

روزگارہ اللہ تاسی

مذکر

لہذا ستراتی

والکیرکاری و نایر پو لورای ستم ما

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

کاوه ساوراز

شولیز - جایی ہمکرم ۲۰۰۲

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا النفاقی)

بۆدابهزانندی چۆرهها کتیب:سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتيب (كوردی , عربي , فارسي)

روزہ لائسنسی

درنیوان سترابیری داگیرکاری و نایرینو لوزریای ستم دا

کاوه ساوراز

له بلا و کراوه کانی نویسنگی / تتتتت / ههولیر

ماڻي له چاپدانه وهى پاريژراوه بو نوسينگه ي ته فسير

ناوى كتيب: روزه لائناسي له نيوان ستراتيجي
داگير كاري و ئايد يولوژياي ستمدا..

ناوى نوسهر: كاوه مصطفى محمد-هاوراز-

چاپ و بلاو كرده وهى: نوسينگه ي ته فسير / ههولير

تايستلى بهرگ: نهوزاد كوڤي

نوره و سالى چاپ: يه كهه ۱۴۲۳ ك ۲۰۰۳ ز

چاپكردن: چاپخانه ي پهروه رده

تيراژ: ۱۵۰۰ دانه

ژماره ي سپاردن: ۴۵۶ سالى ۲۰۰۲

التفسير

ههولير - شهقامي دادكا

ت: ۲۲۳۰۹۰۸ - ۲۲۲۱۶۹۵

tafseeroffice@maktoob.com

AlTafseer@hotmail.com

چرپەیهك

پرۆسەى گۆرانکاریى و رۆلى فیکر

داخو نهینیى بەزین و لیك ترازانى هەندیک " کۆمەلگەى ئینسانی " لە چى یەوہ سەرچاوەى بگرت نەخاسمە دواى ئەوہى سەردەمانیک لەسەر سەکۆى ئازادى و لەبەر چەراخانى سەربەرزى دا ژباين ؟ ! وەلى رۆو وەرچەر خانیان لە ئیلتیزام و فراوان بوونى کە لەبەرەکانى بى باکى و غەفلەت دیارترین دەرفەت دەداتە دەست دوژمنان، تا پيش ئەوہى غەزوى نیشتمانیان بکەن غەزوى قوولایى ناخیان بکەن ..

ئەو بارودۆخە شیواوەش، کە گۆرانکاری فیکرى و سیاسى لە دەرهوہى سنورەوہ بۆیان دەخولقییت، هەرگیز بەمیکانیزمى سەربازى و تەنانەت ئابووریش ناخولقییت. جا هەر دەبیٹ رۆلى فیکرى ساغ و خاوین بەگەر بخړیتەوہ تاکو سەرلەنوی بونیادیکی مەنەجى پتەو بۆ مەملانئى حەتمى دارپژریتەوہ بەرلەوہى بەشداریی شەرى چارەنوس بکرت، هەر بەچەکى فیکر گەشتین رۆخسار لە ئاوینەى رەفتارى مرۆییماندا پيشان دەین. گرنگی رۆلى فیکرى هەر لەقالبیکى تیورى دانىیە؛ چونکە وەك بیریارە هاوچەرەکانى ئەم نەتەوہیەش جەختیان لەسەر کردووە؛ دەبیٹ بە لۆژیکى سەردەم (دروستى فیکر نەك لەسەر ئاقارە فەلسەفى و ئەخلاقى و زانستى یەکانى، بەلكو سەرەتالە ئاقارىکی عەقائیدی پوختەوہ هەلقولیت تا سەرکەوتن و دەسکەوت و هۆیەکانى پاراستنیشى وەك کۆتەلەیهکى خەيال نەمینیتەوہ.

ئەمەیه رۆلی فیکر لە پرۆسێسی گۆرانکاری دا .. ئیدی دامەزراندنی دەزگاو ریکخراوو ناوەندی لیکۆلینەووە ھۆیەکانی تری گەیاندن، کاروچالاکیان لەسەر رەوێرەوێ خوازاویان دەبێت. تەنھاو تەنھا - ئیلتیزام - حوکم دەکات ... " ئیلتیزام " بەفیکری ساغ و دارپێژراو .. نەک بە تاکە کەسیک یان گروپێک .. بیان ئیدارەیه کی - کاتی حوکمپانی یەو. چونکە " کەوتنی ئەمانە " کەوتنی فیکر و مەنھەجە " ناتەواوەکانیان " لە زۆر بەی کات دا .. پەیی بردنیش بە مەنھەجیکی پوختی فیکری ئیسلامی و ھۆشمنەندی و پابەندی (ئیلتیزام) یش پیوێ، یە کەم ھەنگاوی زامنی بنەرەتی یە لەرپینگە گۆرانکاری دا بی ئەوێ لەو دیو واقع و لە پشت ناسینی واقعەووە بین .. (واقع) خۆیشی لەسەر بیروکە گۆرانکاری دامەزراووە لە ئاست پروبەر و بونەوێ ئەو تەوژمە فیکریە چەند سەدەیک لەمەو بەرەو دارپێژراو، لە پشت دەریاکانەووە ھات و دیراسە بست بەبستی خاک و - دی بەدی ئی ھەریم - و شار بەشاری نیشتمان و یەک بەیە کی ھۆزو تیرەو قەوم و گەلانی ئیسلامیمانی کردو، ھەموو جۆرە داب و نەریت و بارودۆخیکی رۆژھەلاتی دوورو نزیک و ناوہ راستمانیان تاوو توی کرد .. جا داخۆ کە بیٹ ئیمەش وزەو توانای فیکری لەسەر جەم کانگەو سەرچاوەکانی یەو گرد کەینەووە تەوژمە کە بەدژە ئاراستە خۆی دا پیچەوانە بکە یەووە چرای خۆمان لەمال بەمائی ئەواندا داگیر سینینەووە .. بەلام نەک بەنەریتی داگیرکاری ئەوان غەزوی نیشتمان و ھەریم و ناوچەکانیان بکەین.

ئەو تەوژمە فیکری یە کە چەندەھا ساڵە بەناوی (رۆژھەلاتناسی) یەو تیر بارانی پروبەندی قیەم و ئاکارمان دەکات، تا ئەمپروش ھەر رۆژە لایە کمان ئیفلیج دەکات ھەر بە کودەتایە کی ناخی بەشەری خۆمان دەتوانین بەرپەرچی بدەینەووە، ھەر بە سولتانی عەقیدەو بیروباوەریش دەتوانین بەرەنگاری بینەووە، ھەریە کە لە پیشەوایە ھەمی یە کانیسی چ (لویس) و (تۆینی) و (کریمون) بیٹ

یان- پاپاو- بیکون- و- جب- و گرونبوم- و سهر کرده ره گه زپه رسته کانی
تریان بیه زینینه وه و نه و که له پورره شیواو هشیان تا پشت که لاوه ی کنیسه کانیا
توور دهین.. جا ههر له گهر مه ی نازاره کانی بزاقی نویماندا هم لیکولینه وه یه ش
وهک چه ندين لیکولینه وه ی خامه ژانگرتووه کان له دایک بووه..

رؤژه لاتناسی چییه ؟ !

رؤژه لاتناسی تهوژمینکی فیکرییه لهو لیکۆلینهوه و دیراسه ههمه چه شنانه دارهنگی داوه تهوه، که دهر باره ی رؤژه لات و گهلانی موسلمان نوسراون و تیانداندا رؤژئاواییه کان له ئایین و زمان و ئه ده ب و شارستانییه ت و کلتووری رؤژه لاتیان کۆلیوه تهوه.

"ئهم تهوژمه پۆلینکی گهوره ی له صیاغه ی دیدو تیروانیی غه ربییه کاندای له سه ر جیهانی ئیسلامی هه بووه و گوزارشتی له پاشینه ی فیکری ی مملانی ی شارستانی ی نیوانیشیان ده کات" (۱).

(رؤژه لاتناسی) به عه ره بی (استشراق) و به فارسی (خاورشناسی) و به فه ره نسی (ORIENTALISME) ی پی ده گو تریت .. (واته: ئه و دیسپلینه ی که ئامانجیان لیکۆلینه وه ی شارستانییه ته کانی رؤژه لات) (۲).

" له ولاتانی رؤژه لاتدا بۆیه که م جار نووسه ره عه ره به لوبنانییه کان له کۆتایی سه ده ی نۆزده هه مدا له جیاتی زاراوه ی (ORIENTALISME) به کاریان هینا بۆ دیاری کردنی ئه و زانسته ی، که نووسه ره رؤژئاواییه کان له ئاکامی گه شته کانی خۆیان - به ره و رؤژه لات - خۆیان پیوه خه ریک کردبوو بۆ لیکۆلینه وه له میلله تانی رؤژه لات" (۳).

رؤژه لاتناسی له هه موو قۆناغیکدا به سیمای سه رده م و مۆرکی سرووشتی دا نه ناسرینه وه، ده شیته له هه مان کاتدا به سیاسه تیکی (ته غریبی) یش دا بریت. دیاره ماوه یه کی زۆر بوو که به یداخی رؤژه لات له سه ر به شیکی گه وه ی خا ک و ولاتانی رؤژئاوا ده شه کایه وه، چه ند بنکه یه کی کاریگه ریشی لی

دامەزرابوو، چەند شوینەوارێکی فیکری و کۆمەلایەتی گرنگیشی لە هزری رۆژئاوایی یەکاندا نەخشاندبوو، جگە لەو بیروباوەرو عەقیدەبەش، کە وەك زەنگی سپێدەبە کێ ئایندە هەردەم سەدای تایبەتی هەبە، چونکە ووشە (رۆژھەلات) لای ئەوان بە زەنگێکی تایبەتی و چەند چەمک و دەلالەتێکی ورد فرە رەهەندی جیاواز دادەنریت. هەر بۆیەش ئاستەکانی (پەسەندکردن) و (پەت کردنەو) لەلای ئەوان بەرەنگی ئەو هێماو دەلالەتانە دەناسراوە، کە لە دیدگای - رۆژئاوایی یەکان خۆیانەو - سەیریان دەکردو، لە ئاوی ئەو خەیاڵ و ئەندێشەیاندا عەقیدە ی رۆژھەلاتیان بەدیوێزەمەبە کێ سینە ی پەر لە هەواو ئارەزووێکانیان دەبینی ..

تەنانەت خۆدی رۆژھەلات و شارستانی یە بی وینەکیان بە مەلبەندی رەکەبەرایەتی و توندو تیژی دادەنا .. بەلام لە ناخی دل و بیرو هۆشیانەو بە قەناعەتیشەو دەیانزانی کە "پەيامیکی ئاسمانی" بە رۆژھەلات گەبەنراو، دەبییت گشت مروفیکی سەر زەمین بیخوینتەو. دیارە ئەوان نەك هەر ئامادە ی خویندەنەو ی ئەم پەيامە نەبوون، بەلكو لەو رۆژھووی کە ئەم رێچکەو تەوژمە رۆژھەلاتی یە بە دنیا ناسینراو لە هەولێ بەردەوامی دا برینی بالادەستی ی رۆژھەلاتدا بوون، رۆژئاوا ویستوو یەتی ئەدریسی چەند رووپەرێکی سەردەمی بەناو (رۆشنگەری - تنویر) و کودەتای پیشەسازی و قودرەتە تەکنەلۆژیەکانیشی لە رۆژھەلاتدا بنوسیئەو، ئەمەش بەو پێو دانگە پووچەلە ی گواپە رۆژھەلاتیش وەك رۆژئاوا شیوینراو کەیان پەربوو لە (دادگاکانی پشکینی بیروباوەری خەلکی) و (دوو کانه کانی فرۆشتنی پسوولە ی لیخۆشبوونی خودا) و لە (چەند کانتۆنیکی ژێر دەسەلاتی حوکمی "ئیکلیری") ..

ئەوان بە میکانیزمیکی ماددی ئەبستراکتی دەیانویست "فاکتەری دینی" لەسەر کەنالی هۆبە هاندەرەکانیان بێرەو و پێچەوانە ی شالووی باب و باپەرە خاچەرستەکانیان بێزوی، لە کاتیگدا تەنھا ئەو تەوژمی خاچەرستی بەش یە کەم

پالەنەرى بنەرەتییان بوو لە غەزویكى تری رۆژھەلاتدا .. بەلام بەدەمامك و بەرگیكى زانستیانهی بەناو زانستی (رۆژھەلاتناسی)یەو^(۴).

مامۇستا (فتحى محمد على) دەلێت: (.. مەبەست لە (رۆژھەلاتناسی) .. سەرەتا گەرپان بەدوای پرەگەزە شارراوێ كانی شارستانیەت بوو لە رۆژھەلاتدا .. هەر وەها بۆ گەشتن بەچەند ئەنجامیك و زانینى چەند "وقائع يك بوو بە هەندیک بەلگەى میژووییەو، پاشان خستە پرووی دوایین راستی لە بەردەم كەسانى بايەخ دەرو پەيوەندیدارى وەك دەسەلاتداران و داگیر كەران)^۵

بەمانای ئەم پرۆسەى (رۆژھەلاتناسینە) وەك قۆناغیكى رێی خوێشكاریی بوو بۆ مەبەستە سەربازىیەكان و بەرپێ خستنی سوپاكانیان بەرەو رۆژھەلات، هەر وەك لە دوایى ییشدا ئەو نیازەیان بەدى هینا و بە كردهی چەندین ناوچەى فراوانی رۆژھەلاتیان داگیر كرد .. بۆ نمونە: ماوەى نیوان (ناوەراستى سەدەى هەژدە) و دوای كۆتایی هاتنی جەنگی دووەمى جیهانى) ییش بەترسناكترین قۆناغی پراكتیزە كردنی فیکری - رۆژھەلاتناسی - دادەنریت .. لەم ماوە زەمەنىیەو (تەنانەت پێش ئەو ماوەیەش) بەردەوام بوون لە شیواندنی رۆخسارى ئیسلام و موسلمانان لە ناوەندە رۆژئاوایی و ئەوروپییەكاندا، تا بە تەواوەتى رۆلى خزمەتکردنی سیاسەتە كۆلۆنیالیستیەكانیان بگێرن، ئەمەش دوای داگیر كردنی خاکی ئیسلام و بلاو كردنەوێ چەندین درۆ و تۆمەت لەسەر گەلانی موسلمان و شیواندنی فیکری ئیسلامی .. ئیدی تاغوتە ملهوپرو تەماعکارەكان لە هەموو گۆشەو كەناریكى ئەو سەرى دنیاوە هاریکارییە كتر بکەن بۆ برەودان بە ستم و چەوساندنەو دەست درێژیی ..

میژووی رۆژه لاتناسی و دارشتهوهی زاراوهکان

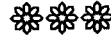
وێرایی ئهوهی سیاسهتی چاوپرینه رۆژه لات و نیازه داگیرکاریه کان له دێر زمانهوهو له سه ده کانی ناوه راست و پێشتریشهوه پیاوه کرابن، به لام خودی- زاراوهی رۆژه لاتناسی- بۆیه کهم جار له سالی " ۱۷۶۹ز" له قاموسی ئینگلیزی (ئۆکسفۆرد) دا ده رکه وتوه. پاشان له سالی (۱۸۳۸ز) له قاموسی- ئه کادیمیای فهره نسی- دا به کارهینراوه (۶).

زاراوهی رۆژه لاتناسی به هه ر لقیکی ئه و زانسته داده نرا که بایه خی به رۆژه لات ده داو دیراسه ی گه ل و هۆزه کانی له هه موو پویه کی ژیا نیه وه ده کرد، چ له پرووی ئاینه رۆژه لاتیه کانه وه یان له پرووی زمان و ئه ده ب و هونه رو زانسته کانی تریا نه وه بوو بیته .

مه به ست له زاراوه ی "جیهانی رۆژه لات" یش (به بی ی خسته و پۆلینکاریی ئه وروپییه کان) هه موو ئه و گه ل و نه ته وانه یه که ده که ونه رۆژه لاتیه کیشه وری ئه وروپاوه و به بی ی تیۆره ئه وروپییه که ش به سی به ش دانراوه وه ک: (رۆژه لاتیه نریک، رۆژه لاتیه ناوه راست، رۆژه لاتیه دوور) (۷) ..

ئه وه ی لی ره دا جی ی سه رنج و لیور دبوونه وه بیته ئه وه یه که ئه م زاراوه یه به بی ی تیۆره ئه وروپاییه که هه موو ئاینیکی جیهانی رۆژه لات و ری و په سم و داب و نه ریته کانی شوینکه و توائیانی به یه ک چا و سه یر کردووه و له زۆر شویندا جیا وازی نیوان عه قیده ی ئیسلامی و ئاینیکی شیواوی وه ک (بووزایی) نه کردووه. ئه مه ش هه له یه کی گه وریه که دژی ئیسلام و شارستانی یه ته که ی

کراوه.. ههروهها ئه گهر له ده لاقهیه کی فراوانی میژوویی به وه بپروانین بۆ
سیاسه تی چاوپرینه رۆژه لات و تیکدانی ناوچه کانی و پیشینه یه کی تری بۆ
وه بهرنیین، ئهوا چه ندين قوناع و سه رده ميس له چه ند و یستگه یه کی جیا جیادا
دیاریی ده کهین..

قوناغەکانی چاوتیبەری لە رۆژھەلات

بێگومان خودی پرۆسەى رۆژھەلاتناسی، دەرەنجامیکی حەتمی مەملەتێى نیوان (رۆژھەلاتی ئیسلاخواز) و (رۆژئاوای- نەسرانی) بوو، ھەر لە رۆژگاری خاچپەرستەکان و نیازە شەرخوازییە عەسکەرتاریەکانیانەو، تا رۆژگاری پەيوەندییە دیپلۆماسیەکان و دامەزراندنی بالتویزخانەکان و بەرنامە رێژیی سەفەر و گەشتیاری و ناردنی گەرۆک و گەشتیارەکان.. ھاندری بنچینەشیان بە گیانیکی (لاھوتی/نصرانی)یەو بوو بە مەبەستی تیکشکاندنی ئیسلام لە ناخەو و، ھۆنپنەو ھى چەند مە کر و فیل و پیلانیك ھەر چەندە لەم دوایانەدا پرۆسە رۆژھەلاتناسی بە کانیان بە سیمایە کى زانستیانە ئارایشت دا بێت.

دەشیت سیاسەتى "رۆژھەلاتناسی" یش بەسى قوناغ دیاری بکەین:

قوناغى یەكەم: ناسینی شارستانیەتى ئیسلامى..

ھەر چەندە کاریکی نەختیک گرانه، کە سەرەتایەك بۆ رۆژھەلاتناسی دیاری بکریت، بەلام ھەندیک لە میژوو و نووسان دەیگێر نەو و بۆ رۆژگاری دەولەتى "عەباسی" لە- ئەندەلووس- ھەندیکى تریشیان دەیگێر نەو و بۆ سەردەمى خاچپەرستەکان و رۆژگاری (جەنگى خاچپەرستى) و بەزینیان لە بەرامبەر سوپای موسلمانان بە سەر کردایەتى (صلاح الدینی ئەیوووبى).. لەم رۆو و ھە بۆ قوناغى یەكەم چەند نموونە یەك دینینەو:-

۱- رۆژھەلاتناسی- لاھوتى^(۸). بەشیو یەكى رەسمى لە ساتى (۱۳۱۲ز)دا

سەری ھەلداو ھە کاتیکی لەو رۆژگارەدا ئەنجومەنی کەنیسە (قیەننا) بپاریکی دەکرد لەمەر خۆیندنی چەند کتیبیکی عەرەبی لە قوتابخانەکانی ئەوروپادا. بەپێی ئەم بپاریارە لە زانکۆ سەرەکی یەکانی (ئۆکسفۆرد، پۆلۆنیا، پارێس، کامبریج، سلانکا) دەستیان کرد بە دەرس دانەوێ زمانە رۆژھەلاتیەکان بە تاییەتیش عەرەبی^(۹). واتە لە پێی ئەو قوتابخانانەو لیکۆلینەوێ کتیبە ئیسلامی یەکانەو، کە بە (زمانی عەرەبی) نووسرا بوون جۆرە دیاردە یەکی رۆژھەلاتناسی لەو سەردەمەو دەردکەوتوو ئەگەرچی واش ناو دێر نە کرایت .. بەلکو زانستیکی تازەیان لەبارەو زمان و ئەدەب و فیکری رۆژھەلات بۆو. لە سەدەو سیازدەو زاینیشدا ئەو نیازە لە جەنگە خاچەرستیەکاندا پەنگی داو تەو، ھەر لەو سەردەمەدا ھەلمەتی موزدە گاری (تبشیر) واتە بە مەسیحی کردنی خەلکی و سەپاندنی حوکمی پاپاکان و دادگا ناھەموارەکانی پشکنینیان برەو ی پیدراو .. دادگاکانی (پشکنینی بیروباوەری خەلکی و پەوتی ژیان و بیر کردنەو یان) و (رێگرتن لە داھینانە زانستی یەکان) تا سالی (۱۷۹۲ز) لە ئیسپانیادا بەردەوام بوو و لەدوای ئەو سالیەو (نابلیۆن پۆنپارت) ھەلی وەشان دۆتەو^(۱۰) ..

۲- یەکیکی لەو راھیبە (بەندەکتی) یانەو پروویان لە- ئەندەلووس - کردوو (جیربیرت دی ئۆرلیاک) بوو (۹۳۸-۱۰۰۳ز) کە لەلای مامۆستایانی (ئەندەلووس) خۆیندو یەتی، دوای ئەو ی بۆ- فەرەنسە- گەراو تەو بە (زانای مەزن) یان (پاپا) ھەلبژیرا و ناوی (سیلفستەری دووم) یان لی ناو، بەیە کەم پاپای فەرەنسی دانرا و ئیدی لە سالی (۱۹۹۹ز) تا دوایی ژیان واتە سالی (۱۰۰۳ز) لەو پلە یەدا بوو^(۱۱) ..

۳- سالی (۱۳۰ ز) سه رهك قه شه كانی (طول له یطول له) چهند كتیبیکی زانستی ئیسلامیان ته رجهمه کردوه ^(۱۲) ..

۴- زانای ئیتالی (جیراردی کریمون) له (۱۱۴-۱۱۸۷ ز) چهن دین سالی ژیانای ته رخان کردوه بۆ مانه وهی له شاری (طول له یطول له) داو نزیکه ی (۸۷) کتیبی ئیسلامی ته رجهمه کردوه، که ده باره ی فهلسه فهو نوشداریی و گهردوناسی و غه بیزانی و لیکۆلینه وهی نادیاره کان بوون ^(۱۳) ..

۵- (پوتروس) ی ریزلی نراو (۱۰۹۴-۱۱۵۶ ز) راهیبکی فه رهنسی به ندیکتی بووه و سه رۆکی - دیر - ی - کلونوی - بووه و تا قمیکی له وه رگیره کان (ته رجهمه کاران) ی کتیب پیک هیئاوه، تا کو مه عریفه یه کی بابه تیانه ی له سه ر ئیسلام ده سه که ویت. هه ر خۆیشی خاوه نی بیرو که ی ته رجهمه ی مانا کانی قورئانی پیرو ز بووه بۆ سه ر زمانی لاتینی له سالی (۱۱۴۳ ز) دا که (رۆبه رت ئوف کیتۆن) ی هاوړی ی ئینگلیزی به و کاره راسپارد بوو، ئه ویش بۆی ته رجهمه کردبوو ^(۱۴) ..

۶- (یۆحه ننا ی ئیشبیلیه یی)، که یه که م جار جووله که بووه و دوایش بووه به - نه سرانی - و له ناوه راستی سه ده ی دوا زده دا بایه خی به زانستی "ئه ستیره ناسی" داوه و چوار کتیبی (ابو معشر البلخی) له سالی (۱۳۳ ز) دا به هاو کاریی (ئه دلهر ئۆف پاس) ته رجهمه کردوه ^(۱۵) .

۷- (رۆجه ر بیکۆن) یش (۱۲۱۴-۱۲۹۴ ز) که ئینگلیز بووه له (ئۆکسفۆرده و پاریس) خویندویه تی و دکتۆراشی له زانستی - لاهوت - دا هه بووه، کتیبی (ئاوینه ی کیمیا - مرآة الکیمیا -) ی له عه ره بی یه وه ته رجهمه کردوه. سالی (۱۵۲۱ ز) جار یکی تر له - نۆرنبرگ - ئه و کتیبه چاپ و

بلاو کراوه تهوه. جگه له چهندان کهسی تر که له رۆژئاواوه کتیبه ئیسلامی به کانیاں ته رجهمه کردوووه سوودیاں لی وه رگرتوون..

کهوا بوو ده شیت قوناغی یه کهمی (رۆژه لاتناسیی) به قوناغی ناسینی شارستانییه تی ئیسلامی دا بنریت.. چونکه لهم قوناغه دا دهیاں کهسیان بۆ زانکو ئیسلامی یه کانی " (طوله یطوله و قورطوبه) ناردوووه تا چه ندین کتیبهی (فهرمووده و تفسیر) و زانسته به که لکه ئیسلامی یه کانی تر ته رجهمه بکه ن.. جگه له وهش که ده رچووانی ئەم زانکویانه کاتیگ بۆ ولاتاتی خویان گهراونه تهوه، ته نهها چه ند کتیبهکیان له سه ر چۆنیه تی فیروونی زمانی عه ره بی داناوه. هه ندیکه تریشیاں به ویزدانه وه باسی ئیسلام و شارستانییه کهیاں کردوووه، که له به شیکی تری ئەم لیکۆلینه وه یه دا ئاماژه یاں بۆ ده کهین.

قوناغی دووهم: شیواندنی راستی یه کان..

ئەم قوناغه به قوناغی شیواندنی و فیکرو بیروباوه روو شارستانی یه تی ئیسلامی داده بریت، جگه له دزینی چه ندین تیوری فیکری ئینسانی له موسلمانان و دانانیاں به " فیکری یۆنانی " (١٦). ههروهها به رۆژئاوایی دانانی چه ندین بنه ما ی شارستانی یه تی ئیسلامی و کردنیاں به چه ند تیوریکی زانستی و فهلسه فی ی رۆژئاوایی بی ئەوه ی له ته نهها سه رچاوه یه کدا ئاماژه بۆ چه مکیکی ئیسلامی بکه ن. ئەم قوناغه له ماوه ی نیوان سه رده می کۆن و پیش سه رده می نوی و شوێشی پیشه سازی دا بوو. واته له سه ره تایی رووخانی ده ولته تی ئیسلامی له (ئه نده لوس) له سالی (١٤٥٢ ز) دا.

بیگومان ئەو روپاش سه ره رای ئەوه ی له و سه رده مه دا له تاریکایی شه وه زهنگی جهالهت و دوا که وتویی دا بوو، له دا رووخانی ئەخلاقی و کۆمه لایه تیشدا ده تلایه وه. له گه ل ئەوه شدا بی شه رمانه هیرشیاں ده کرده سه ر

ئایینی پیرۆزی ئیسلام و سەر خودی پیغمبەرە کەشی محمد (ﷺ) .. تەنانەت گەر کەسیکیان موسلمان ببوایە بێیان دەگووت (بوو بە مەسیحی یەکی - محمدی). لەم قوناغەدا بۆیە رق و کینەیان بەرانبەر ئیسلام دەرکەوتوو، چونکە ئایینی ئیسلامیان وەك کۆسپیککی گەورەیی سەر پینگەیی بانگەشەچی و ھەلسووپاوە کانیان دەبینی، (واتە ئەوانەیی لە سیاسەتی (تەبشیر) و بە مەسیحی کردندا کاریان دەکرد) .. ھەر و ھا رق و کینەیی رەشیان بەرانبەر ئیسلام و کۆمەلگەیی موسلمانان دیارترین ئاسەواری پڕپووە فەرھەنگیی یەکانیان بوو. لە خۆرھەلاتیشدا پڕپووی فیکری و مەنھەجی توێژینەووە کانیان ھاوڕەوت و ھاوسۆزی پڕچکە مەتریالی و عەلمانی یە ھەمەرپەنگە کان بوو. قوتابخانەکانی بیری (رۆژھەلاتناسی) یشیان بەگشتی لە دوو جووری وەك (سەرەکی و مام ناوەندی) دا ناسراو. جووری یە کەمیان کە بەسەرەکی دانراو، کارایی یەکی سەر بەخۆو دیارییی لەسەر لیکۆلینەووە توێژینەووە جیھانی یە کان ھەبوو و پەلی بۆ شیکاری چەند مەسەلە یە کیش راکیشاوە. جووری دوو ھەمیش کە بەمامناوەندی ناو دیر کراو تەبەت بوو بە سوود بینین لە چەند ماوہ یەکی زەمەنی ی دیاری کراو، تێیدا (قوتابخانەیی فەرھەنسی) بە نمونەیی ھەرە دیاری رۆژھەلاتناسی و بە پیشەنگیشی دانراو. چونکە ھەمیشە بۆ دەرپڕینی دژایەتی و پرکە بەرایەتی ی ئیسلام تەرخان کراو، پاشان گیانیکی پرگەز پەرستانەشی بە بەردا کراو، چونکە ئەلقە یەکی گەیاندن بوو بۆ جەنگە خاچپەرستی یە کان و پەيوەندیەکی راستە و خۆیشی بە بزاقی ئیمپریالیزمەو ھەبوو.

سەرەتای دامەزراندنی ئەم قوتابخانە یە بۆ (سەدەیی دوازدە ی زایینی) دەگەریتەووە لەسەر بیروپرای قەشەکانی - کلونوی - فەرھەنسا - بوو و بە مەبەستی لیکۆلینەووە تەرجەمەو شیکاری فیکرو کلتووری موسلمانان. ھەر لەویشەووە ئەم چالاکی و جموولانە بەرەو (ئیسپانیا) درێژ کراو تەووە. پاشان قوتابخانە کە زیاتر پەری پی درا، تا کو لە (کۆلیج دی فرانس) لە سالی (۱۵۳۹ز) دا

بەشیکی - زمانی عەرەبی - بۆ کرایەو. کاریگەری ئەم قوتابجانیە لە گەڵ ھیرشی رۆژئاوادا بۆ سەر بەشەکانی تری جیھان بەردەوام بوو، واتە لە گەڵ خۆگەیانندی ئەوروپی بە کان بە مەلبەندی یە کەمی ئیسلام کە نیمچە دورگە ی عەرەبی بوو. دوا ی ئەمەش داگیر کەرە فەرەنسی بە کان گەشتنە ئەفەریقا و رۆژئاوای ئاسیا. ھەر لەم قۆناغەدا چەند کەسیکی مۆژدە گار (مبشر) و بلاو کەرەوہی تەورات و ئینجلیش بۆ ئەو ولاتانە نیرران، کە چەند کەمینە (اقلیە) بە کی جوولە کەو دیانیان تیدا دەژیا، بەلام زیاتر بە مەبەستی کۆکردنەوہی زانیاری بە سەرەتایی بە کان و (دیراسە ی مەیدانی) یش لە سەر موسلمانان لە ولاتانی خۆیاندا، تا کو مادەبە کی سەرەتایی و خاوی بەردەستی رۆژھەلاتناسەکانیان بێت.

باشان رۆژھەلاتناسە (مژدەوانە کان) بۆ جیھانی ئیسلامی بنیررین و لە پیش ھەموو شیانەوہ رۆژھەلات ناسانی فەرەنسەیی شارەزایی لە پیشە کەیاندا بە دەست بینن، بەو شیوہیەش نەخشەو پلان دارپژن، کە خزمەتی ئامانجە کلتووریی و سیاسی بە کان ئیمپریالیزمی فەرەنسی بکات، ئینجا زەمینە ی پەیوہست بوونی رۆحی و مەعنەوی بە فەرەنساوہ بخولقیتریت.. جگە لە بانگەوازیکی ساختە بۆ پیشخستنی ئیسلام.. بەلام بەو شیوازە ی کە ھەموو رۆخساریکی بشیۆنیریت و دەر فەت بۆ - رۆژھەلاتناسان - برەخسیتە تا بە ئارەزووی خۆیان بە نیو شارو ولاتانی ئیسلامی دا بسوورپنەوہو رینگە ی شالاوی دڕندانە ی سەر بازیی بۆ خۆش بکەن.. بۆ ئەم مەبەستەش ھەر پەنایان دە بردە بەر کە مە نەتەوہیی بە کان " نەسرانی و یەھوودی و ھاوشیوہ کان" ی تریان کە دانیشتووی چەند ناوچە یە کی خاکی ئیسلام بوون، لە دیز زەمانەوہ لە سایە ی حوکمی ئیسلامدا وجود و قەوارە ناسنامە ی نەتەوہییان پارێزراو بوو.. بەلام لەو جۆرە بارودۆخانە شدا بە کار ھینراون بۆ زانیاری بە مەیدانی بە کان وەك

سەرچاوەیەکی پشت پێ بەستراو^(۱۷). ئیتر لە قوناغیکی دواتردا ڕینگە خوش کەن بۆ شالۆی سەربازیی و بە کارھینانی لۆژیکی ھێزو سەركوت کردن.

قوناغی سێیەم: داگیرکردنی رۆژھەلات و بەردەست کردن (تسخیر)ی بۆ شارستانی یەتی رۆژناوا ..

دەشی تەبلیین تا ئەمڕۆش ئەم سیاسەتە بەردەوامە و پێرای ئەوەی چەند ولاتیکی رۆژھەلات بەرواڵت سەربەخۆن، ئەم قوناغە لەدوای کودەتای پیشەسازی یەو دەستی پێکرد. چونکە لەو سەردەمدا پێوەندی نیوان ھەردوو تەوژمی (ئیمپریالیزم) و (رۆژھەلاتناسی) بەھێز کرابوو، تەنانەت خودی تەوژمە رۆژھەلاتناسی یە کە بەرپێگە یە کە مەنتیقی و زانستی دادەنرا بۆ داگیرکردنی خاکی موسلمانان لە بەشیکی دیاری رۆژھەلاتدا.. ھەر لەو زەمانەشدا رۆژھەلاتناسان بە گشتی بوو بوون بە چەند فەرمانبەریکی دەزگا ھەوالگری و جاسوسی یە کانی سەر بە ھەردوو وەزارەتی (دەرەو) و کۆلۆنیالەکان (مستعمرات) و، وەك چەند راپۆرت کارێکی ولاتە کانی خۆیان ھەلس و کەوتیان دە کرد، بەتایبەتیش لەو کاروباراندا کە بە چەند ھەلوپستیکی سیاسی بەرانبەر دەولتە ئیسلامی یە کان پەيوەست بوون. تەنانەت ھەندیک لەو زاناو بیریارە رۆژھەلاتناسانە دەیانویست و خۆیان بناسین گوا یە بەرگری لە فیکرو عقیدە ئیسلام دە کەن، یان گوا یە لیکۆلینەو ھە ئە کادیی لە سەر دەنووسن، کە چی بە پێچەوانەو ھە لەژێر پەردە ئی ئیدیعو پڕوپاگاندا ھە رۆلی سیخوری (جاسوسی) یان لە دژی ئیسلام و مەملە کە تە کە دە گێرا. ھەندیکیشیان ھەر لەژێر ئەو پەردە ھەدا سەردانی حیجاز و شارە پیرۆزە کانی (مە ککە - مەدینە) یان دە کرد^(۱۸).. یە کێک لەوانەش رۆژھەلاتناسی ھۆلەندی (شروود) بوو، کە بە پۆشاکی ئیسلامخوایەو ھە خوێ پیشانی خەلکی دەداو لە

سەدەى نۆز دەدا سەردانى (مەككە و مەدینە) ى كرد. بەلام سىخورىك بوو
له دژى دەولهتى عوسمانى كارى ده كرد. (۱۹)

له قوناغى سىیه مەدا تەواو ئاشكرایە چۆن - رۆژه لاتناسى - پىگەى بۆ
ئىمپىريالىزم خۆش كردو، تاكو ئەم رۆژگارەش لە نەخشەپىژى سىياسەت و
وینا كەردنى هەلۆیستە كانى دا، پالېستىكى گەورەى بوو بۆ نمونە: سەرەك
وەزىرانى ئەو سەردەمەى بەرىتانىا (مىستەر - ئايدن) هىچ بىر پىرىكى سىياسى
دەربارەى (رۆژه لاتنى ناوەرەست) دەرنەدە كرد، هەتا چەند مامۆستایەكى
زانكۆى (ئوكسفۆرد) ى نەدىبا لەوانەى، كە لەو و پىش وەك رۆژه لاتناس
كارىان كەردبوو، دووايش لە كۆلىجى (زانستە رۆژه لاتنى یە كانى ئەو زانكۆیە)
دەرسىان دەگوتەو. ديارە هەر (ئايدن) یش ئەو جۆرە شىوازەى بىر ياردانى نەبوو،
بەلكو زۆربەى سىياسەتمەدارو گەورە دەسەلاتدارە كانى ئەو روپا و ئەمەرىكا و
رۆوسىاش، هەمان رى و شوینىان دەگرتە بەر (۲۰).

بىگومانى كۆدەتاي پىشەسازى و شۆرشى فەرەنسى بۆ داگیر كەردنى
رۆژه لات، پىگەى كى ترى بۆ ئاسان كەردوون و زیاتر لەم بىر گەپەى داها تووى
باسە كە ماندا تىشكى دەخەینە سەر.

رۆژه لاتناسیی و "ئیمپریالیزم"

ناپلیۆن له ساڵی ۱۷۹۸ز دا ههولتی داگیرکردنی میسری دا، (کانیفا)ش هیڕشی کرده سهر (لیبیا). له ههردوو حالهتی دهستدریژییه که دا فیکری- رۆژه لاتناسیی رۆلێکی تهواوی ههبوو له شالاری درندانهی داگیرکه راندا بۆ سهر خاکی ئیسلام، ئهوه بوو ههیه که له (ناپلیۆن) و (کانیفا) چه ند به یاننامهیه کیان به زمانی عه ره بی بلاو کرده وه و ایان را گه یاند گوایه ئه وان هاتوو بۆ سه رخستنی ئیسلام و پاراستنی موسلمانان له ستمی (مه مالیک) و (عوسمانی)یه کان. ته نانه ت (ناپلیۆن) له وتاریکی دا بۆ میسرییه کان وا خۆی له قه له م دابوو، که وه ک ئیماندارێکی راسته قینه یه وه (پاپا)یه شی له نیۆ بر دوه که مه سیحییه کانی له دژی موسلمانان هانده دا^(۲۱).. نو سه ریکی وه ک (ریچارد بیرتن) چه ندین رۆژه لاتناسیی وه ک: (جرتر و دییل، رۆنالد ستۆرز، سانت جۆن فیلیپی، ولیهم کیفۆرد بالکریف) به چه ند به کری گیراویکی ئیمپریالیزم داده نی ت^(۲۲). به لام خودی (بیرتن) یش له زۆر به ی گه شت و دیراسه و نوسینه کانی دا خزمه تیکی گه وه ی پێشکه ش به ئه و رو بییه کان کرد وه .

(ئیدوارد سعید) له کتیبه به ناو بانگه که ی خۆیدا (الاستشراق) ده لیت: (به شیکی زۆری نیازه ته ماعکاریه کانی فه ره نسا له سییه کی دوا بیی سه ده ی نۆز ده دا، له و ئاره زوو ه دیاره وه سه رچا وه ی گرتبوو، که قه ره بووی سه ر که وتنی (بروسی) له سالانی (۱۸۷۰ - ۱۸۷۱) بکاته وه و بگاته تاستی توانا سه ربازییه کانی به ریتانیا. ئه مه ش له و نیازه دێرین و درێژ خایه نه ی پێشپه کی ی زووی (ئه نگلۆ- فه ره نسێ)یه وه بۆیان ما بو وه وه، تا کو فه رنسییه کان نمایشی تارمایییه کی به ریتانی بکه ن، چونکه سووربو ن له سه ر ئه وه ی، که له هه ر بو وارو

لایه نیککی په یوه ست به (شاره زایی یه وه له سه ر پۆژه لات) بگه نه ئاستی ئینگلیزه کان (۲۳).

دیاره هه ر ته نیا فه ره نساو به ریتانیا ش بایه خیان به چالاکی به پۆژه لاتناسی یه کان نه داوه، به لکو چه ندین ده ولته تی تری ئه وروپا به پله ی جیاوازو به گویره ی به رژه وه ندی یه نادروسته کۆلۆنیالیستی به کانیا ن بایه خیان به م بواره داوه. هه لبه ته ولاتانی پۆژئاوا به پله ی یه که م له کاتیکی زوتره وه ده ستیان پیکردوو. به لام- ئەلمانیا- هینده ی فه ره نسا یان ئیتالیا بایه خی به لیکۆلینه وه پۆژه لاتناسی یه کان نه داوه. له دوا قۆناغیشدا هه موو ولاته ئه وروپی یه کان به شداریی مهیدانی پۆژه لاتناسی بوون و مونا فسه ی یه کتریان تیا دا کردوو. ئەمه ش نه ک بۆ سه رخستن و به جی گه یان دنی هه قیک، به لکو بۆ پهیدا کردنی زۆرترین ده سکه وت له پۆژه لاته وه. هه ر له قۆناغی سی یه میشدا (پۆژه لاتناسی ئەمه ریکا) ده ر که وتوو ه ئە گه ر چی هه ر درێژ بوو نه وه یه کی پۆژه لاتناسی یه به ریتانیا و فه ره نسا بووه، به لام به ره و ره وتیکی داگیر کاری هه نگاوی ناوه و له م پروه شه وه پیشه رکێ ی له گه ل ئه وروپی یه کاندا کردوو.

ئهمه ریکا هه ر چه نده له سه ده ی بیسته مدا به شیوه یه کی زیاتر توانی نیازه پۆژه لاتناسی یه کانی به دی بینیت، به لام له یه که مین کۆبونه وه ی سالانه ی (کۆمیسۆنی ئەمه ریکی تایبه ت به پۆژه لات) له سالی (۱۸۴۳ز) دا سه رۆکی کۆمیسۆنه که ئماژه ی بۆ (زه روره تی چالاکی پۆژه لاتناسی ئەمه ریکا) کردوو، داوا ی په پره و کردنی تیۆری پۆژه لاتناسینی کردوو. هه روه ها له راپۆرتیکی تایبه ت به چالاکی ی پۆژه لاتناسی ئەمه ریکی دا هاتوو، که ئەم سیاسه ته (واته پۆژه لاتناسی) بۆ پاراستنی ئاسایشی نه ته وه یی (ئهمنی قهومی) (۲۴). کاریکی یه کجار پیویسته. له لایه کی تره وه، سه رباری ئه وه ی (ئهوروپا و ئەمه ریکا) به گشتی به شی (شیر)- حصه الاسد- یان له پیاده کردنی ئه و

سیاسه ته دا بهر کهوتییت، به لام جۆریك له (رۆژه لاتناسی) ی دهوله ته گهوره کانی رۆژه لاتیش له قوناغی سی یه مدا دهر کهوتبوو، وهك (رووسیا) که هه مان تهوژم و تیوری له چهند ئامانجیکی ستراتیژی دا ته به ننی کردبوو. چونکه (رۆژه لاتناسی) ی رووسی رۆلئیکی ناله باری گئیراه له یارمه تی دانی جووله کهو بزاقی زایۆنیستی دا، تا ورده ورده خۆیان بجزینه نیو خاکی فهله ستینه وه دهوله تیکی یه هودی له ناو جهر گهی جیهانی ئیسلامی و نیشتمانی عه ره بدا دامه زریئن. ئه وه بوو له سالی (۱۸۵۲ز) دا حکومه تی (قیسه ری رووسی) لیژنه یه کی له (رۆژه لاتناسان و له پسیپۆرانی کاروباری عه ره بی و ئیسلامی) پیک هیئا، که له نیویاندا چهن دین ره گه ز په رستی جووله که ی تیدا بوو ویه کهم نیازی ئه و لیژنه یه ش دابین کردنی چهند که ره سه و پیدایسته یه بوو به مه به ستی بونیادنانی چهند خانویهك بۆ ئه و جووله کانه ی، که له (رووسیا) وه بۆ فهله ستین کۆچیان کردبوو، جگه له کردنه وه ی چهن دین نه خو شخانه بۆ نه خو شه کانیان و له ژیر سه ره رشتی ئه و (نیرده دیبلۆماسی یه) ی، که له شاری (قودس) دا مه له بندی چالاکیان کردبوو وه به بیانوی سه ره رشتی کردنی کی شه ی خۆیان و کی شه کانی ئه و مه سیحیانه ی که له سه ره مه زه بی خۆیان (واته ئه ره سه دۆکسی رووسی) بوون. له سالی (۱۸۳۴ز) یشدا رووسیا وه فدیکی له ئه ندامانی ئه و ده ستیه به نه یینی نارد بۆ (فهله ستین)، تا کو ئامیرو شت و مه کی ته و او له کاری بنیات نانی په نا گه و بنکه ی ته ندروستی و شوینی هه وانه وه ی ئه و جووله کانه ی له سه رانه ری دنیا وه ده هاتن بۆ سه ردانی (مبکی) ی بیت المقدس دابین بکه ن. سالی (۱۸۸۲ز) یش ئه م لیژنه یه بووه به کۆمه له (جمعیه) یه کی سه ره یه خو. جی ی باسی شه له سالی ۱۹۷۲ز ئه م کۆمه له یه به بۆنه ی تی په ربوونی نه وه د سال به سه ره دامه زراندنی دا، ئاهه نگیکی له په یمانگای لی کۆلینه وه ی رۆژه لاتناسیی له (مۆسکو) گئیراه، که سه ره بهر ئه کادیمیای زانسته کانه و ئاهه نگه کهش له رۆژی (۱/مانگی مایسی) ئه و ساله دا بوو که تیایدا

رۆژھەلاتناسیى پرووسی (س. ل تیخیفنسکی) وتەى سەرۆکی کۆمەڵەى خویندەو و تیایدا ووتى: (بىگومان کۆمەڵەى (رۆژھەلاتناسیى - پرووسی بەشداریه کی کاریگەرى هەبوو لە هینانە کایەو دروست کردنى نیشتمانیکى نەتەویى یەهوودى لە فەلەستیندا) ^(٢٥). پاشان راپۆرتیکى درێژى لەسەر کارو چالاکی و دەست کەوتە کانی نەو دە سالی رابوردوی کۆمەڵە کەیان بۆ ئامادەبووان خویندەو.

جا هەر چەندە ئەمڕۆ بگوتریت کەوا ئیمپریالیزم لە ئارادا نەماو و سیاسەتى ئیمپریالی و رۆژھەلاتناسی یە کەش چەند سیمایە کی تریان پى دراییت و خرابنەسەر رپرەوی مەعریفە یە کی ئارایشت کراو، پاشان چەند بەخششیکى (مروپى) و مروف دۆستانەیان پپو لکینراییت، بەلام هەر گیز ئەو راستى یە تال و حەشا هەلنە گرانه لەبیر نا کرین و ناییت ئەو لایەنە زەقە فەرماوش بکریت، کە رۆژھەلاتناسان و تەوژمە رۆژھەلاتناسی یە کان چ رۆلئیکى سلبى و نالەباریان هەبوو لەرپى خۆشکردندا بۆ داگیرکەران.. بە تايەتیش کە چەندین رۆژھەلاتناسیان کارگپر و کارمەندى چالاکی دەزگا کانی موخابەراتى رۆژئاوا بوون.. وەك (ئیدوارد سەعید) ییش دەلیت: (بىگومان بەراشکاوى دەلین، کە (رۆژھەلاتناسیى وەك کردار و وەك مەعریفە کی دیار، هاندهرى ئەوروپایان رۆژئاوا بوو بۆ داگیرکردن و دەست بەسەراگرتنى بەشینکی زوری خاکی رۆژھەلات، چونکە قوناعى ئەو پیشکەوتنە گەورە یە لە دەزگا کانی رۆژھەلاتناسیى دا هاوزەمانى ئەو پەلهاو یشتنە فراوانە بى نمونە یە ئەوروپا بوو. بۆ نمونە تەنها لە سالی (١٨١٥ز تا ١٩١٤ز) رکیفی کۆلونیالیستی راستەوخۆى ئەوروپا لە رپژەى ٣٥٪ وە گەیشتە نزیکەى ٨٥٪ خاکی رۆژھەلات. ئەم پەلهاو یشتنە فراوانە تەماعکاریەش هەردوو کەرت (قارە) ی ئاسیا و ئەفریقایا گرتەو ^(٢٦).. کەوا بوو لە پشت (رۆژھەلاتناسی) یەو نیا زە کۆلونیالیستی و

سیاسی و عسکەر تارىیە کان، نەك توژیڭنەوہی زانستیانەو خزمەتی ئامانجە
مرویی یە کان حەشار دراون. ھەر بۆیەش دواى گەشت و گەپران و
توژیڭنەوہ کانى رۆژھەلاتناسان قوناغیكى ئاشكرای ھیرشى سەر بازىی بۆ
داگیر کردنى خاکی موسلمانان لە رۆژھەلاتدا دەست پى دە کات. پەيوەندیە کى
بەتینیش لە نیوان (سیاسەت و تەوژمى رۆژھەلاتناسیى) دا ھەبووہ (ئیدوارد
سعيد) یش لە کتیبە بەناوبانگە گەیدا (الاستشراق) باسى ئو پەيوەندیانەى
کردوہ، کە گەورەترین گریمان بۆ بە کارھینانى فيکرە دەرھاوئىراوہ کانى تايبەت
رۆژھەلات بەنیازە سیاسىیە کانوہ بەند بووہ .. ئەمەش بەپراى (ئیدوارد
سعيد) زۆر گرنگ و حساسە، ھەروەك لە لاپەرە ۱۲۱ ی کتیبە گەیدا ئامازەى
کردوہ. لیرەشدا بۆ نمونە ئامازە بۆ ھەندىك لەو رۆژھەلاتناسانە دە کەین کە
ۆلینەوہ کانیان خستۆتە خزمەتی نیازە ئیمپریالی و داگیر کاریە کانوہ وەك (۲۷)

- (كارل ھینریش بيكەر) کە دامەزرینەرى گۆڤارى ئەلمانى (ئیسلام)
و چەندین دیراسەو لیکۆلینەوہى بە مەبەستى بەدى ھینانى نیازە
لیە کان لە ئەفریقادا تیدا تۆسراوہ.

(بارتۆلد) ئەویش دامەزرینەرى گۆڤارىك بوو بۆ ئەو مەبەستەو ھەر
(ئیسلام) و بە زمانى پرووسیش بلاو کراوہ تەوہ و، چەند بابەتیكى بۆ
گەیاندن بە بەرژوہەندى یە کانى پرووسیا لە ناوچەى ئاسیای ناوہراستدا

لەندى کە لە سالى (۱۸۸۲ز) بە ناویكى
یوہ بۆ مەككەو تەنھا شەش مانگیش ماوہ تەوہ،
ی بۆ ئیمپریالیستە کان لەسەر (رۆژھەلاتى
ھو بەریش (۱۷) سال لە (جاوہ) زیاوہ.

٤- پەیمانگەی زمانە رۆژھەلاتیەکان لە پارێس و کاری سەرچەم رۆژھەلاتناسەکانی، کە سالی (١٨٨٥ز) دایان مەزراندوو پەیداکردن و گەرد کردنەوی چەندین زانیاری لە سەر ولاتانی رۆژھەلات و ناوچەیی (رۆژھەلاتی نزیک) بوو، تا کۆزەمینە بۆ سوپاگانیان خۆش کەن. وەك (د. فەرھاد پیربال) یش دەلیت (داگیرکردنی میسر لە لایەن ناپلیۆن پۆناپارت لە سالی (١٧٩٨ز-١٨٠١ز) و پاشان داگیرکردنی جەزائیر لە سەردەمی (لوئیس فیلیپ) دا لە سالانی (١٨٣٠-١٨٤٨)، ئەم دوو پروداوە پێویستی دەوڵەتی فەرەنسای بە وەرگێڕ و زمانزانان و رۆژھەلاتناسان زیاتر کردوو، ھەر وھاھانێ دەوڵەتی فەرەنسای دا کە بێر لە داگیرکردنی ولاتانی وەك دەوڵەتی عوسمانی ئێرانیش بکاتەو (٢٨).

٥- (پیسەر نامیدی ژووبیرت) - (١٧٧٩-١٨٤٧) دیپلۆماتیکی ناودا فەرەنسی یەو کۆرپە پارێزەرێکی ناودارو، قوتابی قوتابخانەیی زما رۆژھەلاتیەکان لە پارێس و، مۆتەر جیمی ناپلیۆن بوو لە کاتی داگیرکردنی میسر لە سالی (١٨٠٤) دا، (ناپلیۆن) بە وەفدیک دەینیریت بۆلای شای ئێران (٢٩).

٦- (فاردینبیرگ) نەیدەتوانی نکۆلی لە رۆلی چەواشە کردن و رۆژھەلاتناسان و پەییوەست بوونیان بەرپنمایێ داگیرکردنەو بەکات. (١٨٧٣) ش لە یە کەمەین کۆنگرەیی رۆژھەلاتناساندا توێژەرەو کان ھە پێویستی ناسینی یە کتر دە کرد. (سنۆک) یش راستەو خۆ لە دوای دیراوە ئیسلام و توێژینەو کانی ئەو بوارە دەبیته راویژکاری حکومەتی ھۆ کاروباری ئیداری کۆلتونیاڵ (مستعمەرە) ی موسلمان نشینەکانی (ئیند) (٣٠).

۷- (ماکدو نالد و ماسینیون) یش له سهر ئاستیکی بالآ له لایهن ئیداره داگیر کاری به کانه وه راویژیان له گه لدا ده کراو بهو پیوادانگهی دوو پسیپورو شماره زای بارودوخی جیهانی ئیسلامین له (باکوری ئه فهریقا) وه تا کو (پاکستان)، ههروهک (فاردنبیرگ) یش ده لیت: (به لام به کورته یه کی زیاده رۆنی به وه ئه و پینج توێژه وه وه به له کاتیکی دیاری کراو دا دیدو بو چونیکی هه یان له سهر ئیسلام دارشتوو، که کاریگهریه کی فراوانی له سهر هه موو وهنده حکومی به کانی جیهانی رۆژئاوا هه بووه) (۳۱).

پیوه ندیی "پروژه لاتناسی" به "ئیمپریالیزم" وه، ئاتاجی به چه ندین ئۆلینه وه هه یه، هه ره له سهر ده می پیش هیر شه کانی (ناپلیون) و (کانیفا) و یه کانه وه، تا سهر ده می دوای جهنگه جیهانی به کانی سه ده ی بیست. ئه وه فیکری (پروژه لاتناسی) له هه ردوو هه لمه ته که ی به ریتانیاو فهره نسادا بو ولاتانی عه ره بی و کوردستان و باکوری ئه فهریقاو رۆژئاوای ئاسیاش کی دیاری هه بو له وه هه نگاهه ئیعلامیانه دا، که گه لانی رۆژه لاتنی یان پی چاو به ست ده کرد. کاتی رۆژه لاتناسانیش زۆر به ی راستی و تا که کانیان شار دۆته وه و رو الو ته ی رۆژه لاتیان پی شیواندوو وه گه لانی نیان به نه فام و دو اکه و توو و لاواز وه سف کردوو، هه ره ئه وه ش کی ته و او بووه له بنج دا کوتانی نیازه نابه جیکانی داگیر کاریدا.. مادام رۆژه لات ئیتیمای بو ره گه زیکی حوکم کراو هه بیته، ئه و هه ره کم بکریت. به م بو چوو نه تر سنکه مافی حوکم داری رۆژه لاتیان به سوو. لای ئه وان رۆژه لات به هه موو گه لان و نه ته وه کانی به وه گه ره ی دو اکه و توو دا رو خوا و ناشارستانی سوو و شیان به که م عه قل و بی سه لیه له قه لمه داوه. ئیدی به ده مامکی چاره سازی و بنپر کردنی گرفت و مهینه تیی خولقی نراوی چه ند ه ئیمپریالیستییه کانیان به ره و خاکی ئه و گه لانه ره وانه کردوو..

به لام له پیش هه شتیکی تردا (ئاره زوی - خا که که یان) کردوو، هه
 سه ره نه نجامیش نیازیان ریشه کیشکردنی ئه وهی به (ئیمبراتوریه تی عوسمانی)
 ناوده برا، بووه، له دیراسه سه ره تاییه کانی پیش قوناغی داگیرکردن وهه له مه ته
 عه سه که ریه کانیان دا، هه وئی کهم کردنه وهی فیکرو شارستانی یه تی ئیسلامیان
 ده دا، به لام بیریارو زانایانی موسلمانان رؤژه هلات له زور پرووی زانستی بووه،
 بهر په رچه یان ده دانه وه، هه موو گومان و بوو چوونیککی ناراستیان پوچه ل
 ده کرده وه، چونکه ده یان زانی رؤژئاوا به ته مای نه نجام دانسی چ پیلانیکی
 ژه هراوی یه ... رؤژه لاتناسانی ئه لقه له گوئی دام و ده زگا جاسوس
 و ته بشیره کان هه همیشه ته قه لایان بو ئه وه ده دا، که عه قیده ی ئیسلام و بیرو باوه
 شوین که و توانی و به لگه نه ویستییه کانی - غیبیات - و کاره عیادی و به ندادیه
 و خوا په رستییه کانیان له نیو بهرن، یان ئه و قسه و قسه لئو که سه یرو سه مه ره انیاد
 هزری موسلماناندا جیگیر کهن، که گوایه محمد (ﷺ) وه که سه دان پاله وان
 له رؤژه لاتندا ته نها پاله وانیککی میژوو بووه (نه که پیغه مبه ریک). هه روه ها
 ریباری (محمد) یش (ﷺ) له و زنجیره ریباره میژوویی یانه ی تره و هیچ جیاواز
 له گه لیاندا نی یه، پاشان گوایه قورئانیش ته نها بو سه ده ی یه کهم و ئه و رؤ
 پیویست بووه و هه موو حوکم و یاسا کانیسی ده بیست بگورپریت،
 گورپرانکاری و ژیبانی سه رده م ده سکاری بکریت، هه تا وه که
 شیونراوه که ی خوئیانی لی بیست. له م سه رده مانه ی دوایشدا چه
 فروشیکی نیو جیهانی ئیسلامیان به کری گرتبوو (له وانه ی که
 بهر و نا کبیر داده نا)، یان که بهر چه له که مه سیحی و جوله که بوون ت
 ئیمپریالی و ته بشیری و رؤژه لاتناسی یه کانیان پی جئی به جئی بکه ن.
 ده یان که سی وه که (طه حسین) و (علی عبدالرزاق) و (ساطع الحصد
 أمین) و ماسونی یه کانی (ئیتیحاد و ته ره قی) و چه نندین ده روون به
 یه کینکی وه که (طه حسین) له هه ردوو کتیبه که یدا (الشعر الجاه

الثقافة في مصر) دا بەروونی و بئى پەردە تێروانینیکی نامۆو ریزپەرۆ نادروستی بەرانبەر (رۆژھەلات / بە گشتی) و (میسریش / بە تایبەتی) دەر بپریوە، ویستوویەتی لە دیدگایەکی رۆژئاواییەو بە رۆژھەلات بروانییت. ھەر و ھا بە تیفکرینیکی (رۆژھەلاتناسیانە) و ھو بە چاویلکە دزیو کەى ئیمپریالیزمەو رۆژھەلات تاووتوئى بکات، پاشان بەرپای خوئى ھەر ریبازو بەرنامیەك بۆ گەلانى رۆژھەلات ھاتییت بەشتیکی خراب و شەر خوازی لەقەلەم داوہ. ئەمەش مانای وایە ئاینی ئیسلام کە لە رۆژھەلاتدا سەری ھەلداو ھو یە کەم جار بە گەلانى رۆژھەلات گەییەنراوہ، ئەو لە چاویلکە نایینا کەیدا بە خراب و شەر خوازی بینوہ. بەلام ھەر بەرپای خوئى ھەر بەرنامەو تییۆرێک لە رۆژئاو ھو بۆ رۆژھەلات ھاتییت ھەمووی پەر لە خیرو بەرە کەت و چاکە خوازی بووہ، تەنانەت گەر خراپە کیشی تیدا بوو بییت، ئەوا ھەر لەو جۆرە چاویلکەییەى (طە حسین) ھو دەبییت پەسەند بکرییت. ھەر بۆیەش رۆژھەلاتناسیکی توندپەر ھو دڵ پەشى وەك (ھامیلتۆن جب) کاتیك دەر بارەى (طە حسین) ی نوسیوہ، گو توییە ((ئەو بیرو کەییەى کە "طە حسین" خوازیاری بوو: رزگار کردنى ئەدەبى عەرەبى یە لە چوار چیوہ گشتی یە ئیسلامیە کەى)) (٣٢).

(طە حسین) لە سالی (١٩٣٦ ز) دا ویستی کلتوری ئیسلامی عەرەب بە کلتوریکی ئەوروپی لەقەلەم بدات (نەك وەك کلتوریکی رۆژھەلات)، بەو ھوش ھەولتی دەدا ناسنامەییەکی دى بۆ نوخبەى رونا کبیرانى میسری دیاری بکات کە خوئیشی یە کیك بییت لەوان.

تەنانەت تا ئەمڕۆش نوخبەى رونا کبیرانى عەرەب سەرەپای پەیدا بوونی تەوژمیکی بە ھیز بۆ بەرھەلستی و دژایەتی ئیمپریالیزم، کەچی ھەندیکیان ھەر داكۆکی لەسەر ئەو بیرو راپانەى (طە حسین) و ھاوڕیکانی دە کەن. بەلام نکولی

لەو واقىعە گەشەش ناكرىت كە لەنيوہى دووہى سەدەى يىستەوہ جىھانى ئىسلامى، رابونىكى شىكۇدارو سەرتاپاگىرى بەخۇوہ بىنيوہو بەسەدان ەھزاران رووناكېرو بىريارو زاناي ئىسلامى و سەدان سەر كردهى موسلمانىش توانيويانە، سنوورىك بىز ھىرشى كلتورى و سىياسى و ەسكەرى رۇژئاوا دابنىن و، روويەكى راستەقىنەى درەوشاوہى گەلانى باوہردارى رۇژھەلات پىشان دەن.

كەوابوو لەبەر رۇشنايى ئەم بىرگەيەى لىكۇلنىنەوہكەماندا دەشىت مەسەلەى پەلھاويشتنى تەماكارانەى رۇژئاواو سەپاندى رىكىف بەسەر رۇژھەلاتدا ئەم چەند خالەدا پوخت بگەينەوہ:

۱- رۇژئاوا نىشتمانى رۇژھەلاتناسان وپىنگەى جموجول وبنكەى پىلان بۇ دانراويان بوو، نەخاسە فەرەنساو بەرتانياو ئەلمانياو ھۆلەنداو ەنگارىيا، ەندىكى تىرشىيان لە ئىتالياو ئىسپانياو ەاتوون، ەەر وەك لە ئەمريكاشەوہ دەر كەوتوون وچەند مەلەندىكىيان تىدا ەبووہ .

۲- ھىچ حكومەت و دەزگاو كۇمپانيايەك يان ھىچ دەزگاو دامەزراوہ كەنيسەيە كىش رۇژئى لە رۇژان درىغىيان لە يارمەتى دانى پرۇسەى رۇژھەلاتناسى دا نە كىردووہو، ەمىشە كۇمەكى ماددى و مەعنەووشىيان بۇ دەستە بەر كىردوون و، چەندىن زانكۇو پەيمانگەو ناوہندى پىوہندى دارىيان بۇ دامەزراندوون، تابتوانن سەدان ەھزاران (رۇژھەلاتناس) پى بگەينەن.

۳- گومانى تىدانىيە كە بزاقى رۇژھەلاتناسى، تەنھا بۇ خزمەتى ئىمپىريالىزم و سەرخستنى پرۇگرامى تەبشىرى و سىخورى پاوان كراوہو، دوايىش خراوہتە خزمەتى بزاقى زايۇنيزمەوہ، كە تاكە ئەندىشەو ئامانجىيان لاواز كىردنى رۇژھەلاتى ئىسلامى و كۇنترۇل ەدەسەلات بەسەر اگرتىنەتى، سائىت بەھەر مېتۇدو شىوازيكى راستەوخۇيان ناراستەوخۇش بوو بىت.

سیاسى و عەسكەر تارىیە كان، نەك توێژىنەوہى زانستیانەو خزمەتى ئامانجە مەروپى يە كان حەشار دراون. ھەر بۆيەش دوای گەشت و گەران و توێژىنەوہ كانى رۆژھەلاتناسان قوناغىكى ئاشكرای ھېرشى سەربازى بۆ داگیر كەردنى خاكى موسلمانان لە رۆژھەلاتدا دەست پى دەكات. پەيوەندىە كى بەتېنىش لە نیوان (سیاسەت و تەوژمى رۆژھەلاتناسى) دا ھەبووہ (ئىدوارد سعید) یش لە كىتیبە بەناوبانگە كەيدا (الاستشراق) باسى ئەو پەيوەندىانەى كەردوہ، كە گەورەترىن گریمان بۆ بە كارھىنانى فيكرە دەرهاوێژراوہ كانى تايبەت بە رۆژھەلات بەنیاہە سياسى بەكانەوہ بەند بووہ.. ئەمەش بەراى (ئىدوارد سعید) زۆر گەنگ و حەساسە، ھەر وەك لە لاپەرە ۱۲۱ى كىتیبە كەيدا ئاماژەى بۆ كەردوہ. لىرەشدا بۆ نمونە ئاماژە بۆ ھەندىك لەو رۆژھەلاتناسانە دەكەين كە لىكۆلېنەوہ كانیان خستۆتە خزمەتى نیاہە ئىمپىريالى و داگیر كاریە كانەوہ وەك^(۲۷)

۱- (كارل ھىنرىش بىكەر) كە دامەزرىنەرى گۆقارى ئەلمانى (ئىسلام) بوو و چەندىن دىراسەو لىكۆلېنەوہى بە مەبەستى بەدى ھىنانى نیاہە ئىمپىريالىە كان لە ئەفرىقادا تىادا نوسراوہ.

۲- (بارتۆلد) ئەویش دامەزرىنەرى گۆقارىك بوو بۆ ئەو مەبەستەو ھەر بەناوى (ئىسلام) و بە زمانى پرووسىش بلاو كراوہ تەوہ و، چەند بابەتىكى بۆ سوود گەياندن بە بەرژوہەندى يە كانى پرووسيا لە ناوچەى ئاسىاي ناوہ راستدا تىدا نوسراوہ.

۳- (سەنوك ھىر گرونگ) ى ھۆلەندى كە لە سالى (۱۸۸۲ز) بەناوىكى خواستراوى وەك (عبدالغفار) چووہ بۆ مەككەو تەنھا شەش مانگىش ماوہ تەوہ، پاشان گەراوہ تەوہ و راپۆرتىكى بۆ ئىمپىريالىستە كان لەسەر (رۆژھەلاتى ئىسلامى) نووسىوہ. ناوبرا و لەوہ بەرىش (۱۷) سال لە (جاوہ) ژياوہ.

۴- پەیمانگەى زمانە رۆژھەلاتیەکان لە پارێس و کاری سەرچەم رۆژھەلاتناسەکانى، كە سالى (۱۸۸۵ز) داىان مەزراىندوو پەيدا كەردن و كەرد كەردنەوہى چەندىن زانىارىي لە سەر و لاتانى رۆژھەلات و ناوچەى (رۆژھەلاتى نەزىك) بوو، تاكو زەمىنە بۆ سوپاكانىان خۆش كەن. وەك (د. فەرھاد پىربال) یش دەلەيت (داگىر كەردنى مىسر لە لاىەن ناپلەيۆن پۇناپارت لە سالى (۱۷۹۸ز- ۱۸۰۱ز) و پاشان داگىر كەردنى جەزائىر لە سەر دەمى (لوىس فىلەپ) دا لە سالى (۱۸۳۰- ۱۸۴۸)، ئەم دوو پروداوہ پىويستى دەولەتى فەرەنسای بە وەرگىرو زمانزانان و رۆژھەلاتناسان زياتر كەردوو، ھەر و ھەھانى دەولەتى فەرەنسای دا كە بىر لە داگىر كەردنى و لاتانى وەك دەولەتى عوسمانى و ئىرانىش بىكاتوہ) (۲۸).

۵- (پىير ئامىدى ژوبىرت) - (۱۷۷۹- ۱۸۴۷) دىپلوماتىكى ناودارى فەرەنسىيەو كورپە پارىزەرىكى ناودارو، قوتابى قوتابخانەى زمانە رۆژھەلاتىەکان لە پاريس و، موترجىمى ناپلەيۆن بوو لە كاتى داگىر كەردنى مىسر لە سالى (۱۸۰۴) دا، (ناپلەيۆن) بە وەفدىك دەينىرەت بۆلاى شای ئىران (۲۹).

۶- (فاردىنەرىگ) نەيدەتوانى نكولى لە رۆلى چەواشە كارانەى رۆژھەلاتناسان و پەيوەست بوونىان بەرپىمايى داگىر كەرانەوہ بىكات. سالى (۱۸۷۳) ش لە يە كەمىن كۆنگرەى رۆژھەلاتناساندا تويزەرەوہ كان ھەستىان بە پىويستى ناسىنى يە كتر دە كەرد. (سنوك) یش راستەو خۆ لە دواى دىراسە كەردنى ئىسلام و تويزىنەوہ كانى ئەو بوارە دەبىتە راويز كارى حكومەتى ھۆلەندى لە كاروبارى ئىدارى كۆلۆنىال (مستعمەرە)ى موسلمان نشىنە كانى (ئىندونىسىا) دا (۳۰).

۷- (ماكدۆنالد و ماسینیۆن) یش له سه ر ئاستیكى بالا له لایه ن ئیداره داگیر کاری به كانه وه راویژیان له گه ل دا ده كرا و به و پیوادانگه ی دوو پسیپو رو شاره زای بارودۆخی جیهانی ئیسلامیین له (باكوری ئەفهریقا) وه تاكو (پاكستان)، ههروهك (فاردنبیرگ) یش ده لیت: (به لام به كورته به كی زیاده رۆبی به وه ئه و پینج توێژه ره وه به له كاتیکی دیاری كرا و دا دیدو بۆ چونیکی وه هایان له سه ر ئیسلام دارشتوو، كه کاریگه ریه كی فراوانی له سه ر هه موو ناوه نده حكومی به كانی جیهانی رۆژئاوا هه بووه) (۲۱).

پیوه ندی "رۆژه لاتناسی" به "ئیمپریالیزم" وه، ئاتاجی به چه نندین لیکۆلینه وه هه به، هه ر له سه ر ده می پش هیر شه كانی (ناپلیۆن) و (كانیفا) و ئیتالیه كانه وه، تا سه ر ده می دوای جهنگه جیهانی به كانی سه ده ی بیست. ئه وه بوو فیکری (رۆژه لاتناسی) له هه ر دوو هه لمه ته كه ی به ریتانیا و فه ره نسادا بۆ سه ر و لاتانی عه ره بی و كوردستان و باكوری ئەفهریقا و رۆژئاوای ئاسیاش رۆلێکی دیاری هه بوو له وه نگاوه ئیعلامیانه دا، كه گه لانی رۆژه لاتنی ئیسلامیان پێ چا و به ست ده كرد. كاتی رۆژه لاتناسانیش زۆر به ی راستی و لایه نه چا كه كانیان شار دۆتوه و ر وواله تی رۆژه لاتیان پێ شیواندوو و گه لانی رۆژه لاتیان به نه فام و دوا كه وتوو و لاواز و ه سف كردوو، هه ر ئه وه ش هانده رینکی ته وا و بووه له بنج دا كوتانی نیازه نا به جیكانی داگیر کاریدا.. مادام لای ئه وان رۆژه لات ئینتیمای بۆ ره گه زینکی حوكم كرا و ه بیست، ئه وا هه ر ده بیست حوكم بكریت. به م بۆ چوو نه تر سنا كه مافی حوكم داری رۆژه لاتیان به خۆیان دا بوو. لای ئه وان رۆژه لات به هه موو گه لان و نه ته وه كانی به وه ناو چه به كی گه وه ری دوا كه وتوو دار و خا و و ناشار ستانی بووه و دانیشتوانه كه شیان به كه م عه قل و بێ سه لیه له قه له م داوه. ئیدی به ده مامکی خیر خوازی و چاره سازی و بنپر كرنی گرفت و مهینه تی خولقینراوی چه ند گه لیكه وه، هیزه ئیمپریالیستیه كانیان به ره و خاکی ئه و گه لانه ره وانه كردوو..

به لām له پيش هه شتيكي تر دا (ئاره زوی- خا که که یان) کردوهو، سه ره نه بچاميش نيازبان پيشه کيشکردنی ئه وه ی به (ئيمبر اتۆريه تی عوسمانی) ناوده برا، بووه، له دیراسه سه ره تاييه کانی پيش قوناعی داگیرکردن وه له مه ته عه سکه ريه کانیان دا، هه و لئی که م کردنه وه ی فیکرو شارستانی یه تی ئيسلامیان ده دا، به لām بیریارو زانیانی موسلمانانی رۆژه لات له زور پرووی زانسته بووه، بهر په ر چه یان ده دانه وه، هه موو گومان و بۆچوونیکي نا راستیان پوچه ل ده کرده وه، چونکه ده یانزانی رۆژئاوا به ته مای ئه بچام دانی چ پیلانیکی ژه هراوی یه ... رۆژه لاتناسانی ئه لقه له گوئی دام و ده زگا جاسوسی و ته بشیریه کان هه میشه ته قه لایان بۆ ئه وه ده دا، که عه قیده ی ئيسلام و بیرو باوه ری شوین که و توانی و به لگه نه ویستیه کانی- غیبیات- و کاره عیبادی و به ندایه تی و خوا په رستیه کانیان له نیو بهرن، یان ئه و قسه و قسه لۆ که سه یرو سه مه رانه یان له هزری موسلماناندا جیگیر کهن، که گوایه محمد (ﷺ) وه ک سه دان پاله وانی تر له رۆژه لاتدا ته نها پاله وانیکي میژوو بووه (نه ک پیغه مبه ریک). هه روه ها گوایه ریبازی (محمد) یش (ﷺ) له و زنجیره ریبازه میژوویی یانه ی تره و ه یچ جیاوازیه کی له گه لیاندا نی یه، پاشان گوایه قورئانیش ته نها بۆ سه ده ی یه که م و ئه و رۆژگار ه پیویست بووه و هه موو حو کم و یاسا کانیشی ده بیست بگۆرپریت، به پینی گۆرانکاری و ژبانی سه رده م ده سکاری بکریت، هه تا وه ک ئینجیله شیوینراوه که ی خو یانی لی بیست. له م سه رده مانه ی دو ایشدا چه ند قه له م فرۆشیکي نیو جیهانی ئيسلامیان به کری گرتبوو (له وانه ی که خو یان به پرونا کبیر داده نا)، یان که به ره چه له ک مه سیحی و جوله که بوون تا کو مه رامه ئيمپرالی و ته بشیری و رۆژه لاتناسی یه کانیان پی جی به جی بکه ن.. به تاييه تیش ده یان که سی وه ک (طه حسین) و (علي عبدالرزاق) و (ساطع الحصري) و (قاسم أمین) و ماسۆنی یه کانی (ئیتیحاد و ته ره قی) و چه ندین ده روون به زیوی تریان.. یه کینکی وه ک (طه حسین) له هه ردوو کتیبه کهیدا (الشعر الجاهلي) و (مستقبل

الثقافة في مصر) دا بەروونی و بێ پەردە تێروانینیکی نامۆ ریزپەرۆ نادروستی بەرانبەر (رۆژھەلات / بەگشتی) و (میسریش / بەتایبەتی) دەر بپرێو، و یستوویەتی لە دیدگایەکی رۆژئاواییەو بە رۆژھەلات بپروانیت. ھەر و ھا بەتێفکرینیکی (رۆژھەلاتناسیانە) و ھو بەچاویلکە دزیو کە ی ئیمپریالیزم ھو رۆژھەلات تاووتوئی بکات، پاشان بەپرای خۆی ھەر ریبازو بەرنامیەك بۆ گەلانی رۆژھەلات ھاتیبت بەشتیکی خراب و شەر خوازی لەقەلەم داو. ئەمەش مانای وایە ئاینی ئیسلام کە لەرۆژھەلاتدا سەری ھەلداو ھو یە کەم جار بەگەلانی رۆژھەلات گەییەنراو، ئەو لە چاویلکە نایینا کەیدا بەخراب و شەر خوازی بینو. بەلام ھەر بەپرای خۆی ھەر بەرنامەو تیۆریك لەرۆژئاواو بۆ رۆژھەلات ھاتیبت ھەمووی پەر لەخیرو بەرە کەت و چاکەخوازی بوو، تەنانەت گەر خراپە کیشی تیدا بوو بیت، ئەوا ھەر لەو جۆرە چاویلکەییە (طە حسین) ھو دەبیت پەسەند بکریت. ھەر بۆیەش رۆژھەلاتناسیکی توندپەرۆو دل پەشی وەك (ھامیلتۆن جب) کاتیك دەر بارە ی (طە حسین) ی نوسیو، گوتوویە ((ئەو بیرو کەییە کە "طە حسین" خوازیاری بوو: رزگار کردنی ئەدەبی عەرەبی یە لە چوار چیو گشتی یە ئیسلامیە کە ی)) (٣٢).

(طە حسین) لەسالی (١٩٣٦ ز) دا ویستی کلتوری ئیسلامی عەرەب بە کلتوریکی ئەوروپی لەقەلەم بدات (نەك وەك کلتوریکی رۆژھەلات)، بەو ھەش ھەوتی دەدا ناسنامەییە کە دی بۆ نوخبە ی پوونا کبیرانی میسری دیاری بکات کە خۆیشی یە کیك بیت لەوان.

تەنانەت تا ئەمڕۆش نوخبە ی پوونا کبیرانی عەرەب سەرەپای پەیدا بوونی تەوژمیکی بەھیز بۆ بەرھەلستی و دژایەتی ئیمپریالیزم، کەچی ھەندیکیان ھەر داکوکی لەسەر ئەو بیرو پرایانە ی (طە حسین) و ھاواریکانی دە کەن. بەلام نکولی

لەو واقىعە گەشەش ناكرىت كە لەنيوہى دووہى سەدەى بىستەوہ جىھانى ئىسلامى، رابونىكى شكۆدارو سەرتاپاگىرى بەخۆوہ بىنيوہو بەسەدان ھەزاران، پرووناكىرو بىريارو زاناي ئىسلامى و سەدان سەر كردهى موسلمانىش توانيويانە، سنوورىك بۆ ھىرشى كلتورى و سياسى و عەسكەرى رۆژئاوا دابنىن و، پروويە كى راستەقىنەى درەوشاوہى گەلانى باوہردارى رۆژھەلات پىشان دەن.

كەوابوو لەبەر رۆشنايى ئەم بەرگەيەى ئىكۆلئىنەوہ كەماندا دەشيت مەسەلەى پەلھاوىشتنى تەماككارانەى رۆژئاواو سەپاندىنى ركىف بەسەر رۆژھەلاتدا ئەم چەند خالەدا پوخت بگەينەوہ:

۱- رۆژئاوا نىشتمانى رۆژھەلاتناسان و پىگەى جموجول و بنكەى پىلان بۆ دانراويان بووہ، نەخاسە فەرەنساو بەرتانياو ئەلمانياو ھۆلەنداو ھەنگارىا، ھەندىكى ترىشان لە ئىتالياو ئىسپانياو ھاتوون، ھەر وەك لە ئەمريكاشوہ دەر كەوتوون و چەند مەلەبەندىكيان تىدا ھەبووہ.

۲- ھىچ حكومەت و دەزگاو كۆمپانيايەك يان ھىچ دەزگاو دامەزراوہ كە نىسەيە كىش رۆژئى لە رۆژان درىغيان لە يارمەتى دانى پرۆسەى رۆژھەلاتناسى دا نە كرددوہو، ھەمىشە كۆمەكى ماددى و مەعنەو و پىشان بۆ دەستە بەر كرددوون و، چەندىن زانكۆو پەيمانگەو ناوہندى پىوہندى داريان بۆ دامەزراندوون، تا بتوانن سەدان و ھەزاران (رۆژھەلاتناس) پى بگەينەن.

۳- گومانى تىدانى يە كە بزاقى رۆژھەلاتناسى، تەنھا بۆ خزمەتى ئىمپىريالىزم و سەرخستنى پروگرامى تەبشىرى و سىخورى پاوان كراوہو، دوامىش خراوہتە خزمەتى بزاقى زايۆنيزمەوہ، كە تاكە ئەندىشەو ئامانجيان لاواز كرددنى رۆژھەلاتى ئىسلامى و كۆنترۆل دەسەلات بەسەر اگرتىنەتى، سائىتر بەھەر مېتۆدو شىوازيكى راستەوخۆيان ناراستەوخۆش بوو بىت.

رۆژھەلاتناسیى و زایۆنیزم

لە میژووی پەر لە غەدر و خیانەتی پرۆسەى رۆژھەلاتناسیى دا، ناوی دەیان و بگرە سەدان کەسیش بەدی دە کریت لەوانەى کە پەچەلە کێکی یەھوودى یان ھەبوو، یان بەئاشکرا یەھوودى بوون. ھەر کەسیکیش بەوردی لە ژیان و کەسیتیان بکۆلیتەو و دۆسیەى نیاز و پەفتارە کانیاں ھەلداتەو بەروونی بۆی دەردە کەوێت کە زۆربەیان (زمانى عەرەبى)، یان زمانى گەلە موسلمانە کانى تریان زانیو. چونکە زانینى زمان و شارەزا بوون لە ئەدەبیات و فەرھەنگیان، گەلیک پێویست بوو بۆ ئەو کەسەى ئەرکە کەى پێ سپیراوە بۆ زیان گەیاندن بەو میللەتە موسلمانانە و شیواندنى عەقیدەیان.

لەم بڕگە یەشدا بە کورتى نامازە بۆ دیارترین و ناسراوترینى ئەو رۆژھەلاتناسە یەھوودیانە ^(٣٣) دەکەین و ھەوون دەدەین لە (رۆژھەلاتناسى جولەکە و زایۆنیزمیش) بکۆلینەو.

١- ئەجنەتس گۆلڈسبیھەر: (١٨٥٠-١٩٢١ز): رۆژھەلاتناسیى کى جولەکەى مەجەرى (واتە ھەنگارى بوو). لە شارى (بۆدابست) خویندوو یەو پاشان سالى (١٩٦٩ز) چوو بۆ (بەرلین). دواى سالیك وازى لەوئى ھیناوە و چوو بۆ (بییستک) و لەلای (فیشر) ^(٣٤) خویندوو یەتى. (گۆلڈسبیھەر) بەھەول و تەقەلا و رینمایى کانى ئەم مامۆستایەى (واتە فیشر)، توانیویەتى سالى (١٨٧٠ز) بڕوانامەى دکتۆرا وەر گرت. (سیھەر) ^(٣٥).. لەرووی سیاسى ھەو یە کێک بوو لە قوتابى ھەرە دیار و ھەلکە و تووھە کانى (ھرتزل). ھەر و ھا لە دانیشگای ئەزھەرىش لە- قاھیرە- شەریعەتى ئىسلامى خویندوو و خۆى بەبەر گینى

ئیسلامی یەوہ پیشان داوہ. زمانی عەرەببیشی زانیوہ و شارەزایی تێدا پەیدا کردووہ. بەلام بەپەنھانی سەرقاتی ئەنجامدانی ئەرکینکی سیخووری بووہ، ئەمەش بەفەرمانی راستەو خۆی بزوو تنەوہی زایۆنیزم. رۆلئینکی سەرەکیشی لە دامەزراندنی زانکۆی (عیبری) لەشاری (قودس) لە سالی (١٩١٩ز) داو دواتر رینخۆشکردن بۆ پرۆژە ی نیشته جئ کردنی جولە کہ لە فەلەستیندا ھەبووہ، ئەم رۆژھەلاتناسە جولە کہ یە چەن دین کتیب و لیکۆلینەوہ و وتاری لەسەر ئیسلام نوسیوہ. بەلام لە ژبانی دا بەو کتیبە دیارە ناسراوہ، کہ بەناوی (تەفسیری قورئان) ھوہ نوسیویەتی. گەورەترین ھەولیشنی ئەو ھوہ داوای دە کرد سەر لەنوئی پەیکەرە دیرینە کہ ی رەمزی دەولەتی بەناو (ئیسرائیل) دابتریتەوہ. کاتیک پیناسە ی - ماسۆنی یەت - یشی کردووہ، گوتوویەتی: (کۆمەلئینکی گەورە یەو پیکھاتە ی چەند ریبازیکی ھەمەجۆرە، کہ بۆ یەک ئامانج تی دە کۆشن، ئەویش دارشتنەوہ ی پەیکەرە کۆنە کہ ی ھیمای ئیسرائیلە). بەم پیناسە بەش بیروپرای بنچینەیی خۆی و ھاوڕیکانی لەسەر ماسۆنی یەت بەوہ دەردەخات، کہ لە وەسف کردنیدا دەلێت گوا یە دەز گایە کی یە ھوودی یە بەھەموو فیکرو پەیرەوو پرۆگرام، و شە نھنی یە کانیشیەوہ.

٢- (داقید سامۆئیل مار جلیۆس) - (١٨٨٠ - ١٩٥٩ز): رۆژھەلاتناسیکی جولە کہ یەو بەرە گەز خەلکی شامە. کۆچی کردووہ بۆ ئینگلتەر او لە زانکۆی (ئۆکسفۆرد) وەک پروفیسۆریکی دیراساتی رۆژھەلات کاری کردووہ، سالی (١٩٢٠) کتیبئینکی بلاو کردۆتەوہ بەناوی (تفسیر سورە ال عمران علی شرح البیضاوی). لە سالی (١٩٠٥) یشەوہ دەستی کردبوو بە بلاو کردنەوہ ی بیروپرا نا دروستەکانی لەسەر ئیسلام، کہ کتیبی (محمد و نشأة الإسلام) یە کہم ھەولئە لەو چەشنە ی بوو. سالی (١٩١١) ش کتیبئینکی بەناوی (الإسلام) بلاو کردۆتەوہ. لەم کتیب و لیکۆلینەوانیدا ناخی پەر لەرق و کینە ی رەشی بەتال کردۆتەوہ.

که چی سهیر له وهدا بوو دهزگای کۆری زانیاری عه ره بی (المجمع العلمي العربي) له دیمه شق به ئەندامینکی (مراسل) وهریان گرتبوو، واته وهك یه كینك له ئەندامه دووره کان، که له دهر وهی دهزگاکه وه بابهت ولینکۆلینه وهیان بۆ دهنوسیت نهك وهك ئەندامی کارای کۆری زانیاری بیت. ئەوهی زیاتر له باره ی (مارجلیۆس) هوه زانراوه ئەوه یه، کاریگه ریه کی زۆرو فیعلی له سه ر (ئینتۆنی ئایدن) هه بووه، که سه رۆکی ئەنجومه نی وه زیران و وه زیری دهر وهی به ریتانیا بووه له وه سه رده مه داو، ته نانته ت (ئایدن) هه تا ره زامه ندی ئەم کابراهی وه نه گرتایه، هیچ بریارینکی نوئی سیاسی له سه ر پۆژه لاتنی ناوه راست دهر نه ده کرد. (مارجلیۆس) یش وهك (سیهه ر) هه ر ته نها بایه خی به مه سه له ئاینی یه کانی ئیسلام نه داوه، به لکو په لی بۆ زمانی عه ره بیه هاویشتوو ه. به لām له به ر ئەوهی زمانی عه ره بی (زمانی قورئان و شیکاری ئیسلام بووه) هینده به توندی ره خنه ی بۆ لینه گیراوه و زیاتر جامی رق و کینه ی له سه ر شیوه زمانه کانی و ئەو هۆزو گه لانه دا قلب کردۆتوه که قسه یان پین کردوو ه.

۳- گۆستاف فۆن گرۆنبۆم (۱۹۰۹- ۱۹۷۲ز) .. رۆژه لاتناسینکی نه مساییه وه ئەیلولی (۱۹۰۹) له شاری قیه نه نا له دایک بووه .. چه ند قۆناغینکی خویندنی له قوتابخانه و دانیسگا کانی (قیه نه نا) دا ته واو کردوو وه دوایی له زانکۆی (به رلین) یش خویندوو یه تی. به لām کاتیک ئەلمانیا له سالی (۱۹۳۸) دا یستی نه مسابخاته پال خۆی، (گرۆنبۆم) به و پێوانگه ی، که له خیزانینکی یه هوودی یه به ره و ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئەمریکا رۆیشتوو ه که چی و پرای ئەوه ش بووه به (کاسۆلینکی) و ره گه زنامه ی ئەمریکایی ده ست که وتوو وه، پاشان له زانکۆی (نیویۆرک) له سالی (۱۹۳۸) دا وهك مامۆستا دامه زراوه و، دوای ئەمه ش له سالی (۱۹۴۳) چوو ه بۆ زانکۆی (شیکاگو) و سالی (۱۹۵۷) یش له زانکۆ کانی (کالیفۆرنیا) و (لۆس ئەنجلوس) دا بووه به مامۆستا و به سه رۆکی به شی دیراساتی رۆژه لاتنی و تا کۆتایی ته مه نی له و کاره دا

ماوەتەوہ. ناوبراو چەندین لیکۆلینەوہو بابەتی جۆراو جۆری ئەدەبی و فیکری لەسەر شیعرو ئەدەبی عەرەبی ھەیە، ھەرچەندە خۆی واپیشان داوہ گواہی لە شارستانی یەتی ئیسلامی دا شارەزایە، بەلام نەیتوانیوہ رق و کینەیی خۆی بەرانبەر موسلمانان و ئیسلام بشاریتەوہ. (گرۆنیۆم) لەگەڵ رۆژھەلاتناسیکی ھاوڕێیدا، کە ئەویش جوولە کە بوو و ناوی (پۆل کراوس) بوو، لە زانکۆی میسردا بریاریان دا، کە ئەو ھەواڵە میژووویی یە ناراستە بلابکەنەوہ، کە گواہی پینغەمبەری خودا (ئەیوب) بە (شیعری عیبری) لەخودا پاراوتەوہ. ئەمەش بەو مانایەیی گواہی (شیعری عیبری) لە شیعری (جاھیلی) ی پێش ئیسلام کۆنترە، بەم پێیەش بیگەریننەوہ بۆ سەر ئەو مەبەستە رەگەز پەرستی یە بنچینەییەیان، کە گواہی (بنو اسرائیل) ریزو (فضل)یان لەپێش ھەر نەتەوہیە کێ ترەوہیە.

٤- (ئەلفرید گلیۆم) - (١٨٨٨ - ١٩٦٥) مامۆستایە کێ زمانی عەرەبی بووہ لە پەیمانگای دیراساتی (عەرەبی - ئەفریقی) و سەرۆکی فەرمانگەیی کاروباری (رۆژھەلاتی دوور) و (رۆژھەلاتی نزیک) یش بووہ لە زانکۆی لەندەن، ماوہی ھەشت سال (١٩٤٧ تا ١٩٥٥ ز) لەو پلەیدادا بووہ. خزمەتی سەربازیشی لە نیو ریزەکانی سوپای - بەریتانیا - لە - میسردا - کردوہ لە کاتی جەنگی یە کەمی جیھانی دا. سالی (١٩٤٤) لە (زانکۆی ئەمریکی) لە (بەیروت) تا سالی (١٩٤٥) خویندووویەتی، واتە: لەو ماوہیدادا کە سەر کردەکانی بزافی زایۆنیستی لە - لوبنان - بوون. (گلیۆم) یش توانیویەتی بییت بە یە کێک لە ئەندامانی (کۆری زانیاری عەرەبی) ی - دیمەشق - لە سالی (١٩٤٩) و، پاشان (کۆری بەغداش/جمع بغداد) لە سالی (١٩٥٠) دا. پاشان لە سالی (١٩٥٥) ھوہ تا سالی (١٩٥٧) ھەک مامۆستایە کێ میوانیان وانەبیژ (محاضر) لە فەرمانگەیی (زمانی عەرەبی) ی سەر بە دانشگای (برنستۆن) ی ئەمریکادا کاری کردوہ. ناوبراو کتیبیکی پر لە گومان و توانج و تۆمەتی

له سهه ئیسلام و موسلمانان نوسیوه، وهك (تقالید الإسلام) و (النبوة والكهانة) و (حياة محمد و تراث الإسلام) و (تأثیر اليهودية على الإسلام) و هه ندیکیان بۆ زمانه کانی (عه ره بی) و (ئیتالی) و (ئیسپانی) ته رجه مه کراون. هه روه ها له کتیب و بلا و کراوه کانی ده زگای (المعارف الإسلامیه) یان (الموسوعة الإسلامیه) دا گه لیک بوختان و تاوانی داوه ته پال موسلمانان و ویستوو یه تی هه موو دیراسه و نوسینه کانی به مۆرک و فیکرینکی یه هوودی و زایۆنیستییه و بلا و بکاته وه. دوای خو ی رۆژه لاتناسیکی توند ره وی وهك (هامیلتون جب) له به شی زمانی عه ره بی زانکوی (ئوکسفۆرد) دا جئی گرتۆته وه و کتیبه پر له رق و نیازه دوژمنکاری یه کانی بۆ پر کردۆته وه. بی گۆمان ئه م چوار ناوه ی پێشوو نمونه یه کی بچوو کن له و سه دان نمونه یه ی که بزاقی (ئیمپریالیزم) و (زایۆنیزم) چ سوودیکیان له (رۆژه لاتناسی) و رۆژه لاتناسه کانیان بینیه. خو ته گه هه ندیک له و رۆژه لاتناسه جووله کانه رۆلینکی نهینیان نمایش کردییت له کاری به ناو رۆژه لاتناسینانداو، ته نها له گۆشه یه کی په نهانی یه وه خزمه تینکی بزاقی زایۆنیان کردییت، به لام چندان رۆژه لاتناسی تری جووله که به ئاشکرا له پیناوی به گه ر خستنی زایۆنیزم و به دیهینانی قهواره ره گه ز به رستیه که یان هه ل سوپراون و ده وری خو یان نه شار دۆته وه. چونکه به راشکاوی هه موو پسپۆری و شاره زاییه کیان له پیناوی ئاسان کردنی کاری سه ر کرده کانی بزاقی زایۆنیستی، به تایبه تیش له پیناوی سه ر کرده ی دیاریان (تیۆدۆر هر تزل) دا بووه ..

جا لیڕه دا بۆ نمونه و به کورتی ئاماژه بۆ هه ندیک له و رۆژه لاتناسانه ش

ده که یین له گه ل پوخته یه ک له ژیا نیاندا (۳۶) :-

۱- ولیم هیلکر (۱۸۴۵ - ۱۹۳۱) قه شه یه کی ئه نگلیکانی بووه و کار به ده سته یکی بالوینز خانه ی به ریتانیا بووه له (قیه ننا). ناوبراو له نیوان ریچکه ی (زایۆنیزمی یه هوودی) و (زایۆنیزمی غه یزه یه هوودی) دا ئه لقه یه کی

پەيوەندی بوو لە ئەفریقا، لە باوك و دایكیكى ئەلمانى سەر بەمەزھەبى (پروٹستانت) لە دایك بوو. ھەمیشە بە ئاشكرا خۆشەويستی و ھاوسۆزى بۆ ئەو ھى ناوى بە (گەلى دیرینی خودا) دەبرد، دەردەبەرى و بەردەوام لە ھاندانى نیشته جئى کردنى جوولە كەدا بوو لە خاكى فەلەستیندا. بە كردهوش چووه بۆ فەلەستین بۆ دیراسە کردنى كاری نیشته جئى کردنى ھەمیشەبى جوولە كە كان لە و لاتە ئیسلامیەدا. لە سالى (١٨٩٤) دا كتيبيكى نوسيوه بە ناوى (گيپرانەوى جوولە كە بۆ فەلەستین) ئەم كتيبه شى دوو سال پيش كتيبه كەى (ھرتزل) نوسيوه، كە ناوبراو واتە ھرتزلى سەر كردهى زايونيزم كتيبيكى بە ناوى (دەولەتى يەھوودى) يەوھ نوسيوو، سالى ١٨٨٢ حكومەتى بەريتانيا (ھيلكر) يان بۆ (ئەستانە) ناردووھ بۆ دیدارى سولتانی عوسمانى (عبدالحمیدی دووھم) و گفتم و گوێهك لە گەلیدا لەمەر داگیر کردنى میسر لە لایەن بەريتانياوھ، بەو مەبەستەى قەناعت بە سولتان (عبدالحمید) بكات، كە لە ھیچ پەیماننامە يهك لە گەل (ئەلمانیا) و (نەمسا) دا خۆى تيوه نە گلینیت. ھەر و ھا ئەم رۆژھەلاتناسە لە ھەموو نوسینە كانیدا مۆر كینكى سیاسى و ئیمپریالیانە لە ئەفكاریدا پەنگى داوھتەوھ، بە تايبەتیش لەو كتيبهیدا دەربارەى گيپرانەوى جوولە كە بۆ فەلەستین و تیدا باسى پيشینى بە ھەلبەستراوھ كانى نیو (تەورات) و چەند وتە يه كى دروستكراوى پیغەمبەرانى خۆيانى كردهوھ.

٢- (ئەرمینۆس گامبیری) ییش رۆژھەلاتناسیكى جوولە كەو خەلكى مەجەستان واتە (ھەنگاریا) بووھ و ھرتزل بۆ دیدارو چاوپێكەوتنى سولتانی عوسمانى بە كاری ھیناوه، چونكە ناوبراو پەيوەندی يه كى تايبەتى لە گەل سولتاندا ھەبووھ. جگە لەو ھى شارەزای زمانە كانى رۆژھەلات بووھ و لە گەورەترینى فەرمانبەران و داگیر کردنى فەلەستینیان ئاسان كردهوھ.

۳- (لۆرانس ئۆلیفانت) - (۱۸۲۹ - ۱۸۸۸) له باشووری ئەفریقا، له باوک و دایکینکی ئینگلیز له دایک بووه، له دهزگای دیپلۆماسی بەریتانی دا کاری کردووه. ههروهها په یامنیڕینکی رۆژنامهی (تایمز)ی له ندهنی بووه، له کاتی جهنگی (قرم) دا، که له ماوهی نیوان سالانی (۱۸۵۴ - ۱۸۵۶) دا پرووی داوه له دوای سالی (۱۸۵۶) هوه بووه ته ئەندامی په رلهمانی بەریتانیا. (ئۆلیفانت) یه کئی بووه له و رۆژه لاتناس و که سیټیه ئه وروپایی یانهش، که هاو سۆزیه کی ته و او ی له گهڵ پرۆژهی نیشته جئ کردنی جووله که له فهله ستیندا هه بووه. بهمه بهستی لیکۆلینه ووه (مسح) ی زهوی و زاره که ی سهردانی فهله ستینی کردووه له بارودۆخی کشتو کالی ناوچه که ی کۆلیوه ته ووه. یه کئی له وته کانیشی ئه و یه که گوتویه: (فهله ستین ده بیټ بۆ جووله که بیټ، عه ره به کانیش با بچن بۆ بیابان و حوشتر و ئازه له کانیاں له گهڵ خۆیاں بهرن، چونکه له وه زیاتر شایانیاں نی یه).. له دوایشدا ناو براو ژیا نی له شاری (حه یفا) ی فهله ستیندا به سهر بردووه و کتیبی کی به ناو نیشانی (حه یفا- و ژیاں له فهله ستینی نوی دا) نوسیوه، له گهڵ (دا قید بین گۆریۆن) و چه ندان رۆژه لاتناسی جووله که و مه سیحی تر دا به شداری کۆنگره کانی رۆژه لاتناسانیاں کردووه، به تایبه تی ئه و کۆنگره یه ی له ژیر دروشمی (مژده وانی- تبشیر- به رۆژه لاتناسیه و وه ک تو یژینه و یه کی زانستی و ته رخاں کردنی به په نهانی له پینا و به رژه و هندیه کانی ئیسرا ئیل و رۆژئا وادا) به ستر.

۴- (پۆل کراوس) - (۱۹۰۴ - ۱۹۴۴) له خیزانی کی جووله که له شاری (پراگ) ی چیکۆ سلۆفاکیا له دایک بووه، که ئه و سا ئه م و لاته به شیک بوو له ئیمیر اتۆریه تی (نه مسا). سالی ۱۹۲۲ چوووه بۆ (دیراساتی رۆژه لاتنی) ی سهر به (زانکۆی عه ره بی) له قودس خویندوویه تی، ههر له و ماوه یه شدا فی ری زمانی عه ره بی بووه. له سالی (۱۹۲۷) له زانکۆی (به رلین) وه رگیرا وه، تا پله ی (دکتۆرای) به ده ست هی ناوه. یه کی ک له مامۆ ستا کانی که ناوی (یۆلیۆس

رۆسکا) بوو، کردووێتی بە یاریدە دەریکی خۆی لە پەیمانگای (لیکۆلینەو هە زانستی یەکان) ی بەرلین لە ساڵی (۱۹۲۹) دا، تا کو بەوردی سەر قالی لیکۆلینەو هی (کیمیا لە لای موسلمانەکان) بیست. لەم کارە شدا زیاتر جەختی لە سەر نوسراوە کانی (جابری کورپی حەیان) ی زانی موسلمان کە لە سەر (کیمیا) نوسی بوونی کردوو، ساڵی ۱۹۳۰ لەم کارە دەبیتهو، بەلام دەست بە شیواندن و تیکدانی زانسته کە ی (جابری کورپی حەیان) دە کات و بە ئەفسانە یە کە لە قەلەم دەدات و دەلیت (ئەو نوسراوانە ی خراو نەتە پال جابری کورپی حەیان لە راستیدا نوسراوی فەیلەسوفە ئیسماعیلیەکان بوون و - جابر - هەر هیچ و جوو دیکی نەبوو. بە لکو تەنھا ناویکی دروستکراوی موسلمانەکانەو بە فەرمان و ئیمام و پیشەواکانیان دەربارەیان نوسیو). جی ی باسیشە ناوبراو (دکتۆرای) لە سەر ریبازی (ئیسماعیلی)، کە ریبازیکی داتاشراوی جوولە کە کانه هیناوه، پە یو ندیە کە بە تینی بە رۆژھەلاتناسە جوولە کە توندروە کانی تری وەك (ماسینیۆن) و (جب) و ئەوانی ترەو هەبوو، جگە لەو هی پە یو ندیە کە ژیر بە ژیریشی لە گەل ریکخراوە تیرۆریستەکانی جوولە کە دا هەبوو. بە تاییبەتی ریکخراوی (شتیرن) ی رە گەز پەرست و تیرۆریست لەم بارە یو و نمونە یە کە لە سەر دینینەو. .، ئەو بو ناوبراو ساڵی ۱۹۴۴ ز دە چنی بو شاری قودس، تا کو پشوی هاوینە ی تیدا بە سەر بیات، بەلام دوا ی ئەو کاتی دە گەر پتەو بو (میسر) لە سەرەتای ساڵی خویندن و کرانەو هی قوتابخانە کانهو وەك کە سینکی زور بی ئارام و پارا دە بینریت، هۆی ئەمەش تەنھا دوا ی خۆ کوشتنە کە ی روون دە بیتهو کە لە خانە (شقە) یە کە گەرە کە (زەمالک) لە قاهیرە ی پایتەختی میسر دا دە ژیاو لەو ئی خۆی کوشتیو. ئەویش دوا ی ئەو هی دوو کە سی تیرۆریست لە جوولە کە کانی نیو میسر (لۆرد مؤین) ی وەزیری جی نشینی بەریتانی لە رۆژھەلاتی ناوہ راست) لە میسر دا دە کوژن دوا ی ئەو هی پۆلیسیش هەر دوو بکوژە کە دەستگیر دە کات، ناو نیشانی

(کراوس) له گیرفانی یه کیکیاندا به دی ده کهن، که هه موویان سه ربه تا قمه تیروریسته که ی (شتیرن) ی زایونی بوون. دیاره کراوس سه ربه شک کرابوو له وه دا که، یان به شداری له و کاره تیروریسته دا بکات، یا خود له حاله تیکی دهر که وتنی پیاو کوشتنیک داو ئاشکرا بوونیان له لایه ن ده ز گاگانی ئاسایش ده ست به جی په نا بیاته بهر خو کوشتن. دیاره له هه ردوو حاله ته که شدا ئه و هه ر کوژراوه.

۵- (بهرناد لویس) ئه مهش دکتورای له ریپازی (ئیسماعیلی) دا و هر گرتوو، سه ردانی سوریه و لوبنان و میسری کردوو و په یوه ندیه کی زوری به پوڙهه لاتناسه زایونی به کان و بزاقه ره گه ز په رسته که یانه وه بووه، یه کیکه له پوڙهه لاتناسه دیار و هاو چهر خه کان، ته نانه ت له هه مووشیان زیاتر دیراسه و لیکولینه وه ی له سه ر ئیسلام و مو سلمانان هه بووه. له بهریتانیا وه چوو به بو ئه مریکا و له چه ندین زانکو و په یمانگه دا، وانه ی له و بوارانده دا گوتوو ته وه. له گه ل ئه وه دا جووله که یه کی زایونی بووه و زور خرؤشاو و کار تیکراویش بووه به بیرو باوهری (هرتزل) ی سه ر کرده یان.

کۆنفرانس وکۆبوونەووە و کۆمەلەکانى "رۆژھەلاتناسیى"

کۆنفرانس و گەردبوونەووەی رۆژھەلاتناسان لە دیارترینى ھۆبەکانى
پێکھێستى و ئامرازى تەنسیق و راویژى نیوانیان بوو، جگە لەپێکھێنانى
چەندین کۆرۆ کۆمەلەو پێکخراو بۆ دانانى نەخشەو پلان و بەرنامەریژى
کاروباریان ..

لەم رۆوھشەووە چەند نمونەبەك دیارى دەکەین :-

۱- یەكەمین کۆنگرەى نەتەوہیى یانەى رۆژھەلاتناسیى، لەسالى (۱۸۷۳) دا
بەستراوہ بەناوای (کۆنگرەى یەكەمى نیو دەولتەى بۆ رۆژھەلاتناسیى) (۳۷). ئەم
کۆنگرەبە لەشارى پارىسى پایتەختى فەرەنسا بەستراوہو (۳۸).. دوای ئەوہش
بەریار دراوہ سالى جارێك و پاشان ھەر دوو سالى جارێك، یان سى سالى جارێك
کۆنگرەبەك بۆ ئەو مەبەستە بێسترت (۳۹).

۲- ساز کردنى چەندین کۆرۆ دیدارو کۆنفرانسى ھەریمى (ئىقلىمى) بۆ
پێکگەیشتنى شارەزایان و پەسپۆرانى ئەو بوارە تەرخان دەکران، وەك کۆنگرەى
رۆژھەلاتناسانى ئەلمانیا لەشارى (درسىدن) لەسالى ۱۹۴۹ دا بەسترا (۴۰).

۳- سالى (۱۷۸۴) ییش کۆمەلەى ئاسیایى (بەنگال) بەسەرپەرشتى قازى
(جۆنزى) سەرۆكى کۆمەلەكە، کۆبوونەووەى خوڤیان بۆ لیکۆلینەوہى زانستى،
لەسەر رۆژھەلاتناسى و کارى رۆژھەلاتناسان بەست و نزیکەى (۹۰۰) کەس
بەشداریى تیدا کردووە (۴۱).

۴- لە ھەموو کۆنگرەکاندا چەندین دەولت بەرپەسى یاخود سەدان

رۆژه لاتناس به شداریان کردوو، وهك كۆنگره یه كه می نیوده وله تیان، كه (۲۵) دهولت به شداری تیدا کردوو، له كۆنفرانسی (ئوكسفورد)یشدا نزیكه ی ههزار زاناو بیریار له ههشتا دانشگاهو شهست ونۆ كۆمهله ی زانستییه وه به شداریان تیدا کردوو (۴۲).

۵- كۆمهله ی ئاسیایی له سالی ۱۸۲۲ دا له پاریس دروست كراوه و پاشان دهیان كۆمهله ی تری لهو شیوه یه یه پینك هیئراون (۴۳).

۶- كۆمهله ی شاهانه ی ئاسیایی له (به ریتانیاو ئیرله نده) له سالی ۱۸۲۳ از دامه زینراوه (۴۴).

۷- كۆمهله ی رۆژه لاتناسی ئه مریکی، له سالی (۱۸۴۲ز) دا دامه زینراوه (۴۵).

۸- كۆمهله ی رۆژه لاتناسی (ئه لمانی) له سالی (۱۸۴۵ز) دامه زینراوه (۴۶).

۹- كۆمهله ی رۆژه لاتنی (روسی) له سالی (۱۸۸۲ز) دامه زینراوه و له وهو پیش، وهك لیژنه یه ك دهست به كار بووه. بی گومان هه موو ئه م كۆمهله و دهسته و رینكخراوانه، هه میشه له نیو خویاندا بانگه وازیان بو به ستنی كۆنفرانس و دروست كردنی (تكتلات) کردوو و خوازیاری ئالوگۆر كردنی بیروراو زانیاری بوون (۴۷).

۱۰- جی ی باسیشه هه ر خودی فهره نسیه كان یه كه م جار له سالی (۱۸۸۷) دا، كۆمه لیکیان بو رۆژه لاتناسانی خویان دامه زران دووه، دواتر له سالی (۱۸۲۰) دا به كۆمهله یه کی تریان وه لكاندوه (۴۸).. دیاره به ریتانیاش بایه خیککی زوری به پینكه ینانی ئه م جۆره كۆمهله رۆژه لاتناسیانه داوه و له سالی ۱۸۲۳ز دا كۆمیسۆنیکیان بو كۆمهك و هاندانی لیکۆلیسنه وه ی تایبته به و بواره دامه زران دووه و ته نانهت خودی پادشای به ریتانیاش سه ره شتیار ی بوون (۴۹).

سینگومان چه ند و لاتیککی دیکه ی رۆژئاواش دهسته و كۆمیسۆنی له م

چەشنەیان دامەزراندوو، حکومەتەکانیشیان راستەوخۆ، یان ناپراستەوخۆ سەرپەرشتی کاروچالاکیی و کۆنگرەو دیراسەو لیکۆلینەووەکانیان بۆ کردوون، نەخاسەمە کە بایەخیکێ فرەیان بە زمانەکانی گەلانی موسڵمانی ناوچە کە بەتایبەتیش زمانی عەرەبی داو، ھەر وھا بایەخیان بە کلتور و میژوو چەندین لایەنی گەرنگی تری ژبانی رۆژھەلات داو، سالانە راپۆرت و بلاو کراوەی ھەمە جۆریان لەسەر نووسییووە ناردوویانە بۆ دەزگا پەییوەندیدارەکانی سەر بە حکومەتەکانیان، ھەرچەندە زۆربەیی راستی بەکانیان شیواندوووە بە واقعی ئاماژەمان بۆ لایەنە راست و دروستەکان نەکردوو.

۱۱- پاشان ئەم جۆرە دەستەو کۆمەڵانە لە کۆنگرە نیۆ دەوڵەتی بەکانیاندا بەردەوام بوون و ناو بەناو، ھەر لە چەند سال جارێکدا ئەلگەیی کۆبونەووەو بیروراو زانیاری بەکانیان بە زنجیرەیی کاری بەردەوامیانەو گری داو، تەنانەت سالی (۱۹۸۱ ز) لە شاری (پاریس) ی فەرەنسا کۆبونەووەیەك بۆ ئەو مەبەستە بەستراو، ریکخراوی (یونسکو) ی سەر بەنەتەووەیە کگرتوووەکانیش بانگھێشتی بەشداری کردبوو و چەندین رۆژھەلاتناسی ناواری تیدا دەبینران، جگە لە وەفدیکێ (ریکخراوی کۆنگرەیی ئیسلامی)یش، کە وەك میوان بانگ کرابوون..

بێگومان دروست کردنی ئەو ھەموو کۆمەڵەو ریکخراوە ھەمە جۆرانە لە رۆژئاوادا، کۆکردنەووەو ریکخستنی کاری رۆژھەلاتناسیان بۆ ئەو بوو، کە وەك چەند گروپێک پیکەووە بن و لیک دانەبرین و زیاتر پەرە بە پیشەو چالاکیی و بەرنامەکانیان بدریت. ھەر وھا بۆ خولقاندنی جۆرە پیشەپکی بەکیش، لە نیوان ئەو کۆمەڵەو تاقمانەیاندا بە مەبەستی بەدی ھینانی زۆرتەین ئامانجی ستراتژیی رۆژئاوا، لە داگیرکاریی و ھەژموون (ھیمنە) لەسەر رۆژھەلات و بەتالان بردنی سامان و داھاتیان و چەوساندنەووەی گەلەکانیان..

رۆژه لاتناسی و کوردناسی

گه‌لی کوردیه‌کیکه له‌و گه‌له‌ ديارو ناسراوانه‌ی رۆژه‌لات، که جێی بایه‌خه‌ گه‌پرده^۱ رۆژه‌لاتناسه‌کان بوون و، له‌م باره‌یه‌وه به‌سه‌دان وه‌زاران توێژینه‌وه‌و کتیبی هه‌مه‌ جۆریان له‌سه‌ر نوسیوه، نه‌خاسه‌ چونکه‌ گه‌لیکی موسلمان و باوه‌رداری په‌سه‌نه‌و رۆلێکی گه‌وره‌ی له‌میژووی سه‌روه‌ریه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی ئیسلامیدا هه‌بووه. وشه‌ی (کوردناسی)ش، که به‌پێیستمان زانی بیکه‌ینه سه‌رباسی ئه‌م بره‌گه‌یه‌ی لیکۆلینه‌وه‌که‌مان، وشه‌یه‌کی بلاوه‌و، کراوته ناو‌نیشانی چه‌ندین توێژینه‌وه‌ی په‌یوه‌ست به‌م باسه‌وه‌- ده‌شتوانین بڵێین ئه‌م وشه‌یه‌ بۆیه‌ که‌م جار له‌سالی (۱۹۱۳) له‌لاپه‌ره (۸)ی ژماره (۲) گۆڤاری رۆژی کورددا له‌ ئه‌سته‌میۆل له‌لایه‌ن (د. عبدالله جودت)ه‌وه، له‌ وتاری (اتحاد یولی) به‌زمانی (تورکی عوسمانلی) به‌کارهاتوه^(۵۰).. پاشان له‌ گۆڤاری (هاوار) له‌ژماره (۲۲، ۲۳، ۲۴)دا، له‌سالی (۱۹۳۴) له‌ (دمشق) له‌وتاریکی (هیرکۆل ئازیزان)- جه‌لاده‌ت بدرخان به‌ناو‌نیشانی (کوردو کوردستان ب چاقی بیانیان) به‌کارهاتوه. زاراوه‌ی (رۆژه‌لاتناسی)ش بۆیه‌ که‌م جار له‌ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا له‌لاپه‌ره (۲۳۵)ی ژماره (۱۲)ی گۆڤاری (ده‌نگی گیتی تازه) له‌ حوزه‌ییرانی (۱۹۴۴)دا له‌شێوه‌ی رۆژه‌لاتی‌یه‌وان له‌لایه‌ن (حسین حوزنی موکریانی)یه‌وه به‌کارهاتوه^(۵۱).

پاشان له‌لایه‌ن میژوونوسانی هاوچه‌رخه‌وه کراوته (رۆژه‌لاتناس). ئه‌م زاراوانه‌ی (کوردناسی و رۆژه‌لاتناسی) یه‌ش له‌سالانی سی‌یه‌کانی سه‌ده‌ی

^۱ گه‌پرده: گه‌شتیار

رابوردوووە بە کارھێنراون و، نوسەرانی وەك (د.عبداللە جودت) و(د. کامران بدرخان) و(باباعلی) و(جەلادەت بدرخان) و(حسین حوزنی موکریانی)، لەم بارەبەرە سەرنجی بەرھەمی پۆژھەلاتناس و گەریدەکانی کوردستانیان داوە. (کوردناسیی) کە بەفەرھەنسی (کوردۆلۆژی - Kurdologie) و بەئینگلیزی - (کوردەلەجی - Kurdology) بەئەلمانی (Kurdenkunde) ی پێ دەگووتریت، بەپێی ئەندیک لەنوسەرە ناسیۆنالیستەکانی کورد، بەو (زانستە) دەڵێن، کە گواوە لەھەموو لایەنیکی ژبان و کلتووور و زمان و نیشتمان و میژووی گەلی کورد دەکۆڵیتەو، لەزانکۆکانی (فەرھەنسا) و(ئەلمانیا) و(ئەرمەنستان) و(ئینگلستان) و(سوید) و(روسیا) دا، وەك بەشینیکی لیکۆڵینەووەکانی پۆژھەلات بایەخی پێ دراوە، بەلام (د. جمال نەبەز) لەبارە ی (کوردناسیی) یەو دەلێت (پێم وایە - کوردناسیی - ناسینی کورد دەگریتەو، نەك زانستی لیکۆڵینەووە لە کوردو بەتایبەتی لەزمانە کە ی) کە بە ئینگلیزی (کوردەلەجی) ی پێ ئەڵێن و منیش ناوم ناوە (کوردەوانتی) (٥٢).

زۆربە ی ئەو پۆژھەلاتناسانەش کە لەسەر کوردیان نوسیوە، راستیەکانیان بەپێی پێویست وەکو خۆیان نەگەیاندوو، چونکە لەپشت ناساندنی کوردەو، چەندین نیازی سیاسی و مۆنۆپۆلی و بەرژەوێندی خۆیان ھەبوو، جگە لەنیازەکانی بلاوکردنەو ی ئاینی خۆیان و بەمەسیحی کردنی گەلانی خۆرھەلات .. مامۆستا (شوکور مستەفا) دەلێت: (باری ھەندێ سەرنجی ئەم گەریدانە لەمەرباب و باپیرانمانەو ڕوون نین و، تێیان ناگەین و، جێ ی سۆو گومانی دلشکێن. ئەو ی کە بتوانین کەمێ دلی خۆماتی پێ بدەینەو، بابی پێزیش بیت، ئەو ی، کە نەتەو کانی دیکە ی پۆژھەلاتیش ھەر یە کە بەشی خۆی بەر ئەم سەرنج و بێریارە ڕەقانە کەوتوو، ناتوانی خۆی لی بپۆریت. بەلام نابێ ئەمە بپێتەو ی ئەو، کە خۆمان لەو سەرنج و بێریارانە نەبان کەین و تێیان نەگەین و پەرچیان نەدەینەو) (٥٣).

لەم بەشە ی باسە کە شماندا ناماژە بۆ ناوو بەرھەم و ڕەگەزی ھەندیک ئەو
رۆژھەلاتناسانە دەکەین، کە دەربارە ی نەتەوێ کوردیان نویوہ :-

یە کەم : ئە ئمانی یە کان و کوردناسی ئە ئە ئمانیادا :

بێگومان ئە مەرۆ ئە ئمانیا تەنھا ئەو چوار چۆو سیاسیە نی یە، کە لە کۆماری
ئە ئمانیای یە کگرتوودا دەبیریت، بە لکو لیرە دا مە بەست لەو ولاتانە ی تریشە
کە گە لە کانیا ن بە زمانی ئە ئمانی دەوین، واتە : باسی کوردناسی یە لە
(نەمسا) و، تا ئە ندازە یە کیش لە سویسرا و بە شە ئە ئمانیە کەیدا . ھەر و ھا
کوردناسی لە لای ئە ئمانیە کان و ئە وروپایە کانیش، ھەموو ئەو ھەول چالاکی
و کاروبارانە دە گرتەوہ، کە بۆ ناساندنی کورد بە ئە ئمان دراو ن، سا ئیتر لە پرووی
زمانەوانی و ئە دە بیاتەوہ بووبی، یا لە بارە ی میژوو سیاسە تەوہ، یا لە لایە نی ھونەر و
کۆمە لایە تیەوہ، یا تە نانە ت و تاری پەر لە دە نگ و باسی درۆ، یا راستی ناو
رۆژ نامە ش . ھەندیک لە لیکۆ لەرە وان و ای بۆ دە چن، کە دوو وور نی یە ئەو
گە شتنامە (Reisbuch) یە ی کە لە سالی (١٤٧٣ ز) دا لە لایە ن زیڕینگەری
باقاری یەوہ (Johann Schiltberger) - (١٢٩٤ - ١٤٢٧) بلاو کراو تەوہ،
کۆنترین سەر چاوہ یە کی ئە ئمانی بی ت، کە ناوی کوردی تیدا ھینراوہ (٥٤).

ھەر و ھا یە کی ک لە سەر چاوہ ھەرە کۆنە کانی ئە ئمانیا و ئە وروپا، کە لە بارە ی
کورد و ولاتە کە یەوہ ئە دوین، راپۆرتیکە بە بۆنە ی یە کی ک لە جەنگە کانی دەو لە تی
عوسمانی یەوہ لە ژمارە (٣٨) ی گۆفاری (Kriegs bericht turchis Und-Eastats)
دا لە لایە ن (Thomas von wiering) ناویکەوہ لە
(ھامبۆرگ) لە مانگی شوباتی (١٨٦٤) دا بلاو کراو تەوہ (٥٥).

لە سە دە ی ھەژ دە ھەمی فەرھەنگی دا، چە ند سەر چاوہ یە کی دیکە ی ئە ئمانیش
لە بارە ی کوردەوہ دواون، یە کی ک لە مانە باسی گە شتیکە کە (نیبۆر -
Niebuhr) ناویک بۆ ولاتانی عەرەبی و ئەو ولاتانە ی دەرو دراوسییان

کردوو یەتی (٥٦).

نوسەر لە بەشی دوو هەمی ئەو گەشتنامە بەدا کە لە ساڵی (١٧٦٦ ز) دا دەر چوو، باسیکی لە سەر کورد نوسیوه. (نیبۆر) کە لە مەر بنەچە کەمی خەلکە کە دەدوێت، نەتەو موسلمانەکانی سەر لە بەر بە سەر یە کەووە لە قەلەم. داوون و، وەك هیچیان لە بارەووە نەزانی، خۆی لێ نەبان کردوون، هەرچی عیساییەکان، کە لە چاو موسلمانەکان بە کەمایەتی دادەنرێن، زۆر بە ئاو و تاوو بەرەگ و پریشەو گێزو کۆلینگەو، لە سەر باسکردنیان دەپروا. خۆجاری کوردستانی ئێرانی هەر نەدیو، هیچی لە بارەووە نازانی و، تاکە و شەپەکی لە سەر نالی، هەر شتیکیش لە بارەو کوردەکانەو دەردەست کردی، لە قەسەو دەماو دەم و سەرزاری و بێ بەلگەو بێ سەر و بەری قەشە ئەر و پاپەکان بەولاو. کە لە (دیر) یەک لە (دیر) هەکانی، (موصل) دا توشیان بوو. هیچی تر نییە (٥٧).

(بیرگ - Bergh) ناویکیش گەشتیکی بە کوردستان و ئەر مەنستان و گورجستان و ئەنەدۆل و عێراقدا کردوو، نامیلکەیه کی لەو بارەووە نوسیوه، لە ساڵی ١٧٩٩ دا بلاوی کردۆتەو، چەند وێنەیهک و دوو نەخشەشی لە گەلدا داناو.

هەر واکە لە چەندین رۆژھەلاتناسی بەرە گەز ئەلمانی وەك (ویسباخ) و (ریناخ) و (کارل مای) و (فۆن هەمەر) و (فۆن کلاپرۆس) ی نەمسایی و (بلۆ) و (ستریکر) و (فامبەری) و (بیکەر) و (پاچستین) و (فۆنش) و (بورخارد) و (ئەدوارد سەخاو) و (خاولەر) و (مۆریتز فاگنەر) و (باروون فۆن نۆلدە) و (فریدریک فۆن بۆدن شیت) و (فریدریک میوللەر) ی نەمسایی و (باربری نەمسایی) و (شلیفل) و (هۆتۆم شیندلەر) و (ئەلبیرت سۆسین - ی سویسرائی) و (فۆن لۆخمان) و (بۆتیکا) و (سیپ) و (فۆن ستینین) و (شتریک ستریخ) و (تیۆدۆر نۆیلدە کە) و (کیپیرت) (٥٨). هەر واکە دەیان نوسەر و چیرۆک نووس و یادداشت نووس

و پروفیسوری زانکو، که هه موویان له خزمهتی ته واکوردنی پروسهی رۆژه لاتناسی و زانستی به ناو (کور دولو جی) دابوون . له سالانی کوتایی سه دهی نۆزده وه تاجهنگی به که می جیهانیش، چه ند رۆژه لاتناسی کی تری ئەلمان وهك پروفیسور (ئوسکار مان) و پروفیسور (فون لکوک) و (ئاو گوست پیتهمان) و (مارتین هارتمان) پروویان کردو ته کوردستان و یاداشتی خویمان نووسیوه و، ژمارهیهك دهستنوسی کوردی و سهر به کوردیشیان له کوردستان و رۆژه لاتنی ناوهراسه دا کو کردو ته وه و بردوویانه بو ئەلمانیا . هه ندیک له وه دستنوسه به نرخانه ئیستا له کوردستان دا نه ماون، که چي له کتیبخانه کانی (به رلین) و (توبنجین) و (ماربورگ) دا چنگ ده که ون^(۵۹).

به ریتانیا بیگومان به چاو گیرانیکی خیرا ته نها به ناوی رۆژه لاتناسانی ئەلمانی و به ره گه ز ئەلمانی، وهك نه مسایی و سویسراییه کاندا، ده رده که ویت، که رۆژه لاتناسانی ئەلمان زو رترین پشکی چالاکیان له م بواره دا هه بووه و، دهیان و سه دان توێژنه وه و یاداشته مایان نووسیوه، به لام به داخه وه زو ر بهیان به راشکاوایی و بی شهرمانه، راستی به کانیان شیواندوه . بوئموونه، دهیان و سه دان نووسه رو پروفیسوری وهك (فون بیخستید) و (فوگه ل) و (هانس تیما) و (فالوله ر) و (فاگنه ر) و (بارون نوئده)، گه لی کوردیان به دزو جه رده و خوینریزو پیاو کوژ دا وه ته قه له م^(۶۰).

دووم: کوردناسی له به ره می رۆژه لاتناسانی ئیتالیایی دا

ژنه نوسه ری ئیتالیایی، خاتوو (میریل گالیتی)، سه ره تای میژووی رۆژه لاتناسی ئیتالی له ولاتی کوردان دا، بو سالی (۲۰۰۱ ز) ده گیریته وه و، وای داده نیت که تا سالی (۱۸۰۰ ز) به رده وام بووه و، پاشان تا سه دهی بیسته میس چه ند یادداشتیکی تر نوسرا و نه ته وه^(۶۱).

دیارتیرین هۆی پالنهری ئیتالی یه كان له چه ند مه سه له یه کی سیاسی و بازار گانی و ئایینی یه وه، ده شیت بلین، له رۆژگاری جهنگی خاچهر ستییشه وه سه ری هه لدا وه. مامۆستا شو کور مسته فا ده لیت: (سه ره تای پیوه ندی نیوان رۆژه له لات و رۆژئاوا، له گه ل شه رو شو ری خاچا ریزه كاندا ده ستی پین کرد. له هه ره ت و جهنگی شه رو شو ریکی خویناوی بی دوورو دریزی خاچا ریزه كاندا، که چه ک و شار ستانیتی و ئایین (مه سیحیه ت له دژی ئیسلام) و که له پوور پیکدا هه لده پزان و، زورانیا ن ده گرت و، ده رفه تی هه یج جو ره لی ک هه له نگوتن و لی ک گه یشتن و بازار گانی یه ک نه بوو. ئه و رو پای مه سیحی و ده ره به گ، خاکی فه له ستینی پیرو ز و سو ریا یان له مو سلمانان ده ویست) (٦٢).

یه که مین کتیب له باره ی زمانی کوردی یه وه چاپ کرایت، له لایه ن یه کی ک له و موژده هینانه وه نوو سرا وه: له لایه ن قه شه ی ئیتالی (گارزونی / Morizio Garzoi) که له سالی (١٧٨٧) به ناو نیشانی (Gramatica Vocabulairio dell Lingua Kurda) - له رۆما چاپ کرا وه. قه شه ی ناو برا و که سه رو کی وه فدیک ی موژده هینان بوو له سالی (١٧٦٢ ز) دا ده گاته مو سل، ئینجا دوو سال دره نگتر له گه ل وه فده که ده چه نامیدی و، تا سالی (١٧٧٠ ز) له وی ده میننه وه. پاشان (گارزونی) له (١٧٨٣) دا ده گه رپه ته وه (رۆما) و سالی (١٧٩٠ ز) کوچی دوایی ده کات (٦٣).

رۆژه لاتناسیکی به ناو بانگی دیکه ی ئیتالی، (دیلا فالی) له سه ده ی حه قده دا ده باره ی کوردانی نوو سیوه و، به چه ند هۆزیک ی نیشه جی ی له قه له م دا ون. ناو برا و له سالی (١٦١٧) دا گو توویه تی (زۆربه ی کوردی گوندو شاران نیشه جین). به لام ئه وه ی زۆر ئاسایی یه و جی ی کیشه نی یه، کوردی نیشه جی له و میژوو ه به پاشه وه، روو له زیاد بوون و په وه نده کانیان روو له که م بوو نه وه ن.

سەرىكى دیکەى تايبەتى ئەم لیستە ئەوہیە، کە ناوی هیچ ھۆزو عەشیرەتیکى کوردی کوردستانی ئیران و عیراقی نەگرتۆتەوہ (٦٤).

جگە لەمانەش چەندان رۆژھەلاتناسیى تری ئیتالی وەك (ژۆزېپپى کامپانیل) و (ئەلیساندرۆدى بیانكى) و (ریكۆلڈو مۆنتیکرۆشى) و (مارین سانورو تورسیلو) و (لیگرینزی) و (کاریری) و (مینى) و (دى فیکى) و (ئۆسکولاتى) و (٦٥) ... ھتد لەسەر کوردیان نووسیوہ.

سۆیەم: کوردناسیى لە روسیا و یەکیى سۆقیەتى جاراند

(د. کەمال مەزھەر) دەلیت (لە دەمیگەوہ کوردناسی بووہتە لقیكى دیارى رۆژھەلاتناسی سۆقیەت. ژمارەیک لە رۆژھەلاتناسە ناودارە کانى پروسیا، بەر لەشۆرشى ئۆکتۆبەرى سالى (١٩١٧) بەماوہیکى زۆر، بناغەى کوردناسییان دارشت. واریک کەوت بەشیک لەدەستەى دووہمی ئەو رۆژھەلاتناسانە، بێنە ھاوچەرخى دوو رۆژگارو دوو پژیىمى جیاواز - سەردەمى روسیای پێش ئۆکتۆبەر، سەردەمى سۆقیەتستانی پاش ئۆکتۆبەر - (٦٦).

(ناسینی کوردو. زمانەکەى، بۆیە کەم جار بۆ نیوہى دووہمى سەدەى ھەژدەھەم. واتە بۆ ئەو دەمەى کە ئەکادیمیەى زانستى روسى (فەرھەنگى بەراوردی ھەموو زمان و شیبوہ کان) ی لەچاپ دا دەگەریتەوہ. ئەم فەرھەنگە کە لەسالى (١٧٨١) دا بلاو کراوہتەوہ، (٢٧٣) ووشەى بە (٢٠٠) زمان، کە کوردیش یەکیکیانە، تیدا تۆمار کراوہ (٦٧).

ھەر وەھا لە کۆتایی نیوہى یەکەمى سەدەى نۆزدەھەمدا، ھەندیک وتارو نامیلکە لەبارەى پەیدا بوون و ژمارەو نەرتى کوردەوہ بلاو کراوہنەوہ، بەتایبەتى ھەندیک زانیارى لەبابەت خیلە کۆچەرە کانى پشت قەفقاسەوہ، کە لەھەندى راپۆرتى سەرژمیری و چاپەمەنى فەرمانرەوایی دا بەرچاودە کەن. بیگومان ئەو

وتارو نامیلکانه بەشیوەیەکی ساکارو کورت و کۆلن. بەم جۆرە دەبینن، کە تاکۆتایی نیووی یە کەمی سەدەوی نۆزدەهەم، لەروسیای قەیسەری لەبارەوی زمان و میژووی ئەتۆگرافیای کوردەو، هیچ نووسراویکی وەها گرنگ و زانستی نەبوو^(٦٨).

(دیارتیرینی رۆژھەڵاتناسانی روس، کە بایەخیان بە کورد داو، (پ. لیڤخ، ه، کە لە نیووی سەدەوی نۆزدەو دەستی بەلیکۆلینەووی نەتەووی کوردو زمانی کوردی کرد. ئەو کابرایە لەسالی (١٨٢٨ز) لەدایک بوو، لەسالی (١٨٥١) ز) دا خویندنی خۆی لەزانینگای (پیشیر بۆرگ) دا تەواو کردوو، ناوی پیشەگزانێ زامانی رۆژھەڵاتی وەرگرت^(٦٩).

جێی باسە (لیڤخ) سێ کتیبی لەبارەوی کوردەکانی ئیرانەو نووسیوە، لیکۆلینەو کانیشی لەسالی (١٨٥٠) ەو دەستی پێ کردوو. وەك (د. قەناتی کوردو) ش دەلیت: (لیڤخ- لەناو سالانی (١٨٥٨-١٨٦٠) دا لە ئەکادیمیای پرووسیا کاری دەکرد، لەو سەر دەمەدا دەبیت بەھاوکاری (ئیکسپیدیسی / ن. پ. ئینگناوۆ) و لەگەڵی دەچیت بۆ- (بوخارا- و -- خیو- و ئورینبۆرگ). لەم ئیکسپیدیسی یەدا، مەبەستی ئەو لیکۆلینەووی میژوو، ئەتۆگرافی و زمانی دانیشتوانی ئەو ھەریمانە بوو. ھەر وەھا مەبەستی ئەو ھوش بوو، کە شت و مەك و دەست نووسەکانی خەلکی رۆژھەلات کۆبکاتەو^(٧٠).

(گەریدەپەکی کوردناسی دیکە ی روس (گەردلیڤسکی) یە (١٨٧٦- ١٩٥٦) کە باب و باپیریشی لە ئەفسەرانی لەشکری چارو، سەر بەدەستەوی خویندەواری رۆژگاری خۆیان بوون. (فلادیمیر ئەلیگسەندەر فیچ گەردلیڤسکی) سەرەتا بەزانستی تورکناسی دەستی پینکرد، بەلام خۆی لەقاوگی تورکناسی دا نەبەستەو، بەلکو بایەخیکی زۆریشی بەلیکۆلینەو لەخاک و نیشتمانی کورد داو، زانیاریەکی زۆری لەم بارەو یەو بۆ سوپاو

سەرلەشکرەکانى روس کۆکردۆتەووە. ئەو زیاتر چەق دەخاتە سەر سەلجوقى یەکان و چۆنیەتى داگیرکردنى کوردستان. ھەروەھا بەشیکی لیکۆلینەووەکانیشى بۆ ژيان و داب و نەریتى (قزلباشەکان)ى- ئاسیای بچووک- تەرخان کردوو، سالى (۱۹۲۲) توێژینەووەیەکی لەسەر بلاو کردۆتەووە^(۷۱).

کوردناسیکی تەری روس (ئەلیکساندەر ژاپا)- (۱۸۰۳- ۱۸۹۴) کە بەبنەچە (پۆلۆنى) و بەزمان (فەرەنسى) و (۴۴) دەسنووسى پەخشان و چیرۆک و زمانەوانى و میژووی کوردەواری- بەزمانى کوردی- کە لە ناوەرپاستى سەدەى نۆزدەھەمدا نووسراون لەبەر دەستدا بوو. راپستى یەكەشى بەرھەمەکانى (ژاپا)، کە بەشى ھەرە زۆریان بەھاو کاری- مەلامەحمودى باپەزیدى (۱۷۹۹- ۱۸۶۰) ئەنجام دراون، سى چارەکی ئەدەبیاتی پەخشانى کوردیى سەدەى نۆزدەھەم پێک دەھێنن^(۷۲).

رۆژھەلاتناسیى ناودارىش (پ.م. رۆدنکۆ)و، رۆژھەلاتناسیکی دیکەى روسیش (چىخاچىف)، ستایشى رۆلى (ژاپا)یان کردوو لەو دەدا، کە سەرکەوتوانە خەریکی زمانى میللەتیکی وەکو کورد بوو، کە بەراى خۆیان ھیندە کەم ناسراو و ھیندەش دیرینە- ھەروەھا چەندین رۆژھەلاتناسی تری روسى^(۷۳) وەك (ف- دیتیل) و (خ- ئابۇقیان) و (ى- بیریزین) و (ف. ف. ف. قیلیامنیۆف) و (فیردیناند یوستى) و (س. ئا- یەگىزارۆف) و (ن. یا- مارر) و... ھتد.

دەربارەى (کوردناسى)یش لە (یەکیتى سۆقیەتى جاران)ى دواى (روسىای قەیسەرى)، چەندین رۆژھەلاتناس لەدواى شۆرشى ئۆکتۆبەر باپەخیان بەم لایەنە داووە لەسەرى بەردەوام بوون و چوار مەلەبەندى کوردناسىیان لە یەکیتى سۆقیەتى ئەوسادا دامەزراندبوو، کە لە شارەکانى (مۆسکۆو یەریقان و باکۆو

لینینگراد) دا بوون و، کاروباری ئەم مەلبەندانەش بەتەواوەتی پیکهوه بەسترا بوو و، ههنگاوی هەر مەلبەندیکیان بەبەشداری وهاو کاری ئەوانی تر بوو (٧٤).

(د.م.س. لازاریف) دەلیت: (له رۆژھەلاتی نزیکدا، ئەنادۆلی رۆژھەلات و ئێران، دەوریکی گەورەیان لەسیاسەتی روسیای قەیسەری دا هەبوو، دۆخی هەلوێستی ناووەی ئازربایجان و ئێران و کوردستان و ئەرمینیا و تورکیا بەلای- روسیاوە- بۆپاراستنی سنوورەکانی زۆر گەرنگ بوون. ئەمە دۆخی ویلایەتی قەفقازیسی گرتەو، چونکە دانیشتوانەکانی وەک دانیشتوانی ناوچەکانی سەر سنووری تورکیا و ئێران تیکەلای بوون، واتە (کوردو تورک و ئەرمەنیان تێدا بوو). هەر لە بەر ئەمەشە ئەبیین بۆچی روسیا گویێ دابوو مەسەلە ی کورد و ئەو مەسەلە ی بەلاوە گەرنگ بوو. ئەمەش بەتایبەتی لە ساڵی (١٨٩٠) وە رووی دا، کاتیکی ئاشوب و شەڕ و هەرا لە کوردستان و ئەرمینیا ی تورکیا دەستی پێ کردو، ژمارە یەکی زۆری کوردەکان پیکخراوی جەنگی خۆیان پیکهینا. مەسەلە ی کورد لە رۆژھەلاتی نزیکدا لە مەیدانی سیاسەتی چەند دەوڵەتیکی مەزنی تریشدا شتیکی کەم نەبوو (٧٥). کەوابوو روسەکان چ لە رۆژگاری قەلەم رەویی قەیسەری و چ لە رۆژگاری دامەزراندنی یەکیتی سۆقیەت و بە زۆر پێوە لکاندنی چەندین ولات و هەریمی تریشدا، ئاتاجیکی زۆریان بە رۆژھەلاتناسان و زانستەکانی کوردناسی و تورکناسی و ئێرانناسی هەبوو.

چوارەم: کوردناسی و رۆژھەلاتناسانی فەرەنسا

لەرۆژھەلاتناسانی فەرەنسی (جین-یان-ژان-پاپتیست تاقیرنەر) (Jeun Baptiste Tavernie) (١٦٠٥-١٦٨٩) کە بازرگانیک بوو و هواسەردەمی (لویس-ی چوار دەهەم) بوو و نەخشە ی جوغرافیایی و کالوو قوماش و بەردی بەنرخ ی دەفروشت. لەسە دە ی حەق دەهەمدا بەدریژایی چەند

سال سەفەریکی زۆری بۆ تورکیا و ئێران و هیندستان کردوو، سالی (۱۸۶۸) کاتیکی گەراوەتەو بۆ فەرەنسا، زۆر دەوڵەمەند بوو (لويس-ی چوار دەهەم) یش نیشانی خانەدانییە ی پێ بەخشیو (۷۶).

لە دوو هەمین و پینجەمین سەفەریدا بە نیوجەرگە ی کوردستاندا تێپەریو، باسی ژیان و شیوە ی ژیا نی کور دە کانی کردوو (۷۷). هەر و هە (گریگوری پالاماس - Gregoire Palamas) لە سالی (۱۲۶۹) لە (ئەستەنبول) لە دا یکی دە بیی و، سالی (۱۳۳۵) لە لایەن تورکە کانهو لە (ئەنادۆل) دەس بە سەر دە کریت و سالی (۱۳۵۹) دە مریت.

جگە لە مانەش دەیان رۆژه لاتناسی تر، وەك (کلۆد بیللیفر) و (ژاگ گاسوت) و (ژان شیسنۆ) و (فیلیپ دوفرینس کانی) و (پیی ژووپیرت) و (تۆمابوا) و (رۆژە لیسکۆ) و (پوولی) و (ژان دی ئیقینۆت) و هاو ریکانیان، سەفەری کوردستان و هەریمە جۆر بە جۆرە کانیان کردوو، سەفەر نامە و راپۆرت و لیکۆلینەو هی خۆیان لە سەر گە لی کوردو هۆزو تیرە کان نووسیو.

پینجەم: بە ریتانیای کوردناسی

رۆژه لاتناسانی ئینگلیزیش با یە خیکی زۆریان بە کوردو خاکی کوردستان داوو، چە ندین کاری سەخت و ئالۆزیان بۆ داگیر کە رانی ئینگلیز ئاسان کردوو. لەم رۆو هە شوو سە دان ناوی وەك (میجەر نۆئیل) و (میستەر هیمفەر) و (میجەر سۆن) و (ئەدمۆنز) و (میستەر ریچ) و (جیمس مۆری) بەرچا و دە کەن. نوو سە ران و میژوو نوو سان و وەر گێرە کور دە کان، لە باسی کارە کانی زۆر بە ی ئەم رۆژه لاتناسانە دا نە یانتوو انیو لە و راستی یە تالە قوتار بن، کە چا و لە نیازە بنچینە ییە کانی رۆژه لاتناسانی بیانی پپۆشن، کە بۆ مە بە سته کانی تە بشیرو داگیر کردن و بەرژە وە ندی یە تاییە تیه کانی رۆژئاوا ها توون. هەر دوو وەر گێری کوردیی کتیبی (یادا شته کانی میجەر نۆئیل لە کوردستان)، لە پپشه کی یە کی

خۆیاندا دەلێن (نە- میجر نۆئیل - دۆستیکی دلسۆزی کورد بوو و نە کوردیش ئەوەندە بە دەسەلات و سامدار بوو، هەتا "نۆئیل" خونکی یان بۆ بکات).. هەر و هەلە دێرە کانی سەرەتای پێشەکی یە کەیاندا، دەلێن (ناوچە کە لە دێرین زەمانەو، گەلی هیزو دەسەلاتی هەمەجۆری وەك تورك و پرۆم و عەجەم تەماعیان تی کردوو، مەرخیان لە سامان و خاک و ئاوی خۆش کردوو، هەتا ئێستەیش ئەو دەم تێژەندنە هەر بەردەوامە) (٧٨).

دیارترین ھۆکارو ئامانجی ھەریە کە لە رۆژھەلاتناسیی و ئەوێ بە (کوردناسی) یش ناوبراوە، پەرەپێدانی دین و کەلتوری خۆرئاواو داگیرکردنی شوێنە ستراتژییە کانی کوردستان و، ناوچە موسلمان نشینە کانی تری رۆژھەلات بوو.. (د. محمید حمید عارف) دەلێت: (ژمارە یەکی زۆر لە ناوچە کانی رۆژھەلاتی ئاسیا، ئۆزبە کستان، قیرغیزیا و تورکمانستان و تاجیکستان و کازاغستان و قەفقازو ئازربایجان و ئەرمینیا و جۆرجیا و داغستان و ئیستۆنیا و کەبەردین و بولغاریا و شوینانی تریشی، کەوتە ژێر دەسەلاتی سیاسی و روسیای قەیسەری و دواتر یە کیتی سۆقیەتی دوای شۆرشێ ئۆکتۆبەری سالی (١٩١٧) (٧٩).

(میریل گالیتی) ی رۆژھەلاتناسیی (ئیتالی)، لە دان پێدانانیکی ئاشکرا دا دەلێت: (مۆژدەھینە کان تاقمیکی دیارو بەھیزی رۆژئاوان و، بەنیازی بلاو کردنەوێ ئاینی مەسیحی ھاتوونەتە کوردستان) (٨٠).

شوینی ستراتژیی کوردستانیش، ھۆیەکی تری توێژینەوێ کانی کوردناسی بوو، وەك (د. فەرھاد پیربال) یش دەلێت: (بۆ پروون کردنەوێ بایەخی ستراتژیی سیاسی کوردستان، ھۆی نزیك بوونەوێ روسیایە کوردو ئەزموونی کوردناسیی لە روسیایە ئوموونە دەھینینەوێ) (٨١).. (روسیا مەبەستی زۆری سیاسی و کەمی ئاینی لە رۆژھەلاتناسیی و کوردناسیی دا ھەبوو.

لەسالی (١٧٠٣)دا لەگەڵ بنیادنانی روسیای تازە (سانت پتر سپۆرگ) قۆناغی دەسەلاتی روسیا دەستی پێکرد، ئەمە بوو هۆی ئەو هی بیری ئیمپریالیزمی کلاسیکی لەروسیا بکەوێتە روو. فراوانی خاکی روسیاو هاوسێکانی لەهەموو پوویە کەوێتە بوو هۆی ئەو هی، کە روسیا ولات و خاکی دراوسێکانی داگیر بکات و بیاخاتە سەر خاکی روسیا، بێ ئەو هی پێویستی بەو هەبێت و، وەك ئیمپریالیستەکانی بەریتانیای فەرەنسە و ئیتالیا و هیتز، لەزەوی ئەو دیوی زەریاگان بگەرێت. بایەخ دانی روسیا بە رۆژھەلاتناسیی، لەلایەك لاسایی کردنەو هی دەولەتە ئیمپریالیستەکانی ئەوروپای رۆژئاوا بوو، لەلایەکی تریشەو شارەزایی پەیدا کردن بوو، لەنەتەو هەوسێکانی خۆی لەپێناو بەرژەو هندی دەولەت و ئاسایشی نەتەوایەتی ئەو سەردەمە. نزیك بوونەو هی روسیا لە کەنداوی (بەسەر)، هیواو ئامانجیکی دیرینی (روس) بوو، بۆ دەستخستنی ئەم ئامانجە. دەبوو قەفقاز داگیر بکریت. ولاتی کوردەواریش پردیک بوو، بەبێ ئەو هە ئامانجە کە نەدەهاتە دی. جگە لەو هە بشیک لەدانیشتوانی ئیمپراتۆریەت لەروسیای کۆن و سەردەمی دەسەلاتی سوڤیەتەکان کورد بوون. خاکە کەیان نیوهندیکی ستراژی بوو بۆ پاراستنی سنووری خوارووی روسیا) (٨٢).

جگە لەمانەش چەندین ئامانج و هۆکاری ئابووری و فەرەهنگی و هونەری و شوینەوارناسیی، لەپشت سیاسەتی رۆژھەلاتناسیی و کوردناسییەو هە بوون.

رۆژه لاتناسی و مروفتناسی

سهره تای سهر هه لدانى زانستى مروفتناسى (ئه نسرۆپۆلۆژیا)، بۆ سه دهى هه ژده هم ده گهرپته وه، كه له وه سه دهيه وه سه دهى نۆزدهش دا، رۆژه لاتناسه فهره نسی به كان ده ستیان به ليكۆلینه وهى كۆمه لگه ی به شه رى و سروشتى رژيمه كۆمه لایه تى به كانیش كرد. پوخته ی گرنگی بی دانیشیان له كپۆكى كۆمه ل دا پهنگى ده دایه وه بی ئه وهى میژوو به كى گۆرانكارى كۆمه ل دیارى بكن، كه هاوشانى ئه وه ليكۆلینه وانه بیته. رواله تى (ئه نسرۆپۆلۆژیا) ليكۆلینه وه له مروفت بوو، به لام له چه ند لایه نیکه وه بوو، نهك له هه موو لایه نیکه وه. چونكه تائه مروفت هه یچ زانستى كى گشتگيرى به ته نها نه يتوانیوه ليكۆلینه وه به كى هه مه لایه نه له سهر مروفت بچاته روو، ههر چه نده هه ندیک له پسپۆرانى مروفتناسی له وه بره وایه دان گوایه ئه م زانسته له توانایه هه موو گوشه و كه نارى كى ژبانى مروفت بگريته وه. له راستیشدا ده شیته بلین، مروفتناسه كۆمه لایه تى به كان بایه خى ته واویان له توژیینه وهى لایه نى كۆمه لایه تى ژبنى مروفتا ته رخا ن كرده وه، واته چه ق خرا وه ته سهر په یوه ندى به كانى مروفت به خه لكى تری نیو ئه و كۆمه ل و ژینگه یه ی تیدا ده ژى. ده نا زۆربه ی ره هه نده كانى تری ژبانى مروفتایه تى، به تايه تیش له كۆمه لگه ئالۆزو به رواله ت پیشكه و تووه كاندا، بۆ میژوو نووسان و ئابوورى ناسان و سیاسه تمه داران و كۆمه ل ناسان ... هتد به جى هیلراون.

به هه ر حال ئه ر كى (زانستى مروفتناسى)، یارمه تى دانى خه لكى خویمان، له پرۆسه ی تیگه یشتن له (خود) له رى ی ليكدا نه وهى كلتوورى گه لانه وه بووه. به كه م جار چا و گى توژیینه وه كان نووسرا و ليكۆلینه وه و راپۆرته كانى

مۆژدەھینان و نێردە تەبشیری یەکان و نەسرانی یەکان و گەشتنامە ی گەڕیدەکانی سەدە ی حەفدەو هەژدە بوو، کە دەربارە ی ئەفریقا و ئاسیا و ناوچەکانی ئۆقیانووسی ئارام، تەنانەت کە دەربارە ی ناوچە ی ئەمریکای باشووریش نووسیویان.

ئەو توێژینەوانە نۆبەرە ی کارەکانی نووسەرانی خۆرئاوا بوون لەبواری - مرفئناسی - دا لەنیوہ ی دووہ می سەدە ی نۆزدەھەمدا. بەر لەو میژووہس تەنھا چەند ھەولێکی ھەلسەنگاندن و بەدواداچوون لەسەر سیستەمە مرفئی یەکان لەئارادا بوو، کەئەوہ بوو لەسەرەتای سەدە ی ھەژدەدا کەسانی وەك: (ھیۆم) و (ئادەم سمیس) و (فیرجوسۆن) لەبەرتانیاو، (مۆنتسیکۆ) و (کۆنداریکت) و ھاوشیوہکانی تریان لەفەرەنسا و لاتانی تری ئەوروپا، لەم پووہوہ چەند بابەتیکیان نووسیوہ.

بەلام تێپروانی ئەم بیرارانە لەچەند ئاماژە یەکی گومان لی کراودا، نەك لەسەر چەند (راستی یەکی گەواھی بەخش) بەند بوو. دیدو بۆچوونی ئەوان تەنھا دەرەنجامی چەند پرسیارەکی کلتوری خۆیان بوو، ئەوان بەرلەوہ ی بە (زانایانی مرفئناسی) بناسیترین، چەند فەیلەسووف و میژوونووسیك بوون، کە لەئەوروپاوە ھاتبوون. واتە لەزانایانی مرفئناسی نەبوون بەو مانا باو و ناسیتراوہ ی زاراوہ کە ی ئەمرفۆیان، بیرارانی فەرەنسا یی وای بۆدەچوون کە مادام کۆمەلگاکان لەچەند پرسیارک بن، ئەوا دەبیٹ لەبەشیکی کارلیکراوی یە کدیش پیك ھاتبن. بەرای ئەوان مەسەلە یەکی پیویست بوو کەوا ئەو بەشانە ی کۆمەلگە پیوہندیان پیکەوہ ھەبیٹ، تاکو لەگەل کۆمەل بووندا یە کە یەکی تەواو کراو بوون. ھەر چۆنیک بیٹ زانایانی ئەنسرۆپۆلۆژیی بایەخی تەواویان بەلایەنی ھەلس و کەوتی کۆمەلایەتی مرفۆ کە داوہ. لیکنۆلینەوہ ی تازەش لەم زانستەدا، بایەخی زیاتری بەلایەنی ئەزموونگەری و دیاری کردنی

فەرمان و حوکمی ھەر شتێک لە کۆمەڵدا داوہ. تەوەرەى بايەخە کەش
تۆیژینەوہى پێوہندی بەکانى نیوان کەر تە لێک جیاوازە کانى خەلکى بە.

ھەندیکى تریش لە رۆژھەلاتناسان بايەخیان بەژيانى رابردووی
سەر کردە کانى رۆژھەلات و گۆرستانەکانیان داوہ.. تەنانت لەچەندین گۆر و
ئیسکەبەندیان کۆلیوہ تەوہ. وەك (د. مجید حمید) یش دەلیت: (گۆرە کان دوای
تەواو بوونی تۆیژینەوہ کانى - ئەنسرۆپۆلۆژیى) لەسەر ئیسکەبەندەکان،
داخرا نەوہ و شیوہى شار دنەوہ کەیان وەك خۆى لیکرایوہ. لەبارەى ھەر
گۆرپیکیش کۆنووسێک لەبارەى کردنەوہى گۆرەکان بەچوار زمانى -
ئۆزبەكى و روسى و فارسى و ئینگلیزى - ئامادە کرا (٨٣).

لیرەشدا مەبەستى لەو نیردە زانستى بە تايبەتە بە کە سالى (١٩٤١) لەبارەى
گۆرپى تەیموورى لەنگ و کورە کەى (شاھروخ) و (میرانشا) و ھەردوو نەوہ کەى
(محمد سولتان) و (ئۆلغ بەگ) چەند زانیارى بەکیان دەردەست کردبوو و،
زانای ئەنسرۆپۆلۆژیى سوڤیەتەى بەناوبانگ (م.م. جیرا سیموف) (٨٤)، وینەى
تەیموورى لەنگ و کورە نەوہ کانى بەپێى تۆیژینەوہى کەللە سەر و تەرمەکانیان
دیاری کرد.

لەسەر ئاقاریکی بەرزتریش، ھەندیک بايەخى دیکەى رۆژھەلاتناسان لەسەر
تەکنیککاری پێوہندیى مرۆڤەکاندا چر کر اوہ تەوہو، لەسەر تۆیژینەوہى ھەر
بە کە لە ھەلویست و پێوہندی بەکان ئاراستە کر اوہ. دیارە ناشیت پۆلى ئەم
زانستە لەھاندانى لیکۆلینەوہى قولتەر و بەدواداچوونى پتردا فەرماوش بکەین،
چونکە چەند زانیایەك بۆ بەرەو روو بوونەوہى ھەندیک گرتى عمەلى بە مەبەستى
چارەسەر کردنیان، لەدەرەوہى ھۆلە کانى وانەبیژى (محاضرات) ھوہ ھاتنە
میدانەوہ. لەم دوایەشدا، چ ریکخراوى نەتەوہ بە کگرتووە کان و، چ

حکومه ته کانی کۆمه نۆیلسی به ریتانی و، چ حکومه تی ئەمریکا و چه ندین
حکومه تی دیکه ی خۆرئاوایی، سوودیکی زۆریان له کار و به ره می پسرانی
مرۆفناسییه و هر گرتوو و، له پریگای جیا جیاوه زانیانی مرۆفناسییه و کۆمه لاتناسییه
و پسرانی تری زانسته مرۆییه کانیان، وه که چه ند فه رمانبه ریکی هه می شه یی
دامه زان دووه و خستوو یانته ته گهر، به م پیه ش پسرانی مرۆفناسی بوونه چه ند
فه رمانبه ریکی گشتی.

له ئه و رو پا دا چه مکی زا را وه ی (مرۆفناسییه)، له گه ل چه مکی زا را وه ی
(پیشکه و تناسییه مرۆف) ها ورپیکه و ئەمه ی دواییش له و ئی زانسته یکه بو
لیکۆلینه وه له مرۆف، وه که بو نیادیکی ئۆرگانیی.

مرۆفناسیی و ویناکردنی رووخسار

رۆژه لاتناسانی مرۆفناس (واته زانای خۆرئاوای پسیپۆر له کاروباری گهلانی رۆژه لات و داب و نهریتیاندا) به شداریه کی زۆریان هه بووه له ویناکردنی رووخساری مرۆفی رۆژه لاتدا^(٨٥). له زهمهنی ناوبراو به سهردهمی - ئیمپریالیزم - یش دا، رۆژه لات له عهقلی رۆژئاواییه کاندای له وینهیه کی فراوانتردا دروست ببوو... لای ئهوان مرۆفی رۆژه لاتی وهك (ادوارد سعید) گوتهنی (الشرقي ليس بالمنطقي، أنه منحل أو طفولي و مختلف عنا... الخ)،: (کابرای رۆژه لاتنی مهنتیقی نییه، به لکو بهرله و مشهخۆر و له ئیمه جیاوازه... هتد). هاوزه مان له گهل پهل هاویشتنی زیاتری ئیمپریالیزمدا، توێژینه وهی زیاتر له سهه کۆمه لگه به شه رییه کانی رۆژه لات بلاوده کرایه وه. بۆ نمونه: (ناپلیۆن پۆناپارت) له شالاره کهیدا بۆ سهه (میسر) - ١٥٠ - زانای له گهلدا بوو، که شاره زای چه ند بواریکی هه مه جوور بوون و، چه ند لیکۆلینه وهیه کی کلتووریان له بهرده ستدا بوو، ئه و پینگه یشتنه ی (ئه وروپای پێشپه وهی ئیمپریالیزم) و (ئاسیا و ئه فریقای داگیر کراو) به ردی بناغه بوو، له ریساکانی لیکۆلینه وهی کلتووری کۆمه لگه کانی هه رییه که له و دوو کیشه وه ره. دیاره زانستی مرۆفناسیش تا راده یه کی دیارو بهر چاو، به شیوه یه کی راسته و خۆ وه ندیك جاریش به شیوه یه کی ناراسته و خۆ یارمه تی ده ریکی گه وه ره بووه له جی به جی کردنی نه خشه و پلانه ئیمپریالیسته کاندای له قوناغی داگیر کاریدا، چه ندین لیکۆلینه وه له سهه کۆمه لگه داگیر کراوه کان نووسراوه. هه ره بۆ نمونه: زۆرترینی ئه و مه سه لانه ی له سهه هۆزه کانی (پوختوون) نووسراوه، له کاتی بالاده ستی ئیمپریالیزمی به ریتانیادا بوو. ئه مهش له سهه ده ستی فه رمانبه ریکی

كۆلۈنياالە كان (مستعمرات) كەناوى (فنىستون) بوو، پاشان فەرمانبەرىكى وەك (كازو). ھەر وەھا (رۆبەرت مۇنتانى) ى فەرمانبەرى بەشى كارگىپرى لە كۆلۈنياالە كانى فەرەنسادا، زۆرتىن كىتبە كانى لە سەر ھۆزە كانى (بەر بەرى) ى - مەغرىب - نووسىوہ. بەلام وەك دان نانىك بەھەق وراستىدا، نايىت رۆلى ھەندىك لەو فەرمانبەرانە شمان لەبىر بچىت كە بەوېژدان و دادگەرى يەوہ چەند لايەنىكى ژيانى دانىشتوانى كۆلۈنياالە كانى ژىر چىنگى حكومەتە ئىمپىريالىستە كانىان تۆمار كىر دووہ. تەنانەت ھاوسۆزى يەكى زىاتىريان لە گەل شۆرشگىپران و نىشتىمان پەرورەران ھەبووہ، بۇغونە: فەرمانبەرىكى سىياسى وەك (سىر ئىفلىن ھاويل)، كە ھاوسۆزىكى دىارى ھۆزە كان بووہ، دەستورى رىسا جوانە كانى ئەو ھۆزە موسلمانانەى، لە دەستور و رىسا كانى شارستانىەتى رۆژئاوا بەباشتر داناوہ. سىمايەكى تر، كە سەنگى خۇى ھەبوويىت لە لىكۆلىنەوہ كانى مرقناسى دا، ئەو يە بايەخ بەجۆرىك لە ژياننامەى ھەندىك كەس دراوہ، كە كەسىتيان شىوئىراوہ، يان خۇيان سەر بەرىچكە يەكى داتاشراوى دەستكىرد بوون. لە مەشدا چەند فاكىتەرىكى، وەك ناودارى و خانەوادەو ناو و شۆرەت و پلەى كۆمەلە يەتى، كارايى خۇيان ھەبووہ. تەنانەت ھەندىك لەزانا نىشتە جى بووہ كانىان، خۇيان بەعەرەب، يان كورد، يان تورك داناوہ، واتە: ويستوويانە مەلىيىكى ئىماندارى بۇ بىخولقىنن. كەسىكى وەك (دۆتى) رقىكى زۆرى لە ئىسلام بووہ، بەراى خۇى ھەرچى لە ئىسلامدا يە شىواو ناتەواوہ.

بەلام كەسىكى وەك (بلەنت)، بەجۆرىك بەرگى ئىسلامى پۇشيوہ، كە گەشتووتە ئەو رادەيەى خۇى وەك نىمچە موسلمانىك پىشان بدات.

ھەندىك لە فەرمانبەرە كانى كۆلۈنياالە كان، كە خۇيان بەزانا پىشان دەدا، چەند ھۆيەكى دەروونى پالى پىوہ دەنان تا وەك - عەرەب، يان وەك مرقىكى

موسلمان خۆیان پیشان بدهن، چونکه له منداڵیهوه لهوئێ ژیا بوون. له چه ند ناوه ندی کدا که سینیکی وهك (ت.أ. لۆره نس) که کورپنکی ناشه رعی (زۆل) ی پیاونکی ناوداری دهست رۆیشتبوو، وای ده گه یاند گوایه به خه یال و ئه ندی شه و ههستی (عه ره بچیتتی) ی خۆی، پله و پایه هه که له جیهاندا بۆ خۆی به ده ست به نیت: ئه مهش له رێی ئه فسانه یه کی یه وه له ولاته عه ره بیه دووره کاند، که حاکم و ئه میره کان فه رمانداری بوون و، هه ر به ئیشاره تی ئه ویش ده جو لانه وه، نه ریتنکی تری پسه پورانی مرۆفناسی ئه وه بوو، جل و به رگی میلی ئه و گه لانه یان له به رده کرد که له گه لیاندا ده ژیان. نه خاسه که فیزی زمانه کانیشیان بوو بوون و، به ره وانی پێی ده دو ان، ئه م هۆ کارانه ش یواریکی ته وای بۆ و الا کرد بوون. که سینیکی وهك (میجه رسۆن)، له چه ند ناوچه یه کی کورده ستانی عیراقدا، وهك هاوولاتی یه کی کورده خۆی ده رده خست، تا دو اجار شاعیری به ناو بانگ (تاهیر به گی جاف) له مائی خۆیاندا په رده له سه ر رووی لاده دات و، (غلام حسین) ی ساخته (که ناوی هه لبه سترای- سو ن- بوو)، بۆ هه میشه که شف ده کات. هه روه ها (شارل بیرتۆن) که له دو اییدا سووکایه تی به سه روک هۆزه کان کرد بوو، گوایه ئه وان ئالوده ی هه ر ئاره زوویه کن له و ئاره زووه مندالیانه ی لیان حه رام کراون. به رای (بیرتۆن) سه ره که هۆزه کان پیاونیک نه بوون که هه ر یاری به چاره نووسی مندالان بکه ن، دوای ئه وه ی له وه بهر چه ند نه و جه وانیک بوون یاریان به چاره نووسی پیوان ده کرد. ئه وان جگه له وه ی پادشا و پیشه وایانیان داده نا و له سه ر کاریشیان لاده برد، له هه مان کاتدا نازناوی سه یرو سه مه ره ی ئه وتۆیان به خۆیان ه وه دنا، که بێ شه رمانه خۆیان به کورپی ولاتیکی، یان شاریک، یان نه ته وه یه کی رۆژه لات له قه له م ده دا. بۆ نمونه ش سه رنج له چه ندين ناو و نازناوی له م جو رانه بده ⁽⁸⁷⁾: - (گۆردانی - خرطوم/Gordan Khurtoum of)، (رۆبه رتس- ی قه نده هار Roberts Of Qandahar)، (لۆره نس- ی

عەرب (Lawrence Of Arabia)، (ئیدوارد- ی بانوو Edwards Of Bannu)، ئەوان، نەك هەر چەند رۆژه لاتناسییکی لەپری لادەر بوون، كە بەچاوی عەبەسیەت بۆ داب و نەریته رەسەنە كانی گەلانی رۆژه لات بروانن و فەرەنگ و كلتوو و بەهای بەرزى كۆمەلایەتیشیان پێشیل كەن، بەلكو زۆر لەو دەردنەتریش بوون، تەنانەت زۆر رەگەز پەرست بوون سەرەپرای ئەوێ بەروالەت خۆیان لەنیو كۆمەلگەى خیلە كیدا نواندبوو، چونكە تەواو خۆیان بۆ ئەو ئەر كە ئیمپریالیستیە تەرخان كەردبوو. هەرگیز كلتووورى سیاسى و ئیمپریالیستانەى ئەو روبا بێ تاوان نی، كاتیك نەخشەى بەیدەست كەردنى ژىانی عەشایەریان داڕشتوو، پاشان ئیدارەى حالەت و دۆخ و كاروبارى حوكمەرانىان كۆنترۆل كەردوو، ناوچە كۆلۆنىالی و داگیر كراوە كانی ژێر دەستى هەردوو ئیمپریالیزمى فەرەنسى و بەرىتانى باشتەرىن شایەتى زمان حالى ئەم راستیەن. بەلام كاتى رۆلە كانی ئەم هۆزو عەشیرەتەنە لەدۆل و چیاو گوندو شارە كانیاندا هۆشیار بوونەتەو و توانیویانە هیژىكى میلی و جەماوەرى پێك بێنن، تا بەتوندى بەرەنگارى داگیر كەران ببنەو، دەیان داستانى قارەمانیەتیان تۆمار كەردوو، كەچى رۆژه لاتناسان وزانیانى بواری كۆمەلناسیە كەیان ئەو هۆزو تیرانەیان بەدزو جەردەو پیاو كوژ لەقەلەم داو. (بۆ وینە: پروفیسۆرى ئەنسرۆپۆلۆژى كەناوى "Von bick stedt"، كتیپىكى بەناوى "تورك و كوردو ئیرانى لە كۆنەو تائىستا) لە- ۱۹۶۱-۱- دەر كەردوو.

ئەم كابرایە لەهەر لایە كەو و بەهەر بۆنەیه كەو ناوى كوردى هینان، نووسىویەتى (كوردە جەردە كان) ^(۸۷). كابرایە كى تر، فۆگەل (Vogel) (۸۸). ناویك كە لەكن خۆى دكتۆرى فیزیكە، لەگەل چەند كەسىكى تر چوو بۆ كوردستانى توركیا. هەرچەندە میواندارى كوردى ئەگىرپتەو بەلام دیسانەو لەوتارە كەیدا، كە لەبارەى ئەو گەشتەو نووسىویەتى كورد بەجەردە ئەداتە

قەلەم. پەيوەندی نیوان ئیمپریالیزم و (مروڤناسی)، تا دوای جهنگی جیهانی دوهمیش بەردەوام بوو کاتیك زۆربەى و لاتە موسلمان نشینەکانیش، لەچنگ داگیرکەر رزگار بوون و لەچەند ولاتیکی بچووك و بەش بەش کراودا دەرکەوت، بەلام زانایانی مروڤناسی بەریتانی لەپاش ئەو جهنگش هەر لەناوچە کۆلۆنیاله کانی سەر بە بەریتانیادا فەرمانبەر بوون. وەك (ئیفانس پرېچارد) و (لیچ) و (نادیل) و لەهەمووشیان دیارتر "پرېچارد" بوو، کە بەرپرسی کاروباری خێلەکی بوو لەشاری (بورقە) لەلیبیا. ناوبراو چەندین لیکۆلینەو هەى لەسەر کلتوور و داب و نەرتی ھۆزەکانی بیابان ھەبە. ئەو لیکۆلینەوانەش بوونە نمونەى کردەبى (عملي)، لەبواری پەپرەو کردنی (تیوری کەرتەکان لەسەر کۆمەلگە خێلەکی یەکان). بەم رەنگەش (تیوری کەرتەکان) بۆ کایەى پراکتیزەى سرووشتی سەر ئەو خێلە رەشمال نشینانەى، کە (رۆبەرت سۆن سمیس) لەو و پێش سەرنجی بەلایاندا راکیشا بوو، گەرپنرایەو. بەم پێشەش یە کەمەین پەپرەو کاری لەبواری مروڤناسی دا ھینایە کایەو، ئەویش لەتویژنەو ھەبە کدا دەر بارەى ھۆزەکانی (نویر) کە (ئیفانس پرېچارد) نووسیوی و، وای بەدیار خستبوو گوايە کۆمەلگەى خێلەکی بونیادی دەرەبەگ گشتیان لەئەفرادی تیرەك پیک دین و، بۆ چەند رەگەزیک دەگەرپنەو، کە پەيوەندی خزمایەتی پیکیانەو دەبەستیتەو. بەرای ناوبراو ئەو چەند کەرتە خێلەکیانە، وەك چەند ھیلانەبە کى بالداران. پێش ئەو تویژنەو ھەبە ئەو ھۆزانەى (نویر) یان وا دەبینی کە لەژبانیکى سەرەتایی پەر ئاشوبدا دەژین و، ھیچ جیاوازی یە کى کۆمەلایەتی لەنیوان رۆلەکانی ئەو ھۆزانەدانى یە. لەخوارووی ئاسیاش رەگ و پریشالی ئیمپریالیستانەى زانستی مروڤناسی، بۆ نیوہى دووہمى سەدەى ھەژدەھەم، یاخود بۆ کۆتایبە کانی ئەو سەدەبە دەگەرپنەو. بۆ نمونە: (ھینری مین) ی ئەندامى یاسایی لەئەنجومەنى نوینەرانی پادشا لە (ھیند) تەواوی سەر بەستی

هه بوو له پروپاگه نده بو خۆ کردندا ده رباره ی ئه وه ی گوایه هه ر خۆی بنه ما کانی (مرۆفناسی) داناوه که تایبه ت بووه به دیراسه کردنی لادیکانه وه له هیندستان ئه ویش له هه ردوو کتیبی دا به ناوی (یاسای کۆن/ ۱۸۶۱ - Ancient Law : Villages) و (کۆمه لگه دیهاتی یه کان له رۆژه لات و رۆژئاوا) / Villages (Communities In the East & West) رۆژه لاتناسییکی دیکه ی وه ک (لیار) که دواتر بووه به حا کمی (که رته کانی با کوری رۆژئاوا)، کتیبیکی له سالی (۱۸۸۲ ز) دا بلاو کردۆته وه به ناوی (چه ند لی کۆلینه وه یه کی ئاسیایی : باوه رداری و کۆمه لایه تی / Religious & Social: Asiatic studies) به رپرسانی ئیداری ئیمپراتۆریه تیش، به حوکمی کاریانه وه له هه مان مه یداندا به شداری زانایانی (مرۆفناسی) یان ده کردو گه وره ترین توانایشیان له و روه وه ته نها شاره زایی مه یدانی بوو.

لەپشت مەروئەناسی یەو

هەرگیز ناشیت (سیستەمی دەرەبە گایەتی) و (ژیانی خێلەکی) پیکەوێ هەلکەن، یان پیکەوێ بلیکترین، چونکە (دەرەبە گایەتی) وەک رژیمیکی حوکمی پاشایەتی لە لایەکی، و قەوارەیی سەر بەخۆیی خێلە کایەتیش لە لایەکی ترەو، پاشان هەر یە کەشیان لە جەمسەریکی دژو هاوتەریی بوارە کۆمەلایەتیە کە (خۆیان) (دەرەبە گایەتی) وەک ئاشکرایە جوړیکی نا ئاسایی کۆمەلگەیی، کە روخساری تایبەتی خۆی هەیە.. زۆر جاریش رۆژھەلاتناسان خێلە عەرەبەکان، یان هەر خێلێکی تری موسڵمانی غەیر عەرەبیان بە دەرەبە گایەتی وەسف کردووە.. مەروئەناسەکانیشیان هەرگیز لە ناشیرین کردنی میژووی ئیسلام و بریندار کردنی هەستی موسڵماناندا سستیان نەواندووە. یەکیک لەو زاراوە سەیر و داتاشاراوەنەشیان، کە بۆ وەسفی ئیسلامیان داناوە، زاراوەی (محمدی) یە کە تەنانت هەر وەک لە کتیبەکانی (جب) و (گرونیبوم) دا هاتووە. موسڵمانانیشیان بەم زاراوەیە ناو بردووە ^(۸۹) لە فەرھەنگی (ئۆکسفۆرد) ییشیاندا سەرەپای ناپەزایی موسڵمانانیش زاراوەی (محمدی) بە کارهاتووە. هەر وەها (لاقن) لە کتیبیکیدا کە سالی (۱۹۸۱) بلاو کراوە تەووە هیرشیکی توندوتیژی کردووە سەر ئیسلام، کە دیارترین نمونەیی سوکایەتی و بی حورمەتی بە ئیسلام کردنە. ناوبراوەک هەر رۆژھەلاتناسیکی بی وێزدانی تریان، لە بەندیکی کتیبە کەیدا بە ناو نیشانی (هەلسەنگاندن) دەر بارەیی ژیاننامە (سیرەتی) پیغمبەری ئیسلام (ﷺ)، لە تیروانیی رۆژئاوا، پیغمبەر (ﷺ) لە گەل کە سیتی یەکی درندەیی وەک (ئەدۆلف ھیتلەر) ی دیکتاتۆری - نازی - ئەلمانی - دا بەراورد دەکات، پاشان دەلیت: چون ھیتلەر و تاقمە کەیی بە دەمارگیری

نه ته وه پهرستی ده جولانه وه، پیغمبهرو شوینکه وتوانیشی به هه مان نه ریتی ده مارگیری جولانه ته وه^(۹۰).

(لافن) و (لویس) و هاوړیکانی تریان ئەم جوړه کتیبانه یان چه ند سالیك له دواى ته و او بوونی جهنگی دووهمی جیهانی بلاو کردو ته وه. به تایبه تیش ئەو کتیبه ی- لافن- که باسی که سیئی (هیتلر) ی تیدا کردو وه، شازده سال دواى جهنگی دووهمی جیهانی بلاوی کردو ته وه. واته لهو ساته وه ختانه دا، که هیشتا خووی (هیستیریا) له ئەو روپا بهر انبهر به ئەلمانیه کان زور به هیژ بوون نیازی دانهری کتیبه که لهو کاتانه دا زور روشن و ئاشکرا بووه.

زانایه کی کۆمه لئاسیشیان، که (پاتیه) یه بیروپرایه کی گهنده لئی وه های دهر هاویشتبوو، که چون ده بیئت له کۆمه لگه ی موسلماناندا پیشه وایانی وهك (هیتلر) هه لکه و تین ؟.

له مه شدا مه به ست له شه خصی پیغمبهری خودا (ﷺ) و، ههر سه ر کرده یه کی خواناسی ئیسلامیشه. رۆژه لاتناسان ههر به وه نده رانه وه ستاون، به لگو له کتیبیکی چه ند سالیك له مه و بهر یاندا به ناوی (هاجریزم- وهاتنه ئارای جیهانی ئیسلامی - The Making Of The Islamic Hagarism

World) که هه ردوو نووسه ر (کرۆن) و (کووک) له سالی ۱۹۸۰ از دا نوو سیویانه، خه نجهری ژههراویان له جگهری ئیسلام ددهن، له پری ی هیژشی کوپرانه و تهقلیدیان وه تیرو توانج، له حه قیقه تی پیغمبهریتیش ددهن. دیاره له م کتیبه دا به شیوه یه کی گه لیک سه خت ترو بی شهرمانه تر، ئەم رپچکه یان گرتوته بهر. ناو نیشانی کتیبه کهش (هاجریزم) له ناوی (هاجره) ی هاوسهری (ئیهراهم) ی پیغمبهری خوداو، دایکی- ئیسماعیل- وه یه (درودی خودایان له سه ر بیئت). دیاره ئەو په ری جی ی سوو کایه تی و به دخویشه، که له قاموسه

ئینگلیزیه كاندا، وشه‌ی (هاجریزم) مانای خراپترین سیفه‌تی شه‌خصی ده‌گه‌یه‌نیت. هه‌ردوو نووسه‌ره‌كه‌ش، له‌و كتیبه‌یاندا دوا‌ی درۆو ده‌له‌سه‌یه‌کی زۆر، وای له‌قه‌لهم ده‌ده‌ن، گوا‌یه‌ چه‌ندین به‌لگه‌نامه‌ی ته‌صلی و هاو‌چه‌رخیان له‌باره‌ی سه‌ره‌تای سه‌ره‌لدانی ئیسلام چنگ كه‌وتوو‌ه‌و ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن له‌ئیسلامدا ئه‌رك و پایه‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی به‌ (عومه‌ری كوری خه‌تتاب) سپه‌راوه‌ و، به‌په‌ی ئه‌م تپوره‌ پوو‌چه‌له‌ی ئه‌وان (محمد) بۆ ئه‌وه‌ نیه‌ررابوو كه‌ مژده‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی (عومه‌ر) بگه‌یه‌نیت، به‌لام له‌دوا‌یی ئه‌و رۆله‌ گرنگه‌ی بۆ خۆی دانا. ئینجا نووسه‌رانی كتیبه‌ كه‌ گومان وته‌م ومژ له‌سه‌ر راستی و حه‌قیقه‌تی - هه‌جرت - دروست ده‌كه‌ن، كه‌ رپووداویکی ساته‌ وه‌ختی میژووی بووه‌. به‌م په‌نگه‌ش رقی خاچه‌رستانه‌یان ده‌رده‌په‌رن و، له‌شیواز و مه‌نه‌جی لیکۆلینه‌وه‌ی بابه‌تیانه‌و زانستیانه‌ ده‌رده‌چن. له‌تویژینه‌وه‌یه‌ کی به‌راورد‌کاریشان دا، له‌مه‌ر سه‌مه‌ته‌ فیکریه‌ کانی هه‌ر یه‌ كه‌ له‌ئیسلام ویه‌هودیه‌ت و نه‌سه‌رانیه‌ت، ئه‌و ده‌ره‌نجامه‌ ناماقوله‌یان ده‌خه‌نه‌ رپوو، گوا‌یه‌ واقیعی موسلمانان وایه‌، كه‌ ته‌نها به‌خه‌نده‌و پێكه‌نینی ئافه‌تانیان به‌ كیش ده‌كه‌رین.

(كروك) و (كوك) پێشبینی ئه‌وه‌شیان كرده‌وه‌، كه‌ كتیبه‌ كه‌یان هه‌ست و نه‌ستی موسلمانان ده‌رووشینیت. له‌م باره‌یه‌وه‌ گوتووایه‌: - (ئه‌م كتیبه‌ كافران له‌په‌ناوی كافراندان نووسیویانه) ^(٩١). به‌م وته‌یه‌ش ده‌یسه‌لمین، ئه‌وان هه‌چ خواست و ئاره‌زوویه‌ کیان بۆ گه‌فتوگۆی زانستیانه‌ نی‌یه‌.

خۆ هه‌ر چه‌نده‌ بۆ موسلمانان زۆر ئاساییه‌، كه‌ كتیبه‌کی بێ مانا و بێ ناوه‌رۆکی له‌م چه‌شنه‌ پشت گوئی بجه‌ن، به‌لام پێویسته‌ زانا موسلمانانه‌ کانی دانیشتووی ئه‌وروپا، وه‌لامی زانستیانه‌ی ته‌واوی له‌سه‌ر بلاوبه‌كه‌نه‌وه‌، تاكو هه‌روا به‌ئاسانی چه‌ندین چین و توژی خه‌لكی رۆژئاوا به‌درۆو ده‌له‌سه‌ چه‌واشه‌ نه‌كه‌رین، چونكه‌ كتیبه‌كی كه‌ دوو پرۆفیسۆری دانیشگای (له‌نده‌ن) نووسیبیتان

و چاپخانەییەکی دانیشگای (کامبریج) یش بۆیانی بلاو کردییەتو، کارێگەرێهەکی نینگەتیقانی خۆی ھەر دەییەت و، نەبوونی وەلامی گونجاویش لەو ناوەندەدا، واپێ دەچیت جۆرە دەستەو سانییەکی موسلمانان پیشان بەدات.

چەندین رۆژھەلاتناس وزانای بەناو کۆمەلناسی تریشیان لەو پەری حەقیقەت و رقی رەشی خۆیانەو، سەردەمی پڕشنگداری پیغمبەر (ﷺ)، بەسەردەمیکی پڕ لە توندوتیژی و وەحشی گەری ناو دەبەن و، سەردەمی سیخووری خۆشیان بەسەردەمی ناشتی و ھیمنی ناو دەبەن. تەنانەت یەکیکی وەك (مونتیکمیری وات) ھۆی کۆژرانی دوژمنی ئیسلام (کەعبی کوری ئەشرەف) بۆ فەرمانی تاییەتی پیغمبەر (ﷺ) دەگێریتو، کە گواپە تۆلەیی خۆی لی کردۆتو، ناییت ئەم جۆرە فەرمانە لەپیشەوایەکی ئایینی یەو دەبکریت. (وات) سەردەمی خۆی لە گەل سەردەمی پیغمبەر (ﷺ) بەو رەنگە بەراورد دەکات، کە ئەو ھەلس و کەوتە لەو زمانەدا ئاسایی بوو. بەواتە یەکی دی: - (وات) دەپویت ئەو پرسیارە بوروژنییت، کەوا ئیدی چی لە کەسانیک رادەبینن، کە بەرەفتارە گشتی یەکانەو پابەند نین؟! پاشان دەلیت: (ئیمە گەلیکی مەبدەئی وچاکە خوازی بەلام ئەوان " واتە خەلکی رۆژھەلات " خراپکارو بی مەبدەئن). (ئیدوارد سعید) یش ئەم وتە یە پیچەوانە کردۆتو، سەلماندوویەتی، کە سێفەتی خراپە کاری ھەر لەواندایە (واتە لە رۆژئاوایی یەکاندا) (۹۲).

ژمارەییەکی زۆریش لەزانایانی مرقناسیی ئەم رینمایییەیان لە رۆژھەلاتناسانەو پەسەند کردوو، جیاوازی یەکی گۆرەیی یان لەنیوان کۆمەلگە (ھیمن) و (نائارام) دا کردوو بەھۆیەك بۆ جیاکردنەوی ھۆزە خیلەکی یە سەرەتاییەکان لە گەلانی دانیشتووی شارەکان.. لەم رووو (سالینز) دەلیت: (جیاوازی کردن لەنیوان ھەردوو - حالەتی - خیلەکی - و -

شارستانی - لە فراوانترین مانایدا، جیاوازی کردنی نیوان جەنگ و ئاشتی، یە، چونکە پیاوانی خێلەکی بەهۆی نەبوونی ئامیرو کەرەستە پێویستە کانهو لە حالەتی جەنگی هەمیشەیی دا بوون. بێ گومان جەنگیش رینگە لە گەشە کردنی کلتوووریان دە گریت) (۹۳).

جا ئە گەر جەنگ و کوشتار هەمیشە لە نیوان پیاوانی خێلە کیدا بوو، ئە یە داخۆ - سالیئز - و هاواریکانی تریشی چ تەفسیریکیان بۆ سالانی جەنگی جیهانی هەیه، بە تاییە تیش هەردوو جەنگە جیهانی یە کە ی نیو یە یە کە می سە دە ی بیستەم، کە لە توندو تیژی و وە حشی گەری و کاولکاریدا، هەر گیز وینەو هاوشیو هیان نە بوو، تەنانەت توندو تیژی و درندەیی رۆژئاوایی یە کان گەیشتە ئە و رادە یە ی چە کی ئە تۆمی تیدا بە کار بینن. ئە مەرۆش مە ترسی جەنگی سی یە می جیهانی لە ئارادایە، کە تە نیا چە کە ئە تۆمی یە کانی تیدا بە کار بهینن و هەموو ئە و کۆمە لگە و شارستانی یە تانە ی بنیات نراون، بە چە ند چر کە یە ک خاپوور دە کە ن. دیارە ئە م جۆرە جەنگە بە پیاوانی خێلە کی ناکریت. بە لکو بە و حکومە تە (مرو ف دۆ ست!) و (پیشکە و تنخواز) انە ی رۆژئاوا دە گیریت. جا تۆ بلێ ی رۆژھە لاتناسان و زانیانی ئە نسرو پۆ لۆژیی، لە و تە و نو سینە کانیاندا هیئە دە پەرۆشی کۆمە لگە ی "ئارام" بووبن؟ گەر و اییت چ پاساویک بۆ ئە و سە دان ملیۆن کوژراوانە دیننە و، کە لە سە ر دە می (ستالین) و (هیتلەر) و (ماو) و (چەر چل) و (ئایزنهاوەر) و (پۆل پۆت) و (ئە تاتورک) و هاویشە کانیان کوژراون؟ رۆژئاوایی یە کی وە ک (هیتلەر)، تا ئە مەرۆش بە قە لا چۆ کردنی زیاتر لە شە ش ملیۆن کە س بە نە ریتیکی درندانە ی وە ها، کە لە وە و بەر وینە ی نە بوو، تاوانبار کراو. ئە مە ش لە و سە ر دە مە دا کە رۆژھە لاتناسان بە سە ر دە می ئارام و خۆ شگوزەرانیان ناو بردو و، بە لام سە ر دە می سە ر ھە لدانێ ئیسلام و بنیاتنانی دە و لە تی پر لە دادو یە کسانی ی ئیسلامی و روو خاندنی هەردوو ئیمپراتوریە تە

شەڕخوازە کە (فارس) و (پۆم) و پزگار کردنی زۆربەیی گەلانی ئەو سەردەمی جیهان، لە شەو زەنگی جاھیلی و ستم بەسەردەمی پڕ ئاشووب و شەری خۆبەخۆی خێلە کی ناودەبن.

(ھیتلەر) بەسوپایە کەوێت رووی لەھەر شارینکی ئەوروپا دەکرد، خاپوری دەکرد. بەلام پینغەمبەری خودا (ﷺ) کاتیک فەتھی شاری - مە ککە - کرد، لەھەموو ئەو کەسانەش خۆش بوو، کە بەویەری دلرەقی و بێرەھمی یەوێ مامە ئەیان لە گەلدا کردبوو، لە گەل ئەو شەدا ئەو ھەموو سوکایەتی یە، کە لەسەر دەستی مە ککەیی یە کان پێی کرابوو، لە گەل چوونە نیوشارەوێ نە ک ھەر پەحم بە گشت ناحەزێکی دە کات، بە لکو فەرمان بە پاراستنی سە گیکیش دە کات، کە لەو کاتەدا ترە کی بوو، چەند تووتکیکی ببوو، چونکە ناییت لەو گۆرانکاری یە تازە یەو لەو کەشە ئازادەدا لانە ی لی بشیویت. فەتھی - مە ککە - خالی وەر چەر خان بوو لە میژوو ی ئیسلامدا، نە ک موسلمان کردنی خەلکی بەزەبری شمشیر. بەدریژیایی ئەو چەند سالی بانگەوازو گەیانندی ئیسلام، ھەزار کەس نە کوژرا، ئەم ژمارە یەش باجیکی ھێجگار کە مە لە بەرانبەر گەورەترین و دژوارترین شۆرشی جیھاندا. نکوولی لەو حەقیقەتەش ناکەین، کە ناوبەناو لەھەندی ک ناوچەدا بەنەریتی دەمارگیری تایفە چیتی و، بەھۆی چەند پیلانیکی دووروو شەڕخوازە کانەو، شەری خێلە کی بەرپا کراو، بەلام تا ئەمڕۆش لە چەندین شۆینی جیھاندا دیاردە ی دوژمنایەتی و پیکدادان لەنیوان ھۆزە جۆر بە جۆرە کاندایە، تەنانەت لە (ئیرلەندە) دا ناکۆکی ی تیرە گەری لەنیوان (پروٹستانت) و (کاسۆلیک) ە کاندایە، تا ئەمڕۆش بەردەوامە. یە کەمەین ھۆی (ناکۆکی خێلە کی) یش بە کەمی ئاستی ھوشیاری و وجودی حوکمی نەفامی و نەبوونی باوەرپێکی پتەوی ئینسانی، لەدلی رۆلە کانی عەشایەردا بەندە. پاشان ھەر خودی ئیمپریالیزم و دەوڵەتە داگیر کەرە کانیان پلانیکی زۆریان گێراو

له ناشتنی تۆوی دووبه ره کی و دوژمنایه تی داو، له به کری گرتنی چهند که سیکی
 نهفس نزم و گیره شیوین دا بو ئازاوه نانه وه. تاکه ریسیای هه ره دیاری ئیمپریالیزم
 له م پرووه وه سیاسه تی (په رت که و زال به) بووه. پرۆسه ی په رت په رت کردن
 و خولقاندنی په رته وازه ییش هه ره له ریی خولقاندنی ناکۆکی و شه رو شوپروه
 بووه.

میژوو نووسی مه غریبی (عبدالله العروبی) ده لیت: (کاتیک خۆرئاوایی په کان
 هۆزو تیره شاخاوی په کانیا و او هه سف ده کرد، گوایه له نیو خۆیا ندا په کتر
 ده کوژن، ئیدی به م وه سفه ی خۆیا گوزارشتیا له و نیازه ئیمپریالیه ده کرد بو
 به دی هینانی مه رامه کانیا، ده نا مه به ستیا له ناساندن وزانینی هۆکاری
 ناکۆکی تیره گه ری نه بووه).

که و ابو سه ره رای رۆشنی ئه و نیازه ئیمپریالی په شیان، به لام لای ئه وان
 سیمای ئۆپۆرتۆنیزم (فوضویه) له کۆمه لگه ی خیله کی دا که له پووریک بووه، که
 به رده و ام جیگه ی تاییه تی له ئه نسریۆلۆژیا دا بو دانراوه. له م باره یه وه (میکه ر)
 ده لیت: (به شیکی گه وه ی که له پووری خیله کی له باکووری دورگه ی
 عه ره بی دا، له سه ره ئه و بیرو که یه ده سوپه ته وه که: (توندوتیژی) ته وه ره ی ژیا نی
 سیاسی په. خه لکیش هه ره له گۆشه نیگای توندوتیژی یه وه بو خۆیا و پیویستی
 و پیوه ندی په کانیشیا ن پروانسیوانه). هه ره ها (فریدریک بارت) دوا ی
 لیكۆلینه وه ی له هۆزه کانی (پوختن سوات) ئه و ده ره نجامه ی پیشان داوه، گوایه
 ئه وان زۆربه ی کاتیا ن له شه رو په لاما رو هه لکو تانه سه ره یه کتر دا به سه ره ده به ن و،
 له م پرووه وه هه ر گیز ئاره زووی شه رخوا زیان تی ناییت.

چەند لاىەنىكى ترى ئەنسىرپۆلۆژىيا

دىيارە تائەمپۇش كۆتايى يەك بۆ كارىگەرىي و پۇلى رۆژھەلاتناسان دانەنراو، چونكە كەسانى وەك (ئارپىرى) و (جب) و (لويس) و (فۇن گرونبوم) و (وات) بونىادىكى مەنھەجىيان بۆ زۆربەي لىكۆلىنەو ئەنسىرپۆلۆژىيە كان دانەناو، لىكۆلىنەو كانى "رىچارى تاپەر" ىش كارايى يەكى دىيارى رۆژھەلاتناسانى ترى وەك (لامتن)ى پىو دىيارە. تەنانەت ھەندىك لە رۆژھەلاتناسان وەك (مىكەر) و (ئىكلمان) كە لەم دوايى يەدا ھەوليان دەدا لەسەر بناغەيەكى وىژدان پەروەرىي و دادگەرىتى توپۇنەو كانىيان دارپۇنەو، نەيانتوانىبوو بەتەواو تى خۇيان لە كەلەپوورو مىراتى پەگەز پەرىستانەي رۆژھەلاتناسىي قوتار كەن. تەنانەت - ھۆدجسۇن - ىش كە سالى (۱۹۷۴ز) بەنووسەرى لىكۆلىنەو پوختى ھاوچەرخ ناسراو، ھىشتا بەتەواو تى لىكۆلىنەو كانى لە كارىگەرىتى رۆژھەلاتناسىي نەپالوتوو. (ئىكلمان) لەو لىكۆلىنەو كورتەيدا، كە سالى (۱۹۸۱) دەربارەي مروفناسىي لە رۆژھەلاتى ناوہراست نووسىويەتى، پەناي بردوو تە بەر زۆرتىرىن سەرچاوەي (زانايانى پىش خۇمان). دىيارە لەم وشەيدا مەبەستى تايبەتى ھەيە و، رۆژھەلاتناسانىيان بە (زانايانى پىش خۇيان) داناو. (مىكەر) و (ئىكلمان) نەيانتوانىبوو خۇيان لەو رىق و كىنەيەي (دوتى) كە دۆى ئىسلام دەرى برىو، پىارپۇن.

لايەنىكى ترى لىكۆلىنەو كانى (ئەنسىرپۆلۆژىيا) دەربارەي ئافرەتە، وەك كىتەبە كەي (ھىنى ھارۇلدھانسن) بەناوى (ئافرەتى كورد). باشترىش بلىين لىكۆلىنەو كانى ئافرەتانى رۆژھەلاتناسىي خۇرئاوا دەربارەي ئافرەتى مۇسلمان، كە لەسەر ھەمان رىساو بنەما تەقلىدى يەكەي رۆژھەلاتناسىي

ويپاوهو رۆژه لاتناسه كانيان نووسراون. واته وهك چۆن پياوانى رۆژه لاتناس، له سهر ئه و كۆمه لگه و مروفانه ي رۆژه لات نووسيوپانه. ژنانى رۆژه لاتناسيش له سهر ههمان ديارده نووسيوپانه. يه كيگ له و ليكۆلئينه وه تازانه ي، كه له سهر ئافره ته موسلماننه كانى شارى (دهلى) نووسراوه، به ناوى (چهند بۇيگ له بيرىگ دا) و (جيفرى) له سالى ۱۹۸۰ دا نووسيوپه تى و ههر به ناو نيشانه كهيدا دياره نه ژنانى موسلمانان ونه ژنانى غهيره موسلمانيش به و وه سفه قايل نابن. نه خاصمه به و جوره ليكۆلئينه وانهش، كه ره گه زپه رستى ولوتبه رزى ئه و رۆژه لاتناسانه دهرده خه ن جگه له (جيفرى) يش كه سانى وهك (بيگ) و (فيژنيا) و (كيددى)، ليكۆلئينه وه ي له م جوره يان له سهر ئافره تانى رۆژه لات بلاو كر دۆته وه.

ههروه ها چه ندين نووسراوى تر كه له م دوايى به دا دهر كه وتوون راسته وخۆ هير شيان له سهر ئيسلام تيدايه، وهك كتيبه كه ي (بريان تورنهر) به ناوى (وه بر - و - ئيسلام) كه راسته وخۆ تانه و ته شهر له كه سىتى پيغه مبه ر (ﷺ) ده گريت. يان (فريدريك بارث) به پاساوى ليكدا نه وه ي بايه خ دهرى مروفناسى بۆ هه لس و كه وتى مروپى ي هۆزه كانى (پوختن سوات) له كلاورپۆژنه ي رپووداويكى سهر هيلى شه مهنده فهره وه، ره خه له نه بوونى فهره نكي كۆمه لگه ي نوى ده گريت كاتيك شوفيرى پاسيگ كه يه كيگ له سهر نشينه كانى (خودى - بارث) بووه، ريگه به ئوتۆمبيلىگ نادات به سهر پردى (نوشيرا) دا بپه رپته وه، واته ئه و پرده كۆنه ي بۆ هيلى هاتوو چۆى شه مهنده فهريش دروست كرابوو و، پرديكي (يهك سايدى) بووه، ئينجا له كاتى هه راو پرته و بۆله ي هه ردوو شوفيرى پاس و ئوتۆمبيله كه دا، شه مهنده فهره كه به وئى دا تيده په رپت و، ماوه ي چه ند خوله كيگ دوايان ده خات. جا ئه گه ر بيينه سه رياسى هه لس و كه وتى هه نديگ له شوفيران، ئه و له رپۆژئاواشدا، رپۆژانه سه دان وه زاران شوفير، بۆ هه لسه نگاندى هه لس و كه وتى مروفي رپۆژئاوايى ده كرينه نموونه و به لگه.

ئەو نموونەییە - بارث - یش دوای گەڕانیکی زۆری بەو ناوچانەدا، بەهیچ جۆرە نموونەییەکی زانستی بۆ لیکۆلینەوهی مەیدانی دانانریت، چونکە بەدروست کردنی - سایدیکی دووهم - هیچ سەنگیک بۆ ئەو دیدو بۆچوونانە نامینیت.

(پیرسۆن) یش لە گەڕانی بەنیو ھۆزەکانی - بەللوچ - دا، ئەو بیرورا نامۆیە دەردەخات، گواپە ژیان لە گەلیاندا ناگوئجیت، لەبەر ئەوەی سیفەتی دووروویی و کینە بازییان تیدا بلاوہ. لەلای (ھۆبز) یش مرۆف ھەمیشە لەحالتیکی جەنگ دایەو، ھەر یە کە ئەوی دی دە کوژیت. بەرایی ناوبراو، ژیان مرۆفی موسلمان، ژیان گۆشەگیری و بی تام و پیژو کورت خایەنە. ھەمان بۆچوونی ناراست، لەنووسراو گەشتنامەکانی ھاوسەرە کە (بارث) دا پەنگی داوہتەوہ. ژنە کە (بارث) دوای سەوداو ھەلس و کەوتی لە گەل ئافرەتە موسلمانەکان دا، بەتایبەتیش لە گەل ژنە ھەزارەکانی - قاھیرە - دا، بەو دەرنجامە تایبەتی یە خۆی گەشتووە، گواپە ئافرەتی موسلمان بەچاوی گومانەوہ بۆ کەسانی تر دەروان و، متمانەیان بە کەس نی یە. یان گواپە زۆر بەی کاتەکانیان لەدزایەتی و نامۆیی بەسەر دەبەن. (ویکان) یش لەکتیبیکی سالی ۱۹۷۷دا، ئەم بۆچوونە ناوبراوی دیاری کردوہ. پاشان ژنە کە (بارث) ی رۆژھەلاتناس کاتیکی لە (قاھیرە) وینە ی کەسیتی ی "می یینە" ی کیشاوہ ویستووہتی بەھەمان وینە ی جەنگاوہریکی (پوختن) ی دابنیت، کە ژیان لەسەر شالاو و تالانی کوشت و بپە. تا بەم پەنگەش مەنھەجیکی گۆشەگیری و تەنیایی (فردیە) لەژیان دا بخولقیت.

ئایا ئەم بیروراو بۆچوونە ژەھراوییانە لیکدانەوہی چەند دیار دەیەکی کۆمەلایەتین، کە لەسەر بناغەییەکی تیرامان و ئەزمونگەریی - خرابنە روو،

یاخود نکوولی کردنی تیمیکي پڙهه لاتناسیه که له پیاویک و ژنه که ی پیک هاتووو، ویستوو یانه تیوره بی نیور و که که یان به سر واقعی ژبانی موسلماناندا ساغ که نه وه.

ههروه ها (ویکان) له ولاتیکی سولتان نشینی وهك (عومان) دا، ناماژه بو وجودی: جنسی سنی یه م. (نیره مووک) ده کاو، بهم داهینان و (اکتشاف) ه زانستی یه شی، مشت و مپیک له بواری - مرؤفناسی - دا ده خرؤشینتی، هه ر وهك له گؤقاری (Man) له سالی (۱۹۷۸) دا بلاوی کردؤ ته وه. توپژه وه ره موسلمانان کان له باره ی دیراسه ی ناوبراوو له مهر وجودی (جنسی سنی یه م) یش، ده لئن: هیچ ورده کاریه کی زانستی یانه ی تیذا به دی ناکریت (۹۴).

که او بو ئه م جوړه لیکؤ لینه وانهی، که ناوی (مرؤفناسی) یان لی نابوو، ته نها پڙهه لاتناسی و هه ولئیکي بی نامانجی سوو کایه تی کردن به که رامه ت و پریزی گه لانی پڙهه لات بووه. یه کیکی وهك (بارت) له ری ی پلار گرتن له هؤزه کانه وه و تاوانبار کردنیان به کوشتارو شالاو بو سر یه کترو، ته نانه ت ناوبردنی دیوه خان و ناوه نده کؤمه لایه تی یه کان و ژوروه کانی میوانداریش به چهنده (بنکه یه کی جهنگی و چهنده باره گایه کی سر کردایه تی) هه مان پروانینی ته قلبیدی پڙهه لاتناسی ده رده پریت، که چؤن بو کؤمه لگه ی گوند نشینی و ژبانی دیهاتی موسلمانانیا ن پروانیوه، به چهنده ناوچه یه کی ژیر رکیفی عه سکه رتاری و مهیدانی جهنگ و ئاشوویان داناوه.

ته نانه ت له (بارت) یش توندپه وتر، که سیکي وهك (فریدریک بیلی) یه، که ئه م جوړه کؤمه لگه یه بهر پیک خراوی تیروریستی (مافیا) ده چوینیت.

خه لکی خیله کی به داب و نه ریتی جوامیری و به خشنده یی و ریز گرتن له میوان و غهربان (ته نانه ت گهر ئه و بیانیه پڙهه لاتناسه قین له دلانه ش میوانیان

بووبن) ناسراون و، سامانیکی گهورهی فرههنگی ومیللی وئده بیشیان به درئیایی پتر له چوار سهده، به رههه هیئاوه، که چی ره گهز په رستیکی وهك (بیلی) دیت به (مافیا)یان له قهلم ده دات. دیاره وشهی (مافیا)ش ئه درئیسیکی تر سناکهو، له رۆژئاوادا بهو کۆمهله دزو جهردهو پیاو کوزانه ده لئین، که له نیو خودی کۆمهلهگه کانی رۆژئاوادا پهیدا بوون، نهك له کۆمهلهگهی ئیسلامی و هۆز و تیره به شه رهفه کانی دا.

بیگومان له وه لامدانه وهی ئه وه هه موو بوختان و درۆو ده له سه به ناو (زانستی) یانهی رۆژه لاتناساندا، زاناو بیراره موسلمانان کان درئی یان نه کردووهو، هه زاران لیکۆلینه وهی زانستی یان به چه نندین زمانی بیانی بلاو کردۆته وهو، هه موو هه له وه کم و کورتی یه کی نیو توئیژینه وهو لیکۆلینه وه کانی رۆژئاوایان دیاری کردووهو، په رده شیان له سه رقی شاراوهی نیو سینه ته سه که کانی رۆژه لاتناسان هه لدا وه ته وه.

به ریز (طلال أسعد) له سالی (۱۹۷۵) دا، په خنه یه کی زانستی له کتیبی (ئینه ره کۆهین) گرتووه که سالی ۱۹۶۶ له سه ره چه ند گوندیکی فه له ستینی نووسیوه.

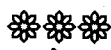
مامۆستا (اکبر س. أحمد) یش چه ند کتیبیکی له م باره یه وه بلاو کردۆته وه. ناوبراو له م لایه نه وه گوتوویه: (من له کتیبیکم دا که سالی - ۱۹۷۶ - بلاوم کردۆته وه پیشنیازی به کارهینانی چوارچیویه کی فراوانی ئیسلامیم کردووه، که کاتیك توئیژینه وهی کۆمهلهگهی خیله کی ئیسلامی ده کهین، با ئیسلام وهك فرههنگ و سیاسه تیش له م جۆره توئیژینه وان هه لدا بجهینه کار. به لام له بهر انبه ردا به وه تاوانبله کرام، که هیرشم کردووه ته سه زانیانی - ئه نسروپۆلۆژیا - و - ئیمپریالیزم - هه ره وهك - ئه ندر سوون - له کتیبیکی دا، که سالی ۱۹۸۱ بلاوی

کردهوه، ئەو تۆمهتانهی ئاراسته کردم. نووسینی ئەو کتیبه شم به کاریکی بهر بهرە کانی کردنی ئیسلامیانه له دژی ئەوان له قەلەم درابوو).

جئى باسه، ناییت پۆل و هەلوێستی نووسهران و وەرگیره کورده کانیشمان لهم پرووه فهرامۆش کهین، که دانیان به واقیعدا ناوهو، له کاری تهرجه مەى هەر لیکۆلینهوه و گه شتنامهیه کی رۆژه لاتناساندا و له پێشه کی ی بهرهمه وهر گپراوه کانیندا، ئاماژه یان بۆ لایه نه راست و ناراسته کان کردوه. هەر لهم پرووهوه پۆلی نووسهریکی بهر هه گهز فهله ستینیى وهك (ئیدوارد سعید) یش له کتیبه به ناو بانگه که ی دا (الإستشراق - رۆژه لاتناسیى) وله هەر وتار و نووسینیکی تری دا، به پروونی دیاره که چۆن بهر په رچی رۆژه لاتناسانی داوه توه. ناوبراو له بواری زانستی و مرؤفناسیى داو، له پوخته ی کاره کانیشیه وه بهو ئه بنجامه گه یشتوووه و کاتیك پیناسه ی زانای ئه نسرپۆلۆژی له سه ر پێچکه ی رۆژه لاتناسان ده نویت و ده لیت (ئهو مرؤفیکه ته نه ها له رۆژه لاتدا فیروبووه و له وئى نووسیویه تی و دیراسه ی ته نه ها له سه ر رۆژه لات هه بووه و هه مان شیوازی رۆژه لاتناسانی گرتۆته بهر).

تۆ بلیى له بهردهم ئەو هیرشه نه گریسه کلتووری یه دا، موسلمانان سه ری خۆیان بجه نه نیو له وهو، له ئاست ئەو فرو فیل و بوختانه بهرده و امانه دا، که تا ئه مرپۆش هه یچ سنووریکى نی یه، خۆیان که پرو کویر کهن؟ ئایا هه لوێستی موسلمانان له بهرانه ر نووسهرانی کتیبی - هاجه ریزم - دا کاتیك هیرش ده کاته سه ر شه خسی پێغه مبه ری خودا (ﷺ) و هه موو بنه ماو رپساکانی ئیسلامیش ده شیوینیت چی یه؟ یان کاتیك زانایانی مرؤفناسیى یان کۆمه لگه ی موسلمانان به (رپیکخراوی مافیا) ده شو به یین؟ ئایا ده شیئت زۆر به سانایى موسلمانان پشت له وه هه موو دیراسه و لیکۆلینه وه ناراستانه ی خۆرئاوا هه لکه ن و واشیان لی بکه ن نه هیلن به ئاسانی و به سیمای ئیسلامیانه وه سهردانی رۆژئاوا بکه ن، نه بادا

پروخساری (تیروریستانه) یان بناسنه وه؟ ئایا و باشتر نییه، که زاناو پیشه و ایانی ئیسلام شه وو رۆژ بجه نه سه ره یه ك و، سه رقالی دیراسه ی پوخت و زانستیانه بن بۆ بهر په رچدانه وه ی هیژشی فه ره نگی و غه زوی رونا کبیری و پاشان داگیر کردنی و لاتانمان؟ ئایا زۆر پیویست و گونجاو نییه، که بیریاران وهۆشه ندانی ئیسلام له هه موو سووچ و گۆشه و که نارینکه وه چوار چیوه یه کی شیاو و یه کگرتوو بۆ زانستی مرویی و توپژینه وه ی کۆمه لناسی دارپژن پروونی بکه نه وه، که (مروفناسی) و زانستی راسته قینه ی (مروفناسی)، ته نها به پیوه ر و ته رازووی دادگه رانه ی ئیسلام رۆشنایی ده خاته سه ر ژیان و گوزه رانی کۆمه لگه و ژینگه ی به شه ری؟!.

رۆژه لاتناسىيى لە قالبى ھونەر و ئەدەبىيات دا

ھاو كات لە گەل گەشت و توپۇزىنەو ە رۆژه لاتناسىيى يە كان دا، چەندىن ئەدىب ە ھونەر مەندى رۆژئاواش دەستىيان بە سەفەر بۇ رۆژه لات دە كرد، بە تايە تىش نىگار كىشە كان لە سەدە كانى ناو ە راستەو ە بايە خيان بە چەند دىمە نىكى گرنكى كۆمە لايەتى دابوو . بە لام ئەم تەوژمە ھونەر يە تەنھا لە سەدەى نۆزدەو ە سىمايە كى مىللى بە خۆو ە گرت . ھەر چەندە سەدە يەك پىشتەر (واتە لە سەدەى ھەژدە) دا ھەنگاوىكى زياترى بۇ پىشەو ە نابوو . ئەمەش لە ھىر شەكەى (فەرەنسا) دا بۇ سەر (مىسر) و، لە جەنگى يۇنانىشدا لە سالى (۱۸۲۱) دا، دواتر داگىر كردنى - جەزائىر - لە سالى (۱۸۳۰) دا، چونكە سەر كردە سوپايى يە كان، لە كاتى داگىر كردنى ئەو ولاتانە دا ھەندىك لە ھونەر مەندە نىگار كىشە كانىيان لە گەل خۇياندا بىردبوو، تاكو ئەو ھونەر مەندانە باشتر جەنگە كانىيان برازىننەو ە دىمەنە كانى قارەمانىتى و سەر كەوتىيان بۇ بكىش، ئەو پروداوانەش ھەو يىنى يە كەمى ھونەر مەندى رۆژئاوايى بوو، كە (ھونەر) بەرپاى خۇيان شان بە شانى جەنگ و سىياسەت پۇلى دەيىنى، ديارە (قەلەم و چەك) ىش بىروباو ەرپىكى ترى بۇ نوو سەران و شاعىران و جەنگاو ەرانىيان خولقاندىبوو .. ھەر لەو سەردەمەشدا رېيازى - رۇمانسىيەت - وەك قۇناغىكى دىكەى ئەدەبى ھاتە كايەو ەو پروسەى بە رۆژئاوايى كردنى رۆژه لاتىش (واتە بانگەوازى تەغرىب) دەستى يى كرد .

نىگار كىشە كانى رۆژئاوا كاتىك، لە پروانگەيە كى سىياسى يەو ە وىنەى رۆژه لاتىيان دە كىشا، ھەموو ديار دەيە كى توندوتىژى و وەحشى گەرىيان دەخستە پال سولتان و پادشاىيانى رۆژه لات، چونكە دەبوايە لە تابلۇ كانىاندا

رۆژھەلات و انیشان بەدەن گوايه مەلبەندی زولم و زۆرداری و چەند و لايتىكى پڕ لە شەرو ئاشووب و چەند قەساجخانەيه كى بە كۆمەلە... لای ئەوان رۆژھەلات و لات و خاكى بئى ئومىدى و سەرگەردانى و چەوساندنەوه بوو. جى ئى باسيشە سياسەتمەداران و فەرماندە شەرخوازه كانى رۆژئاوا، بەھىچ شىۆھيهك لەو سەردەمەدا رىيان بەنيگار كيشە كان نەدەدا، كە لەنزىكەوه راستى يە كان بىنين، بەلكو تەنھا فەرمانيان بەسەردا دەدان، كە وینەى شەر و سەر كەوتنە كانيان بۆ بكيشن و دانىشتوانى رۆژھەلات، وەك چەند درندەيهك وینا بکەن. ھەر وھا رۆژھەلاتناسە كان خۆيان و بەرھەمە نووسراوہ كانيان و گەشتنامە كانيان تاكە سەرچاوى ھونەر مەندان و ئەدیبان بوون.

لەلایە كى تریشەو، دەشیت میژووی ھونەر و ئەدەبى رۆژئاوا بەگشتى بۆ پىۆھەندی نیوان (رۆژھەلاتى موسلمان) و (رۆژئاواى مەسیحى) بگىرینەو، واتە: بۆ سەدەى ھەشتەمى زاینى و سەردەمى فەتى - ئیسپانیا - لەلایەن سوپای ئیسلامەو. بەلام لە قۇناغى بەر فراوانى رۆژھەلاتناسیى، سەرھەلدانى ھونەر و ئەدەبیات لە سەردەمى ئیمپریالیزمدا، لەو زەمەنەوہيه كە ھەردوو چەمكى (رۆژھەلات) و (رۆژئاوا) لەسەدە كانى نیوہ راست و رۆژگارى جەنگى خاچپەرستیدا. رۆونزىش بلیین لەدواى چەرخى (رینسانس) لە سەدەى شازدەوہ ھاتنە ئاراوہ. لە رۆژھەلاتیشدا ئەو جۆرە ھەستە لەسالى (١٤٥٣) دواى روخانى (قوستەنتینیە) وە خرۆشا. كە وابوو رۆوبەر و بوونەوہى يە كەم، بەشىۆھيه كى فیعلی لەبۆتەى جەنگە ئایینی يە خاچپەرستى يە كانەوہ رۆوى داوہو، ئیدى لەو میژووہوہ يە كەم گپى دژایەتى نەسرانى يە كان بەرانبەر موسلمانان ھەلگىر ساوہو بەم پى یەش رۆژئاوا چاوى پریوہتە رۆژھەلات.

ئاسەوارە ئەدەبىە كانى سەدە كانى نیوہ راست بەم جۆرە وەسفى رۆژھەلاتیان دەکرد، كە وەك بەھەشتىكى خودایەو، باخىكى فراوانى پڕ لە گول و بۆنى

خۆشەو، گولە کانیشت بە لاسکە زیڕینە کانیانەو و پوو بارە کانیشت بە تام و چێژی
 هەنگوینی یانەو، سیمای ئەو بەهەشتە دەپازیننەو. جگە لەو چوار پوو بارەش،
 (پوو باری ئەردەن - نیل - دیجلە - فورات) کە هیمای ژیان وزیندوو یەتین. ئەوان
 بەم وەسفە ئەدەبییە پۆمانسییە (کە هەر گیز لە دەرووی ریزلینان و بەدڵ
 بوونیشەو و نەبوون) هەموو چین و توێژە کانی گەلی خۆیان هان دەدا، کە
 بەبازرگان و گەڕیدەو ئەدیب و هونەر مەندو جەنگاوەریانەو، پوو لەم دیمەنە دڵ
 فرینانەیی بەهەشتی خودا بکەن و خاکی پیروزیشت لەدەردنەو جەنگاوەران رزگار
 کەن. نیگار کیشانی ئەوروپا، شان بەشانی ئەدیب و شاعیران، تابلۆی
 خۆرە لاتیکیان دە کیشا، کە لە گەل خەیاڵ و میزاجی سەر کردە و جەماوەرە
 رەگەز پەرستە کانیاندا بگۆنجیت. لەم پوووە هەردوو تابلۆ کە (دیلاکروا)
 بەناوی (قەساجخانە کانی ساقیز - کە سالی ۱۸۲۴ - کیشاویەتی) و (مردنی -
 ساردینیا - کە سالی ۱۸۲۸ - کیشاویەتی) ^(۹۵) باشترین نمونەیی
 بەر جەستە کرایی ئەو خۆرە لاتە خەیاڵی یەن. رۆژە لات لە دیدی ئەم
 هونەر مەندە داو (هەر وەک لە بەرەمی نووسەرە کانیاندا خۆیندبوویەو)
 ناو چەییە کێ پر لە ستم و توندو تیژی یە.

هەر وەها لای ئەو (واتە لای / دیلاکروا / شوینی پووت و قووتی و
 بەدەر فەتارییە .. خانەیی لەش فرۆشی و بی هۆش کردنی ئافرەتان
 و، گەنجینە کانی داستانێ ئەفسانەیی (الف لیلة و لیلە - هەزارو یەك شەو)) یە.
 هونەری نیگار کیشان و تابلۆ کانیان بە دوو قوناغدا تیپەر پو، یە کە میان
 (خەیاڵی) دوو میان (واقعی). بەلام لە هەردوو قوناغە کە شدا رۆژە لات
 و دانیشتوانە کەشی لە پلار و تانەوتە شەری ئەوان قوتار نەبوون. هەر بۆیەش (دیلا
 کروا) وینەیی چەند قەساجخانەیی کێ کیشاوە، گوا یە لە نیوان تورک و
 یۆنانی یە کاندای پوو یان داو، بەم هۆیە شەو پەرەیی بەو پوو پاگەندەو

درۆودەلەسانەى سەرانى ئەوروپا دەدا كە لەدژى رۆژھەلات بلاويان دە كرده وە. لە تابلۆى دووەميشدا (مردنى ساردینپال) مەبەستى لەو پادشا ئاشورىيى يەيە، كەدواى ئەوئى زانیویەتى خۆيشى ھەر دەبیت. بمریت سەر جەم خەلكى دەورو بەرى خۆى كوشتووە.

لایەنىكى تر لە تابلۆى ھونەر مەندە رۆژئاوايى يە كاندا، بۆ سوو كايەتى بە ئافرەتى رۆژھەلات تەرخان كراو، كە گوايە وەك كۆيلەو كە نيزە سەودايان لە گەلدا كراو، ديارە پياوانيشيان بە چەند كەسيكى تەمبەل و دەمار گير و نەفام وینا كرددوو. بەم رەنگەش ھونەرى نىگار كيشانيان لە رۆژھەلاتدا لە سەر سى تەوەرە بوو (تۆقاندن - و - دەمار گيرى - و - بەدپەفتارىي). بە چاوخشاندىكى خىراش بە تابلۆ كانى (ديكان) و (تییۆدۆر شاسىرىق) و (ھىنرى پىنىو) و (دیهۆدانگ) و (پىكابيا) و (بىندەر) و (رىكلۆس) دا، دەردە كەوینت كە چ سىمايە كى تیرۆر و تۆقاندن و ئاشووبگىرپى و دەمار گيرى خیلە كى و بەدكارىي و بى ئابروييان بە رۆژھەلاتى ئىسلامىيەو نەو. لە بواری ئەدەبىياتيشدا چەندان ئەدىبى وەك (جىنكۆ) و (لىكيا شۆبلى) و (فیدچكۆ) و (دۆگلاس لاتیون) و (ولیم دۆفرىز) و (مارگریت پۆدنگۆ) و (مىنۆرسكى) و (ئەلىكساندەر ژاىا) و (فرانسواز بىرەنژى) و ھاوړى و ھاوپی شه كانیان، لە ئەدەبى گەلانى رۆژھەلاتیان كۆلیو تەو، خولیاى زانستى ئەنسرۆپۆلۆژىي و لىكۆلینەوئى ئەدەبىيان لە سەردا بوو و شیوہ زمان و دایالەكتىك و ئىدیۆم و رىزمانى نەتەوە كانیان كۆلیو تەو (٩٦).

پوختەى تویژینه‌وه‌و بلاو‌کراوه‌کانی رۆژه‌لاتناسان

لەم بارە‌یه‌وه دە‌شیت ب‌لین، کە زۆر‌به‌ی تویژینه‌وه‌و لیکۆ‌لینه‌وه‌و گۆ‌فارو بلاو‌کراوه‌کانیشیان، لە‌سه‌ر مە‌نه‌جی‌کی دیاری کراوی زانستیانه‌ نه‌بووه، بە‌ل‌کو تە‌نها وه‌ک ر‌وانینی‌کی رۆژ‌ئاوا بۆ رۆژه‌لات له‌ ده‌روویه‌کی لووت‌به‌رزیی و شین‌اندنی عە‌قیده‌ی خە‌ل‌کی‌یه‌وه بووه. بە‌رێز (رۆ‌به‌رت کرین) کە ر‌اویژ‌کاری سەرۆ‌کی پ‌یش‌ووتری ئە‌مریکا (نیک‌سون) بووه‌و، لە‌م سالانه‌ی دوا‌یی‌دا م‌وس‌لمان بووه‌و، ناوی خۆ‌ی بۆ (فاروق عبد‌الحق) گۆ‌رپ‌یوه، لە‌وتاری‌کی بلاو‌کراوه‌ی‌دا ده‌رباره‌ی (رۆژه‌لاتناسی) دیر‌اسه‌و لیکۆ‌لینه‌وه‌و رۆژه‌لاتناسی‌یه‌کانی کردوونه‌ته‌ س‌ی به‌ش:

۱. ئە‌و لیکۆ‌لینه‌وه‌و زانستی و بابە‌تیانه‌ی، کە هە‌ندیک زانای ئە‌لمانی نووس‌یویه‌وه، ر‌ه‌چاوی داد‌گه‌ری و باری راستی مە‌سه‌له‌کانیان کردووه، یان بە‌ئە‌مانه‌ته‌وه چە‌ند کتیب‌یکیان تە‌رجە‌مه‌ کردووه.

۲. ئە‌و لیکۆ‌لینه‌وانه‌ی بە‌پالنه‌ری سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نووس‌راون، واته‌: ئە‌و تویژینه‌وه‌و دیر‌اسانه‌ی بە‌فه‌رمانی و ه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانیا نووس‌راون، یان بە‌فه‌رمانی ده‌زگا‌کانی سیخوری و ه‌ه‌وال‌گری (م‌خ‌برات)‌ی رۆژ‌ئاوا نووس‌راون، ئە‌ر‌کی دارایی و سەر‌په‌رشتی کردنیان گرتوونه‌ته‌ ئە‌ستۆ، جیهانی ئیسلامی یان تیدا شین‌اندووه.

۳. ئە‌و دیر‌اسانه‌ی کە م‌وژده‌هینە مە‌سیحی‌یه‌کان ئاماده‌یان کردووه‌و تیاندا ویستوو‌یانه‌ به‌هەر ر‌ینگه‌یه‌ک ب‌یت، ه‌یرش ب‌که‌نه‌ سەر ئیسلام. (۹۷).

پاشان بە‌رێز (فاروق عبد‌الحق) ده‌ل‌یت: (ده‌شیت ب‌لین ه‌یشتا رۆژه‌لاتناسی

تەواو نەبوو، بەلکۆ بەرجهسته کردنیکی نوئی ی بۆ ههیه بهناوی (تیزه شارستانی یه کان) هوه، ئەمەش چه مکیکی بنه پەتی یه که سیاسەتی دەرەوی ئەمریکا پستی پی دەبەستیت^(۹۸). که واپوو: - پیوسته گەندەلی و ترسناکی ی تیزه کۆلۆنیالییه کان له باری ئەنسرپۆلۆژی و رۆژھەلاتناسی ئاشکرا بکریت، که ئەم تیزانه له دەرەوی هەر چه شنه به هایه کی ئەبیستمی دا کارده کەن و، دهخوازن به شوین شوناسی لوجیکی و عەقلانی ههولە کۆلۆنیالییه کانەوه بن. له دیدگای ئەم توژیینهوه ئەبیستمی وزانستیانهوه، دهتوانین تیگه یشتنیکی دروست به رانهر رۆژئاوا فۆرمه له بکهین. یان دهتوانین له چیه تی رۆژئاوا تیگهین و بیاناسین. له ویشه وه ئەتوانین سیسته میکی تۆکمە بوونی تیوری و مەعرفیمان دابریژین^(۹۹).

رۆژھەلاتناسان له لیكۆلینهوه کانیاندا ویستویانه مۆرکیکی زانستی و بابه تیانه به زۆریه ی نووسراوه کانیانهوه بنین، له کاتی کدا له پیمازی زانستی و بابه تیانه تەواو دووربوون ئەوان تەنها تیشکیان خستوو ته سه ر بیرو را تایبه تیه کانی خۆیان و، له چاویلکه ی کورتبینی خۆیان هه باری راستی مه سه له کانیان تاووتوی کردوو. له م دیراسانه یان و، ههروه ها له گۆقارو کتیب و بلاو کراوه هه مه جو ره کانی شیهانه وه، روون ده بیته وه که چۆن بۆ نیوفیکری خه لکی دزه یان کردوو، له چ غه زویکی فیکری یه وه پئی یان بۆ داگیر کردن و دوژمنکاری خوش کردوو. ئەم جو ره عەقلی یه ته له شیوازی لیكۆلینه وه نووسینه وه ی سیاحه تنامه شدا، دریژبوونه وه ی هه مان عەقلیه تی ئەوروپی یه له چه رخی (رینیسانس) ی شدا (که وا که سانی به ناو نوئی خوازی ئەوروپا، له وانە ی دژی - که نیسه - راپه رپیون) مه به ستیان لیكۆلینه وه ی دیانه تی شه رقی نەبوو، بەلکۆ هەر به همان دیدو بۆ چوونیان له سه ر مه سیحیه ت و خاچه رستی پی هه ردوو سه ده ی شازده و حه قده وه، بۆ ئیسلامیان ده روانی و که دوا ی کۆتایی هی نمان به ده سه لات ی که نیسه ش، مۆرکیکی

دنیایە پەستی (عەلمانیەت) یان بە کۆمەڵگە کانی خۆیانەووە ناو. جا ئەگەر جیھانی ئیسلامی لە پێش سەردەمی (رینیسانس) ی ئەوروپادا، بەرەو ڕووی شالۆی فیکری چەند رۆژھەلاتناسیکی مەسیحی توندپەرەو بوو بێتەووە ئەوا هیندە ی نەبردوو، کە دوا ی چەرخ (رینیسانس) یش بەرەو ڕووی هەمان شالۆی چەندان رۆژھەلاتناسی (عەلمانی) توندپەرەو بوو تەووە. بەلام وەك و وتمان قۆناغی عەلمانیە کانی هەر درێژە پێدانیکی راستەو خۆی هەمان عەقڵیەتە ئەوروپییە دیندارە کە بوو، کە بە بەرگیکی مەسیحی خاچپەستی و بە هەمان ئەزمونی پێشوترو بە هەمان مەبەستی پێشویانەووە رۆژھەلاتیان دەپشکنی.

لێرەش دا بە کورتی ئاماژە بۆ چەند دیراسەو لیکۆلینەووە گۆڤارو بلاو کراو یە کیشیان دەکەین، کە لە هەردوو سەردەمی پێش راپەرین (رینیسانس) و دوا یی (رینیسانس) یش هەمان بابەت و نیوەرۆکی لە یە کچوو یان لەخۆ گرتو (۱۰۰)، بۆ نمونە یە کیک وەك :-

(رینان) ی فەرەنسی، لە توێژینەووە کانی دا دەلیت: (فەلسەفە ی عەرەبی ئیسلامی هەر فەلسەفە یۆنانیە کە یە، بەلام بە پیتی عەرەبی نوسراو تەووە. (رینان) یە کیک بوو لە لایەنگرانی (دوزی) و حوکمە توندوتیژە ناسامی یە کانی، کە لە هەر چوار بەرگی کتیبی (دوزی) دا هە یە بە ناوی (موسلمانانی - ئیسپانیا - تافەتی - ئەندەلوس). هەر وەها یە کیک وەك (راینھارت دوزی) لە سالی (۱۸۸۳ ز) دا، وای دانا بوو کە قورئان چیژیک زۆر تال و خرابی هە یەو، شتیکی تازە ی تیدا نی یەو، لە چەند مەسەلە یە کە قورس و وەر سکار پیک هاتوو. (جۆرج سیل) یش لە سالی (۱۷۳۶ ز) لە پێشە کە یە کە تەر جەمە ی مانا کانی قورئاندا وای داناووە گوایە قورئان لە لایەن خودی (محمد) وەو دانراو، هێچ گومانیکیش لە مەدا نی یە. رۆژھەلاتناسانی فەرەنسا لە شیتەل کردنەووە ی هێما کانی (زەند) و (ئافیسستا) دا، رۆلێکی سلبیان گیراوە و، تەنانەت لە دە یە یە کە مە سە دە ی نۆز دە دا شاری (پاریس) ی پایتەختیان کردبوو سەنتەریکی

لینکۆلینهوه و دیراساتی - سانسکریتی - له مەش دا هۆی بایه خدانی (ناپلیۆن) به رۆژه لات به پیشپر کییانهوه له گەل - به ریتانی - کاتیک هندستانی داگیر کردبوو به ند بووه. دیاره بایه خدانی فرهی ئینگلیزه کان به رۆژه لاتی دوورو نیمچه دور گهی هیندی، کاریگهریه کی راسته و خۆی له سه ر بایه خدانی فره نسا به رۆژه لاتی نزیك و به نه ته وهی عه رهب و نه ته وه موسلمانانه کانی تری ناوچه که هه بووه. له راپۆرتییکی (ئۆمپییسی گۆ)ی وه زیری کۆلۆنیاله کانی به ریتانیادا، که رۆژی (۱۹۳۸/۱۲/۹) بۆ سه رۆکی حکومه ته که ی نار دوه، باسی وه حده تی ئیسلامی کراوه، که چۆن له لایان بووه ته مه ترسی یه کی گه وره له سه ر ئیمپراتۆریه ته که یان، ته نانه ت له سه ر فره نسا ش. له دوايش دا خو شحالی خو ی به وه ده ر پر یوه، که سیسته می - خه لافه ت - له ئارادا نه ماوه و، هیوای خواستوه که هه ر گیز له مه و لا ئه و سیسته مه بۆ جیهانی ئیسلامی نه گه ر پته وه.

(شیلدۆن نامۆس) ده لیت: (شه ریعه تی - محمد - هه ر ئه و یاسا رۆمانیه ی ئیمپراتۆریه ته که ی رۆژه لاته، که به گویره ی حاله تی سیاسیی له ناوچه عه ره بی یه کاندایه کار ده هیئرا)، هه روه ها ده لیت: (یاسای - محمدی - ته نها یاسا که ی "جیستینیان" ه له به ر گیککی عه ره بی) دا. (لويس ماسینیون) یش له دیراسه یه کی دا، ئیسلام و الهقه لاهم ده دا گوایه بۆ به ره له ستکاریه کی رینکخراوی دانا یانه ی (ئاینی مه سیحی) دروست کراوه. (ماسینیون) سه ر کردایه تی ئه و بزاقه میلیه شی ده کرد، که ته قه للای نوسینی لاتینی یان ده دا. ناوبراو به ناو دارترین رۆژه لاتناسی فره نسه داده نریت له دژایه تی کردنی ئیسلامدا. به رای ئه و پالهوانی گه وره ی ئیسلام نه (محمد) ه وه نه (ابن رشد) و نه زانایه کی تر، به لکو ته نیا - حه للاج - ه. لای - ماسینیون - حه للاج - ئه و - قدیس - ه موسلمانانه یه، که موسلمانانه سوننی یه کان به هۆی ئه و هه موو بویری و جورته ته ی له سه ر شه خسانی کردنی ئیسلام له خاچیان داوه (۱۱). دیاره لای ئه وان شه خسی پیغمبه ری ئیسلام (ﷺ) به لاوه نراوه و، یاخی یه کی وهك

(حەللاج) لە پلە یەکی بەرزدا دانراوه، چونکە خۆی بە کەسێتیەکی وەك (مەسیح) چوواندوو. رۆژه لاتناسیکی وەك (گروڤباوم) یش، لە کتییی (شارستانیەتی ئیسلام) دا دەلیت: (ئیسلام لە سەرەتای سەرھەلدانیەو دەانی بەرپزی مرۆفدا نەناو، تەنھا بە نەختیکی دا نەبیت. قورئانیش دەیهویت مرۆف بەو قەناعەتە بگەبەنیت، کە بەچاوی سووك سەیری بونیادی جەستەیی خۆی بکات) (١٠٢).

گۆفاری و بلاو کراوە کانی "رۆژه لاتناسی" یش، هەر بۆ ئەو مەبەستانە تەرخان کراون، کە چەندین وتارو لیکۆلینەوێ نادروستیان لەسەر رۆژه لاتی ئیسلامی تیدا نووسراو، پتر لەسێ سەد گۆفاریو بلاو کراوەی هەمە چەشن لەچەندەها زمانی دنیا دەرچوو، تا ئەمڕۆش دەر دەکرین، وەك (١٠٣):

١- گۆفاری (جیهانی ئیسلامی) (The Muslim World) کەسالی (١٩١١ز) (ساموئیل زویمر) لەبەرتانیا دايمەزراندوو. ناوبراو سەرۆکی موژدەهینان (مبشرین) ی رۆژه لاتی نیوهراست بوو.

٢- گۆفاریکی تر بەهەمان ناو لە (پوترس بۆرگ) لەسالی (١٩١٢) هوه دەر کراوه، چەند ژمارەیهکی کەمی لی دەرچوو.

٣- گۆفاری (سەرچاوه کانی رۆژه لات) کە - هامەر بیرکشتال) - لە (قیهنا) لەسالانی نیوان (١٨٠٩ - ١٨١٨) دا دەری کردوو.

٤- سالی ١٨٩٥ یش لە - پاریس - گۆفاریک بەناوی (ئیسلام) (Al - Islam) دەرچوو و پاشان لەسالی ١٩٠٦ دا گۆفاری (جیهانی ئیسلامی) بەدوادا هاتوو، کە (نیردە ی زانستی فەرەنسی) لە - مەغریب - دەری کردوو. دوايش ئەم گۆفاره، (دیراساتی ئیسلامی) گۆراوه.